

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL VII-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

(GIULA, 22–23 NOIEMBRIE 1997)

GIULA, 1998

Publicație a
Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria

Redactor și editor responsabil
Maria Berényi

Lector
Ana Hoțopan

Publicația a fost sprijinită de
Fundația „Pentru minoritățile naționale
și etnice din Ungaria”

ISBN 963 03 4735 0

CUPRINS

Cuvînt de deschidere	5
<i>Nicolae Saramandu</i> : Coloniile aromânești din Austria și Ungaria la începutul secolului al XIX-lea	7
<i>Maria Berényi</i> : Colonia macedoromână din Miskolc și familia Șaguna	15
<i>Elena Rodica Colta</i> : Circulația cărților vechi românești în Ungaria	35
<i>Constantin Mălinaș</i> : Contribuții la circulația cărții românești vechi la Pesta: „Gramatica” de la 1826 a lui Ioan Alexi	57
<i>Eugen Glück</i> : Contribuții cu privire la promovarea revendicărilor bisericești române din Ungaria în anii 1848–49	67
<i>Elena Csobai</i> : Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identității la românii din Giula	78
<i>Gheorghe Petrușan</i> : Coordonatele concepției naționale a lui Ioan Slavici	87
<i>Gheorghe Santău</i> : Colegiul Mocsáry Lajos	97
<i>Mihaela Bucin</i> : Etic și estetic	113
<i>Ana Hoșopan</i> : Influențele literaturii apocrife asupra folclorului românesc din Ungaria	121
<i>Emilia Martin</i> : Funcția imprecăției în societatea tradițională	129
<i>Ana Borbély</i> : Menținerea limbii române la Micherechi	151
<i>Stella Nicula</i> : Supranume la românii din Chitighaz	161
Aniversare	
<i>Gheorghe Dulău</i> : Cincizeci de ani de la înființarea Ansamblului cultural din Micherechi	189
<i>Eva Kozma</i> : 50 de ani de la înființarea Ansamblului românesc din Aletea	196

Cuvînt de deschidere

Stimați Oaspeți, Dragi Colegi!

Am ajuns la a VII-a ediție a simpozioanelor noastre. Organizînd an de an aceste sesiuni, uneori am impresia, că acestea nu sînt altceva, decît acte de curaj. Dacă acum am înființa institutul aș propune să se numească: Institutul de cercetări a supraviețuirii și menținerii etnice a românilor din Ungaria. Pe sigiliul instituției aș pune lozinca: „*Aici ne sînt visătorii*”.

Sîntem în fața unei provocări istorice, provocare de a sesiza și de a pune în practică tot ceea ce se implică în cuvîntul de menținere etnică și culturală. Niciodată mai mult ca acum, nu ne-am întrebant atît de îngrijorător referitor la „Educație, învățămînt, identitate, etc. încotro?”. În ce direcție și în lumina căror valori trebuie să dirijăm generațiile tinere. Așadar și noi ne aflăm în fața unor cercetări impuse de împrejurări. Sîntem conștienți de faptul că știința este supranațională, dar cel ce o practică poate fi profund angajat față de națiunea, de naționalitatea din care face parte. Activitatea noastră de cercetare se îmbină cu misiunea de a prezenta aspecte semnificative ale vieții și culturii românilor din Ungaria. Cultura nu e altceva decît o stare de spirit, un mod de integrare a individului în comunitate și orice cultură este în același timp determinantă și determinată.

Cercetările și publicațiile noastre se angajează la asumarea valorilor din trecut și prezent. Se pun în lumină momentele esențiale ale culturii noastre abordîndu-le din mai multe unghiuri. Prin aceste eforturi sperăm să iasă la iveală diverse fațete ale felului nostru de a fi: de la limbaj la comportament, de la credința noastră religioasă la atitudinea morală. Identitatea noastră a început să prindă un contur mai clar, să activeze. Fiind compatibili sau identici în atîtea și atîtea lucruri cu conaționalii noștri majoritari, trebuie să ne conturăm specificul nostru. La prezentarea acestui specific își aduc contribuția atît colegii mei cît și invitații prin prezentarea comuni-

cărilor care sînt incluse în programul celor două zile. Acest specific al nostru este prezent și în publicațiile scoase de Institut în anul acesta precum: *Annales*, *Simpozion*, *Izvorul* și *Lumina*. Sperăm că aceste volume vor oferi o lectură plăcută și interesantă atît cititorilor cît și specialiștilor.

După numărul publicațiilor apărute în ultimii ani, se poate sesiza că activitatea noastră s-a mai consolidat. Bineînțeles, încă nu putem spune că institutul nostru e o insulă a fericirii. Ne străduim ca și în viitor să ne aducem contribuția la menținerea noastră național-culturală. Am dori să purtăm dialog cu toți cei care sînt interesați de valorile spirituale ale minorității române din această țară și cred că aceste două zile ne oferă o șansă. Am toată speranța, că aici se va purta un dialog febril și constructiv, că vom avea bucuria de a retrăi sentimentul de comuniune.

Sub semnul acestui deziderat declar deschise lucrările simpozionului.

22 noiembrie 1997

Maria Berényi

Nicolae Saramandu

Coloniile aromânești din Austria și Ungaria la începutul secolului al XIX-lea

Coloniile aromânești din cele mai importante centre ale fostului Imperiu Habsburgic – Viena, Buda și Pesta – s-au format la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Familiile care alcătuiau aceste colonii proveneau din teritorii situate în sudul Peninsulei Balcanice, aflate pe atunci sub stăpânire otomană. Se știe că unele din aceste familii erau originare din Moscopole¹ și din câteva așezări aromânești din împrejurimi (de exemplu, Șipsca); alte familii proveneau din centre aromânești care întrețineau legături comerciale și financiare cu țări din centrul Europei (de exemplu, Seacișta).

Aromânii care alcătuiau această diasporă s-au afirmat foarte curând pe plan economic, social și cultural². Sunt bine cunoscute familiile Sina, Grabovschi, Dumba, care au ajuns la înalte titluri nobiliare, sau familia von Karajan (originară, așa cum s-a arătat recent³, din localitatea Ko•ani din Macedonia grecească).

Acestor colonii aromânești le aparțineau cei doi învățați, Gheorghe Constantin Roja (1786–1847) și Mihail G. Boiagi (1780–1842), istorici și literați, care și-au desfășurat activitatea la Buda și Pesta (cel dintâi), la Viena (cel de-al doilea). Activitatea lor este, în general, cunoscută; sunt cunoscute, de asemenea, lucrările lor⁴. După „momentul Moscopole” (ilustrat de învățații aromâni Theodor Anastasie Cavallioti, Daniil Moscopoleanul și Constantin Ucuta, care și-au tipărit lucrările la Veneția și Viena în ultimele trei decenii ale secolului al XVIII-lea)⁵, Roja și Boiagi ilustrează al doilea moment important din istoria culturală a aromânilor. Acest al doilea moment este în directă continuitate a celui dintâi: Roja și Boiagi n-au făcut altceva decât să ducă mai departe – într-un alt moment istoric și în alte împrejurări – activitatea predecesorilor lor. Această relație

de continuitate în istoria culturală a aromânilor nu a fost suficient pusă în lumină până în prezent.

Lucrările alcătuite și tipărite de către primii scriitori aromâni la sfârșitul secolului al XVIII-lea aveau caracter didactic: este vorba de abecedare și cărți de citire destinate învățării de către copiii aromânilor fie a limbii grecești (ca în cazul scrierilor lui Cavallioti și Daniil), fie a idiomului matern – aromâna (ca în cazul *Abecedarului* lui Ucuta). Constantin Ucuta, autorul lucrării *Noua Pedagogie* (Viena, 1797), își subintitula lucrarea astfel: „abecedar lesnicios pentru a-i învăța pe tineri carte romano-vlahă în uzul curent al romano-vlahilor” [= al aromânilor]. Nu știm în ce măsură scrierile lui Cavallioti, Daniil și, îndeosebi, abecedarul aromânesc al lui Ucuta au fost folosite de către aromâni pentru a se instrui în graiul matern sau pentru a-și însuși scrierea cu alfabetul grecesc a graiului lor. Este, însă, sigur că ele nu s-au folosit într-o formă organizată de învățământ pentru aromâni⁶.

Instruirea aromânilor într-un cadru organizat de învățământ nu întârzie totuși să se producă. Evenimentul a avut loc, însă, nu în ținuturile de baștină ale aromânilor, ci departe de locurile lor natale, în diaspora aromânească formată – în special după distrugerea Moscopolei – în fostul Imperiu Habsburgic. În acest context se încadrează activitatea primului din cei doi cărturari amintiți: Gh. Constantin Roja. Născut la 1786 în Bitolia (Macedonia), stabilit la Timișoara la vârsta de opt ani, Gh. Constantin Roja provenea dintr-o familie de aromâni moscopoleni⁷. În 1809, la vârsta de 23 de ani, Roja, „doftor la Spitalul Universității ungurești din Peșta”⁸, tipărește la Buda lucrarea intitulată *Măestria ghiovăsirii* [= a citirii] *românești cu litere latinești, care sînt literele Românilor ceale vechi*. Este vorba de o carte de citire (destinată învățării limbii române) în care Roja se străduiește să creeze o limbă literară comună aromânilor și dacoromânilor. Acest lucru reiese chiar din titlul lucrării, unde *ghiovăsire*, care înseamnă „citire”, e luat din aromână. După cum se știe, încercarea lui Roja de a introduce în româna literară cuvinte aromânești, îndeosebi de origine latină, care să le înlocuiască pe cele de alte origini (de exemplu, *vrut* „drag”, *lăndzid* (<lat. *languidus*) „bolnav”, *dimăndare* (<lat. *demandare*) „întrebare, cerere, poruncă”

etc.), nu a reușit⁹. Nu putem să nu remarcăm, totuși, competența autorului în materie filologică și chiar modernitatea gândirii lui lingvistice. Cu mai bine de un secol înaintea lui Ferdinand de Saussure, părintele structuralismului (*Curs de lingvistică generală*, 1916), Roja exprimă clar raportul dintre conținut și expresie în limbă, cunoscute fiindu-i dubla natură a semnului lingvistic și caracterul social al limbii: „Limba sau vorba e adunarea cuvintelor, cu care cugetele noastre le facem altora cunoscute; cuvintele dară sînt seamne cugetelor. Ci ca cuvintele anumite cugete să însemneze, aceasta s-au făcut cu tocmeala a mai mulți într-o soțietate”¹⁰. L-am putea considera pe Roja un structuralist *avant la lettre*, dacă n-am bănuî că Saussure însuși a transpus în faimosul său *Curs* o filosofie a limbajului ale cărei surse se află în antichitatea clasică grecească.

Dincolo de valoarea teoretică, lucrarea lui Roja ne interesează sub aspect practic. Avem în vedere faptul că „metoda de citire” a lui Roja a fost cunoscută și aplicată în epocă. Ideile lui Roja au prins viață la Școala normală a nației românești, care a funcționat la Pesta, fiind condusă, între 1805–1812, de către Constantin Diaconovici Loga.

Documente recent date la iveală, aflate în Biblioteca Universității din Budapesta¹¹, ne informează despre activitatea acestei școli și elevii ei în anii școlari 1808–1809 și 1809–1810. Este vorba de protocoalele (procesele-verbale) de sfârșit de an, încheiate cu ocazia susținerii examenelor de către elevii acestei școli în anii 1809 și 1810. Protocoalele au fost întocmite de Constantin Diaconovici Loga, care era și profesor la școala românească din Pesta. Primul protocol este din 24 aprilie 1809, ziua în care au susținut examenul public cei 31 de elevi ai Școlii Normale Românești din Pesta; al doilea este din aprilie 1810, când au susținut examenul public 26 din cei 41 de elevi înscriși. Ambele protocoale au fost tipărite de Crăiasca Tipografie a Universității Ungurești din Buda (în 1809, respectiv 1810).

Regulamentul prevedea ca, înainte și după examen, să se citească, de către elevii premianți, orații adresate membrilor comisiei de examinare. Protocoalele întocmite de C. Diaconovici Loga cuprind textele orațiilor și, de asemenea, listele de elevi, cu „clasificațiile” respective. Considerăm util să menționăm numele elevilor:

În 1809 – „eminenți”: Alexander Teodorovics, Mihael Macsinka,

Ilie Blana, Theodor Muti, Nahum Lazaru, Iohann Bezucha, Nikolae Petrovics, Constantin Docso, Iuliana Theodorovics, Rozina Argyr, Anastasie Kujšoru; „I clasă”: Theodor Nikolae, Anna Zyko, Maria Zsembru, Katharina Zyko, Maria Karkalics, Hellena Rajkovics, Sophia Lykovsky, Georgie Pektenariu, Nahum Kujšoru; „II clasă”: Christodor Macsinka, Iohann Thuna, Iohann Mihajlovics, Elisavetha Karkalics, Iohann Muthi, Katharina Bezucha, Georgie Mihajlovics, Maria Blana, Elisavetha Bezucha, Maria Vitali, Anastasia Schulya.

În 1810 – „eminenți”: Theodor Muthi, Ilie Blana, Christodor Macsinka, Iohann Bezucha, Maria Zsembru, Nahum Lazaru, Katharina Zyko, Constantin Docso, Michael Pulyja, Maria Baraty, Iohann Muthy, Theodor Theodorovics, Elisavetha Karkalics, Maria Pometha; „I clasă”: Michael Docso, Anastasie Kujšoru, Georgie Pektenariu, Nahum Kujšoru, Michael Agy, Elisabetha Pometha, Sophia Lykovszky, Iohann Petrovics, Georgie Mihajlovics; „II clasă”: Maria Manna, Hellena Vulpe, Dimitrie Karkalics.

Ce spun aceste nume?

Este evident – fie după numele, fie după prenumele elevilor – că cele mai multe dintre ele sunt ale copiilor aromâni. La sfârșitul lucrării sale, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen* (Pesta, 1808), Gheorghe Constantin Roja dădea o listă a „prenumeranților” aromâni din Ungaria, Austria, România și Bulgaria. Multe din numele de familie înșirate de noi mai sus apar și în lista lui Roja: Arghir, Vitalie, Vulpe, Dera, Dociu, Cheptenaru (cf. Pektenariu), Lazaru, Manu (cf. Manna), Macenca (cf. Macsinka), Muciu (cf. Muthy), Barati, Pulievici (cf. Pulyja), Raicovici, Suliovski (cf. Schulya), Petrovici, Zicu, Nicolae, Teodorovici, Cuișoru. Este foarte probabil că și alte nume de familie sunt tot aromânești: Jembu (ar. *jembu* „știrb”), Dociu (ar. *dociu* „copil din flori”), Bezucha, Pometa, Blana, Carcalici etc.

Așadar, existența unui contingent important de elevi de origine aromână la Școala românească din Pesta, la începutul secolului al XIX-lea, este incontestabilă. Se înțelege, astfel, pe deplin încercarea lui Gheorghe Constantin Roja de a crea o limbă literară unică pentru aromâni și dacoromâni, în *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești*.

Ideea limbii literare unice a aromânilor și dacoromânilor nu a rămas, deci, la faza teoretică. Ea a prins viață la Școala Normală a Nației Românești din Pesta, la începutul secolului al XIX-lea.

Vom ilustra această afirmație reproducând orația ținută, la încheierea anului școlar 1808/1809, de către elevul Ioan Bezuha, clasificat la „eminenți”:

„De analț și bun ghenos [= neam] Domni!

No [= nu] avem nimalo [= destul] vârtute [= putere] tra și spunem [= ca să exprimăm] cu a noastre vorbe măril’ea [= măreția] a eștei zuă, ș-ca ma mult a fațăľor a vostre împline de alăvdăciune [= laudă, onoare]. Ma [= dar] cu tut ațea [= cu toate astea] nă lom ază audația [= îndrăzneala, curajul] și aștirăm [= să așternem, să prezentăm] din nantea [= înaintea] a Domniile a vostre, ca dinaintea a Giudicătorlor [= a examinatorilor] [...], a noastră plicată [= plecată, supusă] vorbă. Că prezenția voastră nu numa o nalță măril’ea a iștei zuă, ma și încurună [= încununează] [...]. După nemărzinită mulțămire, nu arămâne [= nu rămâne] altă napoi [= altceva], ma [= ci] și vă rugăm plicați, tra [...] să ne-ascultaț noi [= pe noi], ca drămile [= vlăstarele] ațele dintîine [= cele dintâi], cu părintească arăbdare [= răbdare] și rășpect [= atenție]”.

La scurtă vreme după apariția – în 1809 – a lucrării lui Roja la Buda, apărea la Viena, în 1813, *Gramatică aromână sau macedoromână* de Mihail G. Boiagi, redactată în două limbi – germană și greacă –, exemplele și textele ilustrative fiind aromânești, redată în alfabetul latin. Provenind dintr-o familie originară din Moscopole și stabilită la Budapesta, Boiagi era – la data apariției gramaticii – profesor de greacă la Viena¹².

Ca și lucrarea lui Roja, gramatica lui Boiagi răspundea unor nevoi didactice, legate de instruirea aromânilor, inclusiv în locurile lor de baștină din sudul Peninsulei Balcanice. Gramatica lui Boiagi este opera cea mai însemnată a celui de-al doilea moment de re-deșteptare a conștiinței naționale a aromânilor. Ea depășește, prin semnificație, cadrul limitat al domeniului de specialitate, înscriindu-se, prin nivelul științific la care a fost realizată, printre lucrările reprezentative ale epocii¹³.

Se cuvine să amintim câteva din ideile progresiste pe care le ex-

primă Boiagi în *Prefața* gramaticii. Pentru a sublinia legitimitatea cultivării limbii naționale, învățatul aromân dă exemplul limbilor romanice surori: „limba noastră românească [...] are în surorile sale – italiana, franceza și spaniola – cele mai sigure chezășii pentru ceea ce ar putea deveni și ea dacă s-ar bucura de o fericită cultivare din partea întregii națiuni, de sus și de jos”. Arătând că românul nu are „de ce să se rușineze de limba lui, ci, dimpotrivă, trebuie să fie mândru de ea”, Boiagi formulează o patetică luare de poziție împotriva celor care le contestau conaționalilor săi dreptul de a se instrui în limba maternă: „Hotențoți de-ar fi românii, și tot vor avea totdeauna dreptul și d a t o r i a de a se cultiva folosind propria limbă, ca cel mai adecvat instrument”¹⁴.

Spre deosebire de predecesorii lor de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, care utilizaseră alfabetul grecesc în scrierea aromânei, Gheorghe C. Roja și Mihail G. Boiagi recurg la alfabetul latin. Este o inovație foarte importantă și decisivă, care, sincronizându-se cu inițiativele similare ale reprezentanților Școlii Ardelene pentru introducerea alfabetului latin în scrierea românei în general, inaugurează o tradiție nedezmintită ulterior. Demn de relevat este faptul că, în scrierea aromânei, date fiind împrejurările istorice și momentul cultural favorabil pentru alegerea alfabetului și stabilirea normelor ortografice, nu s-a folosit decât accidental alfabetul chirilic. Astfel, între alternativa de a accepta, alături de caracterele latine, unele slove chirilice pentru redarea sunetelor specifice aromânei, necunoscute latinei, și aceea de a recurge exclusiv la litere latine, Boiagi se decide, fără ezitare, pentru a doua soluție.

Dacă avem în vedere faptul că unele opere de aceeași factură din epocă au rămas în manuscris (de exemplu, *Temeiurile gramaticii românești* de Ion Budai-Deleanu, lucrare redactată în perioada 1815–1820), iar altele erau tipărite cu caractere chirilice (de exemplu, cele din Moldova și Țara Românească), ne dăm seama și mai bine de importanța și valoarea gramaticii lui Boiagi.

Atât *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești* a lui Roja cât și *Gramatica română sau macedoneană* a lui Boiagi dovedesc o continuitate între preocupările învățaților aromâni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – cu încercarea lui Ucuta de a întemeia învățământul în

idiomul matern pentru conașionalii săi din Peninsula Balcanică – și ale cărturarilor aromâni care și-au desfășurat activitatea la începutul secolului al XIX-lea în fostul Imperiu Habsburgic. În împrejurări noi, determinate de formarea coloniilor aromânești în Viena, Buda, Pesta și în unele localități din Transilvania, scrierile istorice și filologice ale lui Roja și Boiagi răspundeau unor nevoi specifice, legate de această realitate. Prin afirmarea răspicată a originii comune a tuturor românilor și a limbii lor neolatine, Roja și Boiagi – reprezentanți ai *diasporei* aromânești din Imperiul Habsburgic – împărtășeau ideologia Școlii Ardelene. Ei sunt – prin lucrările lor – *pendantul aromânesc al Școlii Ardelene*.

NOTE

1. Orașul Moscopole (localitatea se găsește azi în Albania) a fost distrus în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Înainte de a fi distrus, Moscopole avea 25.000–30.000 de locuitori, cf. HETZER 1981, p. 21 („în secolul al XVIII-lea, înainte de 1769, când orașul a fost incendiat prima oară, Moscopole număra mai mulți locuitori decât Belgradul, Sofia sau Atena la acea dată”, *ibidem*).
2. Cf. POPEANGĂ 1984, unde se menționează activitatea unor deputați și frunțași ai curentului național, de origine aromână, ca A. Grabovski, Elena Grabovski, N. Roja, Maria Roja, A. Derra, Emanuil Gojdu, Naum Petrovici, Caterina Ghika ș.a. Despre contribuția aromânilor la înființarea școlilor românești din Transilvania, începând cu anul 1799, cf. TRÂPCEA 1984.
3. Cf. PEYFUSS 1989, p. 42.
4. Cf. CAPIDAN 1932, p. 67–83; SARAMANDU 1988, 1991 b, 1992.
5. Pentru viața și operele acestor scriitori, cf. PAPAHAĞI 1909.
6. Cf. SARAMANDU 1991 a.
7. Date biografice despre Roja apar la BOLOGA 1928 și CAPIDAN 1932.
8. ROJA 1809, notație pe foaia de titlu.
9. Cf. CAPIDAN 1932, p. 63; 1932, p. 74; SARAMANDU 1992, p. 139.
10. ROJA 1809, p. 4.
11. ONCIULESCU 1982.
12. Cf. CAPIDAN 1932, p. 78.
13. Cf. SARAMANDU 1988, p. 601–602.
14. Pentru ultimele trei citate, cf. BOIAGI 1813, *Vorrede*.

BIBLIOGRAFIE

- BOIAGI, Mihail G. 1813, *Romanische, oder Macedonowlachische Sprachlehre*, Viena.
- BOLOGA, V. L. 1928, „Gheorghe Constantin Roja, un savant medic aromân din Timișoara”, în *Viața medicală*, IV/2, p. 7.
- CAPIDAN, Theodor. 1923, „Petru Maior și aromânii”, în *Junimea literară*, XII/4-5, p. 63-69.
- . 1932, *Aromânii. Dialectul aromân*, București.
- HETZER, Armin (ed.). 1981, *Das dreisprachige Wörterverzeichnis von Theodoros Anastasiu Kavalliotis*, Hamburg.
- ONCIULESCU, D. 1982, „Două tipărituri necatalogate ale lui C. Diaconovici Loga”, în vol. *Academia Română și Banatul*, Timișoara, p. 35-82.
- PAPAHAGI, Pericle. 1909, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavallioti, Ucuta, Daniil)*, București.
- PEYFUSS, Max Demeter. 1989, *Die Druckerei von Moschopolis, 1731-1769*, Viena-Köln.
- POPEANGĂ, Vasile, 1984, „Organizarea școlilor românești din rețeaua Deputăției fondurilor școlare din Pesta”, în vol. *Relații culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave. Actele Simpozionului VI*, București, p. 320-336.
- ROJA, Gheorghe Constantin. 1808, *Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen, welche jenseits der Donau wohnen*, Pesta.
- . 1809, *Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sînt literele Românilor ceale vechi*, Buda.
- SARAMANDU, Nicolae. 1988, „Gramatica română sau macedoromână de Mihail G. Boiagi. 175 de ani de la apariție”, în *Limbă și literatură*, 4, p. 599-602.
- . 1991 a, „Începuturile învățămîntului în limba maternă la aromâni”, în vol. *Dreptul la educație în limba maternă*, Iași, p. 123-126.
- . 1991 b, „O nouă ediție a Gramaticii române sau macedonovlahe de Mihail G. Boiagi”, în *Fonetică și dialectologie*, X, p. 121-123.
- . 1992, „Pentru o limbă literară comună românilor nord- și sud-dunăreni. O încercare de la începutul secolului al XIX-lea”, în vol. *Beiträge zur rumänischen Sprache im 19. Jahrhundert*, Tübingen, p. 133-141.
- TRÂPCEA, Theodor. 1984, „Din contribuția aromânilor la istoria poporului român din Banat”, în vol. *Relații culturale, literare și lingvistice româno-iugoslave. Actele Simpozionului VI*, București, p. 402-407.

Maria Berényi

Colonia macedoromână din Miskolc și familia Șaguna

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ca urmare a distrugerii celor mai de seamă centre macedonene din Peninsula Balcanică, numărul celor care vor căuta refugiul în Imperiul Habsburgic va fi din ce în ce mai mare.

Un număr destul de important de macedoromâni se stabilesc în secolul al XVIII-lea în Ungaria, împinzind toate orașele mai de seamă ca negustori ori bancheri: Budapesta, Tokaj, Miskolc, Vác, Szentendre, Eger, Gyöngyös, Kecskemét, etc. Aceștia constituie companii comerciale, considerate companii grecești. Negustorii macedoromâni și greci se grupau împreună pentru a-și apăra interesele comerciale, dar și identitatea lor religioasă, care era ortodoxă. În general, *macedoromânii erau bilingvi*, considerînd limba maternă dialectul aromân, în timp ce limba greacă devenea limba lor de cultură, de slujbă religioasă și de comunicare în afaceri sau treburi oficiale. Autoritățile și străinii, în chip firesc, numeau aceste asociații „Companii grecești”. Sub denumirea de comercianți „greci” se ascund mai multe naționalități: bulgari, sîrbi, arnăuți, macedoromâni etc. Stabilirea originii etnice a membrilor companiilor grecești este destul de dificilă. Cuvîntul „grec” se aplica oricărei persoane care făcea negoț, fie ea albaneză, aromână, bulgară etc. În Ardeal și Ungaria negustorul aromân se numea de către nemți „grieche” și de către unguri „görög”. Dar și românii de asemenea, cînd doreau să spună, că se duc la băcănie, spuneau că se duc la „grecu”.

Macedoromânii stabiliți pe aceste meleaguri nu s-au mărginit numai la preocupările negustorești, ci au contribuit la menținerea și întărirea Bisericii Ortodoxe. Multe biserici sînt clădite din inițiativa lor, pe acestea le-au înzestrat cu icoane, clopote, odăjdii și multe cărți sfinte. La sfîrșitul secolului al XVIII-lea putem enumera 19 biserici și capele grecești. S-au ridicat biserici la Oradea, Vác,

Balassagyarmat, Zimony, Karcag, Kecskemét, Léva, Miskolc, Bichiș, Ungvár, Pesta, Szentes și Tokaj, iar capele la Gyöngyös, Diosig, Nagykanizsa, Sibiu, Sopron și Nagyszombat.¹

În istoriografia română se menționează, că în anul 1606, câteva familii macedoromâne se așează în orașul Miskolc.² Istoricii maghiari datează așezarea lor în acest oraș pe la sfârșitul secolului al XVII-lea. Macedoromânii din Miskolc erau originari din: Moscopole, Grabova, Lunca, Civara. Harnici și isteți, devin negustori bogați. Obțin pe termen lung dreptul de a exercita comerțul cu amănuntul și ambulat. În jurul anului 1720 se constituie „*Compania comercială grecească*” din Miskolc.³ Membrii companiei vorbeau în limba greacă și aromână. Tot comerțul de vinuri și de lemne din Ungaria, ca și exportul acestora, era în mâinile aromânilor din Tokaj și Miskolc. Acest export se îndrepta mai ales spre Polonia, și mai ales în orașul Poznan și Lublin. Unele familii așezate în Miskolc au venit din Polonia ca mari negustori; frații Grabovszky, Atanasie Mutovszky, Naum și Evreta Șaguna, unul Circu-Kasacovici alături de mulți alții cari – nu se știe din ce motive – s-au stabilit în Ungaria, mai cu seamă la Pesta și Miskolc, probabil, ca să dirijeze mai bine de aici exportul. Aveau legături comerciale cu Viena, făceau comerț de cereale și vite, frecventau bîlciurile și târgurile din Viena, Pesta, Nagyszombat și Drebreceen, fiind prezenți și la târgurile săptămânale în localitățile din Hegyalja.

În anul 1728 recensămintele orașului notau 300 de membri ai coloniei grecești. În 1777 se enumerau 296 de greci, în 1793 97 de familii (200 de copii), în total membrii coloniei erau 446. (Atunci a culminat numărul macedonenilor, nici mai înainte și nici mai târziu acest număr mare nu va mai fi). În 1798 erau în oraș 86 de familii (69 de copii) circa 300 de membri, iar în 1808, 85 de familii grecești. În 1817 colonia avea circa 200 de membri. Aceștia reprezentau a treia generație a grecilor stabiliți aici, ei nu cu mult mai târziu au început să se asimileze, să se maghiarizeze.⁴

În arhiva bisericii greco-catolice din Miskolc s-a păstrat lista conșcripției grecilor din 1777. Această listă semnată în limba latină o redăm în întregime, fiindcă pe baza acesteia cunoaștem numele familiilor macedoromâne de aici.

*Extractus Tabellariae Conscriptio Orientalis
Graeci Non Uniti Ritus hominum Miskoltzini de Gentius*

<i>Domiciliati Patres-Familiae</i>	<i>Numerus eorum</i>	<i>Numerus animarum Patrum Familias</i>
Thomas 'Sambik	1.	4
Athanasius Wretta	2.	7
Joannes Demtsa	3.	9
Georgius Kozmitzky Senior	4.	6
Anastasius Kozmitzky	5.	9
Georgius Pataky	6.	11
Michael 'Suppann	7.	9
Demetrius Pilta	8.	10
Susanna Deszpo	9.	3
Nahum Demtsa (Antal)	10.	7
Franciscus alias Wretta 'Saguna	11.	4
Theodorus Sztirja	12.	10
Athanasius Sztirja	13.	1
Georgius Rósa	14.	5
Anastasius Grabovszky	15.	5
Joannes Tsuka (Suka)	16.	7
Joannes Olasz	17.	6
Athanasius Tupu	18.	3
Nicolaus Sagona	19.	6
Demetrius Sagona	20.	2
Athanasius Resu (Rosu)	21.	1
Michael Nischka	22.	6
Georgius Grabovszky	23.	7
Adamus Gyerga	24.	3
Petrus Csohadar (Csohadar)	25.	5
Emanuel Dyamandi	26.	2
Panajota Emanuel	27.	1
Nicolaus Kallotta	28.	2
Michael Tyosza	29.	1

Anastasius Pesz'char	30.	1
Susanna Balla Rlcta Georgii Gyerga	31.	5
Constantin Pilta	32.	2
Joannes Pomperi	33.	5
Nahumus Papdede	34.	4
	34	169

<i>b) Censualistae Patres-familiae</i>	<i>Numerus eorum</i>	<i>Numerus animarum censualistarum</i>
Rndus Pater Meletius Michalovits	1.	1
Rndus Presbyter Wretta Bendella	2.	4
Nobilis (!) Stepahanus Rosa	3.	
Nicolaus Szilitza	4.	
Wretta Janaky	5.	9
Wrussu Demtsa	6.	2
Michael Dona	7.	6
Georgius Dona	8.	1
Ladislau Demtsa	9.	5
Stephanus Grabovszky	10.	1
Nicolaus Janaky	11.	2
Anastasius Pusztevnik	12.	3
Emanuel Demetri	13.	5
Georgius Tsoba	14.	6
Constantinus Nasztradini	15.	2
Demetrius Csáku	16.	4
Demetrius Mukulic	17.	5
Theodorus Bratovszky	18.	5
Theodorus Tyürtsi	19.	2
Anastasius Vartosu alias Erős	20.	5
Marcus Grabovszky	21.	4
Georgius Polizu	22.	3
Lazarus Fejérvári Comaromino	23.	1

Theodorus Keptenar alias Antonius Vidovits	24.	1
Sussana Peschar	25.	2
Callia Sembu	26.	3
Michael Demeter Uzzun	27.	1
Maria Ballaur	28.	1
Demetreus Demtsa	29.	1
Isakus Pannemare natus in Regno (!)	30.	1
Anastasius Szonte	31.	2
Theodorus Burzu (Bulsu)	32.	3
Susana Bendella Vidua	33.	2
Wrussa Livadaru	34.	1
Georgius Kozmiszky Junior	35.	1
Nahumus Dadani	36.	3
Petrus Sztambuli in Regno natus (!)	37.	1
	37	99

c) <i>Extranei Patres-Familiae ad Miskoltzienses pertinentes</i>	<i>Numerus eorum</i>	<i>Numerus animarum Extraneorum</i>
Adamus Janaky	1.	6
Thomas Lazar	2.	5
Andreas Gyamandi	3.	1
Georgius Olasz Senior	4.	4
Demetrius Lero	5.	2
Georgius Olasz Junior	6.	4
Georgius Hajdan	7.	2
Pannajotta Szterio	8.	3
Michael Lazár	9.	1
Summa omnium animarum in Concreto		28
În tabelul a)		169
În tabelul b)		99
În tabelul c)		28
Total:		296 membri ⁵

Între companiile grecești din Ungaria erau și relații familiare, nu numai de comerț. Grecii se căsătoreau între ei. Macedoromânii din Miskolc s-au căsătorit cu semenii lor din Pesta, Eger, Buda, Polonia, Ungvár, Tokaj, Oradea, Gyöngyös, Vác, Balassagyarmat.⁶ Era o rudenie de alianță între familiile **Sarpe, Suka, Pataki, Kilica, Popa și Popovici**. (Aceste informații sînt luate din matricolele căsătoriilor vol. 1. care cuprinde perioada (1728–1863). Din anii 1830 găsim căsătorii mixte în rîndul macedonenilor din Miskolc.)

Comercianții greci de aici erau foarte bogați. Au închiriat și ridicat în centrul orașului circa 200 de clădiri imobiliare, magazine. Mai toate magaziile, cafenelele, băcăniile, pivnițele de vin, erau în mîna lor.⁷

Mulți făceau negoț „în tovărășie”. Aceste asociații trebuiau să fie declarate în fața companiei. Datorită specificului comerțului exercitat de negustorii companiști (aduceau mărfuri orientale pe care le preluau din anumite localități din Imperiul Otoman, deci trebuiau să parcurgă distanțe mari), pentru o mai bună organizare a tranzitului de mărfuri spre Europa Centrală, atît pentru transport, cît și pentru vînzare, au simțit nevoia asocierii. Macedoromânii din Miskolc comerțul le aducea mari beneficii materiale. De multe ori au ajutat orașul cu împrumuturi și binefaceri. Fiind înstăriți ei aveau cercul lor aparte: școala, spitalul și biserica lor. Epoca de înflorire a coloniei se poate data în perioada **1770–1830**. Erau dinastii de comercianți, ca: **Pilta, Gerga, Dadányi, Pompéri, Xiffkovics, Levandovszky, Ghiga, Pescariu și Pataki**.

Multe amănunte despre viața lor se află în așa numitele *Kondice*. Se găsesc două volume (1721–1752; 1721–1793) în arhiva orașului Miskolc. Aceste manuscrise cuprind procese-verbale ale tribunalelor companiei, ale alegerilor de jurați, obligații financiare către magistratura orașului etc.

Ca supuși străini, comercianții macedoneni din Ungaria, stăteau sub un regim special, deosebit de al celorlalți locuitori ai țării. Și, deoarece prin îndeletnicirea lor de comercianți erau folositori și altora, li s-au creat condiții speciale, de ocrotire, asigurîndu-li-se posibilitățile de a-și practica meseria. Acest aranjament avea un caracter privilegiat. Cetățenii orașului Miskolc au manifestat îngri-

jorare față de numărul tot mai mare al negustorilor greci, care aca-parau un tot mai mare capital în mâinile lor. Locuitorii orașului îi porecleau, datorită acestei comportări, conducerea companiei în 1812 adresează o plîngere către magistratul orașului.⁸

În jurul anului 1700 macedonenii din Miskolc și-au întemeiat o capelă în centrul orașului (str. Piatz) azi Széchenyi nr. 12. cu hramul Sf. Naum.⁹ Primul paroh a fost **Bendellasz Evratiosz**, care a slujit timp de 60 de ani (1726–1786).¹⁰ Uneori se afla aici și un capelan pe lângă preot. În anul 1746 este efimeriu (epitrop) aici moscopolitul **Constantin ieromonahul**. Acesta e bărbat cult și foarte bun teolog, după cum mărturisește lucrarea sa religioasă editată de el însuși în patria sa, unde poate el e cel dintîi care a introdus și tipografia. Bibliograful **Zaviras** spune despre el „că a fost arhimandrit al mînăstării Sf. Naum, situată în apropierea Voscopolei; bărbat pios, respectabil și foarte virtuos, a fost efimeriu al ortodocșilor din orașul Miskolc.”¹¹ Capela ortodoxă din Miskolc în 1782 a fost vizitată de țarina **Caterina II**. Ea a donat o icoană aurită ilustrînd pe Fecioara Maria.¹²

Registre matricole de naștere există din 1726, în acestea găsim nume ca: Gherca A. Pati Atanas, Anastas Mihail Ghica, M. Giupan, G. Guriciu-Gurițu, George Gramba, Nastu Grabovsky, Atanas al Druia Stiria, Anastas G. Guriț, Nicola Șaguna, Atanas al Druia Șuca, Anastasie P. Ciuhadariu, Adam al lui Mitra Ciacu, Ioan Dimitri, Anastas N. Șaguna, Anastas Vrușu Duruța, Alexi Didoni, Gherga Lina Naum Kozmiski, Anastasie Mihail Zubanu, Atanas Nușa, Atanas Chileafa, Atanas Ioan Dimcea, Mihale Dova, Anastas Dim. Ciacu, Adam D. Ciacu, Anastas Nastradin, Anastasie Nastu Crușoveanu, Atanas Ioan Pamberi, I. Dimcea, I. Giupanu, Anastasiu Mihai Muciu, Anastasiu Bașkigiu, Anastasiu Linti, Anastas Ciobanu, I. Caludi, Ambrosiu Livădaru, Vretu Chiria Simcea, Nicolae Șiarpe, Caravlahu dela Ungvari, Constantin Apostolovici, dascăl Naum Mihale Mociu, R. Fantazi, Ana Nic Mandua, N. Papa, Mihail Șișia, Pescari, G. Nicolau, Campomare, N. Iancu Ciuciu sau Giugiu, I. K. Romeu, G. Naum Dona, Procop Dursa, Procop Polizu, Pihti Vretu, Nicolau Coliciu, Dimcea Mucule, Dim. Șimșia, Dimitrie Pulizu,

Dimitrie Gunca, D. Coca, D. Diamandi, Dimos Oparacu, Demitrie Pilta, Nastu Ceambicu, Mihai Ndonga, G. Cioba, Marcu, Nastu Bartimi, Dimcea Muculi Bratu, Ștefu Roza, Nicolae Cartiță, Em. Mih. Docia, Nacia Pustinici, George Balan, Gh. Macali, Georg Dadane, Ion Șuca, Ilia Mih. Nișca, C. Pata Coste Presuca, Const. N. Cata, Naum Papamihale, Mitru Luca, Mih. Nișca, Nicu, Manole Castorian, Vintacovisci, Ar. Belaski, Ilr. Chiușia, Mih. Chiosa, Thed. Țupată, Nanu Lazăru, Naum Rizia, Const Deft. Foca, Nic. Țărtărachi, Naum Țițiri, G. Ciomba, Nicolae Boiagi, Ștefan Duși, Papamihali Călugheru, Pavlu Mărgărit, I. Pulovcshi, Mih. Nastu Veliu, Con. I. Churciu, M. Dumotrovici, Nauni D. Liveri, Costa Plyasca, G. Cușculuri, Ilia N. Leru, Mihai Calai, Ioan Lacomu, Anastasi Gorgumi, Ambrosie Livandovscki, etc.¹³

După ce biserica, clădită de obștea românilor macedoneni la începutul așezării lor în Miskolc, s-a învechit și s-a stricat, ei se pregăteau să-și construiască una nouă, mai frumoasă și mai încăpătoare. În 1784 o comisie formată din credincioșii **Gheorghe Pataky** (președinte) **Francisc Iancovici**, **Mihai Pilta**, **Demetriu Pilta**, **Toma Pescariu** înaintează o cerere împăratului Iosif II, pentru a li se permite să-și ridice o biserică nouă. În același an împăratul a încuviințat cererea macedoromânilor ortodocși din Miskolc.¹⁴ În 1785 s-au apucat de zidire, construcția a durat pînă în 1806 sub conducerea arhitectului Ioan Adami. Biserica a fost zugrăvită de către Theodosim Ianinka.¹⁵ În 1791 a fost sfințit iconostasul, care e cel mai frumos și mai mare în Europa-Centrală. Are o înălțime de 16 m și mai mult de 87 de icoane care sînt pictate de pictorul vienez Antoniu Kuchelmeister. Tot de acest maestru sînt zugrăvite în 1807 și frescele interioare.¹⁶

Biserica, care e una din cele mai frumoase biserici ortodoxe din Ungaria, a fost sfințită în 1806 de episcopul din Buda **Dionisios Popovici**. Pe fațada bisericii ortodoxe din Miskolc în semn de amintire s-a pus o inscripție, în grecește, pe care scrie: „*Această biserică a Sfintei Treimi s-a întemeiat în 1785 pe timpul puternicului Iosif II, regele Ungariei, și s-a isprăvit în anul 1806, pe timpul puternicului împărat Francisc II, regele Ungariei, cu cheltuiala fraților valahi din Macedonia*”.¹⁷ În cazul coloniilor grecești din imperiu, în toate privilegiile și actele

numeroaselor lor comunități bisericești era vorba de greci și vlahi „Griechen und Walachen”, iar în înscricția de pe biserica din Miskolc, era vorba numai și numai despre vlahi.

Biserica este construită deci cu cheltuiala macedoromânilor, figurînd printre primii donatori: Ioan Apostolovici, Mihai Ambruș, Teodor Bucio, Teodor Bratone, Mitre Ciacu, George S. Capri, Adam Czinczifa, Toma Cetiri, Ioan Csuka, Petru Ciuhadaru, Gheorghe Csoba, Ioan Dohna, Ioan Demșa, Martin Diamandi, Naum Dadán, Gheorghe Davidovici, Mucutici Demița, Gheorghe Dona, Naum Doda, Naum Demșa, Vzetovsky Demșa, Adam Czinczifa, Camil Dumșa, Panaiot Diamandi, Demetriu și Ioan Durza, Nicolae Durza, Toma Florian, Naum Ghindali, Adam Gerga, *Toma Grabovsky*, Gheorghe Gerga, Mihai Gerga, *Naum Gojdu*, Kristóf Haris, Nicolae Ioanovici, Francisc Ioanovici, Ioan Jakumi, Demetriu Jankocs, Mihai Kállai, Nicolae Kalota, Constantin Spiridon, Anastaziu Capmare, Iosif Crișin, Naum, Toma și Gheorghe Cosmichi, Teodor Kjurci, Gheorghe Capmare, Teodor Cheptinar, *Mihai Muciu*, Petru Meszjári, Francisc Malageț, Demetriu Muculovsky, Pavel Margaret, Nicolae Manula, Ilie și Mihai Niska, Mihai Ozun, Gheorghe și Toma Olasz, Dimitrie Pilta, Mihai Pilta, *Evreta Șaguna*, Ladislau Pécsi, Toma Pescariu, Ștefan Pova, Naum Mihai Pap, Toma Puștenica, Gheorghe Pataki, Ioan Pomperi, Gheorghe Pova, Naum Pescariu, Naum și Toma Russi, Toma Raici, *Gheorghe Roja*, *Demetriu*, *Francisc* și *Nicolae Șaguna*, Nicolae Șiarpe, Anastas Nicolae Șiuca, Toma Sofronie, Teodor Ștyria, Toma Szenthé, Petru Staiovicu, Toma Trandafil, *George* și *Nicolae Tricupa-Cosmischi*, Toma Uzony, Ștefan Visnovszky, Adam Vzetovszky și Mihai Jupan.¹⁸

La Miskolc găsim nume ca: Grabovszky, Muciu, Șaguna, Diamandi, Roja, Boiagi, Pescariu, Ghica, Gojdu, Mocioni, etc. Aceste nume de familie se găsesc și în sînul coloniei din Pesta, fapt care dovedește legăturile strînse de rudenie între cele două colonii macedoromâne. **Deák Ferenc**, a fost nepot al lui Deák Péter, colonel de husari și fiul lui Gábor. El se trage din strămoși care au purtat în Macedonia numele de „**Pescari**”. Avea relații prietenești cu **Emanuil Gojdu**, macedoromân și el de origine.¹⁹

În sînul coloniei din Miskolc s-a așezat și a făcut negoț unul Mihail

din familia *Mocioni*, care a avut ca soție pe Ecaterina, fiica lui Ioan Mocioni și mama iluștrilor frați Alexandru și Eugen Mocioni.

În decursul anilor au preoțit aici: Constantin Vulpe, Gheorghe Popovici, Emilian Margó, Gh. Theodorovici, Emil Iancovici, Aurel Moț, Constantin Popovici.²⁰

După 1830 macedoromânii din Miskolc se asimilează în mod accelerat. Credincioșii bisericii sînt tot mai puțin la număr. În 1896 erau 45 de credincioși. În 1907 încă servea ca preot român, **Aurel Moț**, efimeriu era un Ardelean, iar cîntăreț A. Milea originar din Moscopole. Toată comunitatea se reduce la doar 37 de membri.²¹ După primul război mondial activitatea religioasă a fost sistată. Din 1949 biserica din Miskolc funcționează ca biserică ortodoxă maghiară. Aici s-a instalat Muzeul Ortodox Maghiar, unde găsim relicve, obiecte de cult, care arată trecutul și prezența diasporei aromâne din Ungaria.

Membrii coloniei macedoromâne din Miskolc, asemenea altor colonii, au făcut donații pentru cultura românească, au organizat activități filantropice, și s-au ridicat din sînul ei mai multe personalități de seamă.

Negustorul de vinuri, marele mecenat și iubitor de artă și știință din Miskolc, **George Tricupa Cosmichi**²², în 1770, pe spezele sale, la Veneția scoate cartea scriitorului aromân **Theodor Cavallioti** din Moscopole intitulată „*Protopiria*”. Aceasta este prima carte care oferă informații despre dialectul macedoromân. Lucrarea scoasă în tipografia lui Antonie Bartoli, e un fel de cărticică pentru clasele elementare, scrisă în greaca modernă. Cartea are 104 pagini și conține tot felul de rugăciuni, bucăți din biblie cu un vocabular din 1170 de cuvinte grecești, traduse în limba aromână și albaneză. „Pe pag. 3 se află o scurtă prefață fără interes. Pe pag. 40 gravură de lemn reprezentînd Sf. Treime, pag. 5–12 un abecedar grecesc. Pag. 12 o gravură reprezentînd pe Maica Domnului cu copilul Isus. Vocabularul se află pe pag. 13–59 pe trei coloane în ordinea alfabetică a cuvîntului grecesc, în coloana a doua sînt cuvintele macedoromâne, iar în a treia, cele albaneze. La sfîrșitul vocabularului precum și la pag. 60 și 80 se află alte gravuri. De la pag. 61 înainte se află o

rugăciune grecească, învățături, adagii și rugăciuni, numerele grecești și cifrele arabe, tabla înmulțirii și, în fine, un abecedar latin.”²³

Însemnătatea acestui vocabular, pentru cunoașterea dialectului aromân, a fost apreciată prima dată de savantul german **Johann Thunmann**, profesor la Universitatea din Halle, care l-a și publicat în lucrarea sa „*Untersuchungen über die Geschichte der Östlichen europäischen Völker*”, Leipzig, 1774. Thunmann dă informații despre activitatea lui Cavallioti, protopopul din Moscopole, pe care îl numește cel mai învățat dintre aromâni.²⁴ Părerea lui Zaviras e că protopopul Cavallioti e un „gramatic” genial.

Cavallioti a fost profesor și protopop în Moscopole. Ca predicator și om învățat a călătorit mult, a ajuns și în Germania, Ungaria și Veneția. „Aci e locul de a spune, că niciodată contactul dintre Aromânii înstrăinați și cei rămași la vatră n-a încetat. De două sau patru ori pe an veneau din diferite centre aromânești cărvănari și se întâlneau cu conașionalii lor din străinătate, cărora le înmînau scrisorile și darurile de la cei de acasă, și cărora le împărțeau întâmplări de tot soiul. La întoarcere cărvănarii duceau cu sine atît pe cei cari doreau să-și revadă locurile natale, cît și banii și celelalte obiecte încredințate lor de cei înstrăinați pentru scumpii lor de acasă. Obiceiul cu felul acesta de cărvănari a încetat de cîteva decenii, mai ales, de cînd căile de comunicație au devenit atît de lesnicioase și sigure. Printre cărvănari vedem deseori mergînd și cîte un preot cu misiunea de a umbla prin toate localitățile, unde se află așezați consăteni, fie ca să le miște sufletul, cînd încetau de a-și mai reaminti de datoriile față de rudele lor în lipsă, fie ca persoane mai de încredere, pentru scumpele daruri trimise de cei înstrăinați. Unor astfel de călătorii datorăm prezența lui Theodor A. Cavallioti la **Mișcolț** [subl.n.], atît atunci cînd prin îndemnul lui G. Tricupa compune și tipărește vocabularul greco-româno-albanez, cît și mai tîrziu, cînd îl vedem figurînd printre abonații scrierii lui Rosa...”²⁵

La sfîrșitul lucrării sale „*Măestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sînt literele Românilor ceale vechi*”, apărute în 1809 la **Buda, Gheorghe Roja**, dă o listă a prenumeranților aromâni din orașele din Austria, Ungaria, România și Bulgaria. La p. 152, ca abonat îl găsim pe Gheorghe Tricupa Cosmichi, alături de Naum Cosmichi

(Miskolc), probabil frate sau rudă de-a lui. La p. 153. îl găsim pe Vasile Pescaru tot din Miskolc. Numele familiei Șaguna apare cu pronunțare aromânească: **Șăgune**, în: Gheorghe Dimitri Șăgune, Vreta N. Șăgune, Gheorghe Vreta Șăgune, Ioan Șăgune, Naum Șăgune, toți din Miskolc p. 153. „Șăgune” (haină de lână de culoare albă sau neagră”.²⁶

Mihail Boiagi în 1813 la **Viena** publică „*Gramatica română sau macedo-română*”. Și el dă o listă despre persoanele la care se pot face abonamentele și anume: Buda – Gheorghe M. Ciapa; **Miskolc** – **Naum M. Dona**; Pesta – Gheorghe Muciu.²⁷

Din rîndul coloniei din Miskolc amintim pe **Ioan Pompery** (1819–1884) care era avocat, în timpul revoluției din 1848 era deputat. Îi apar scrieri beletristice, din 1857 este membru al Academiei Maghiare. (Dintre macedoromâni, Gheorghe Ioanovici de Dulău (1821–1909), secretar de stat și colaborator al lui Șaguna, a fost membru al Academiei Maghiare.)

Printre „frații români” care au sprijinit clădirea bisericii din Miskolc sînt menționați și **Evreta Șaguna**, bunicul dinspre tată și **Anastasiu Mihail Muciu**, bunicul dinspre mamă al viitorului Mitropolit al Ardealului, Andrei Șaguna.

Acești doi comercianți erau buni prieteni, au pregătit terenul pentru căsătoria copiilor lor. Evreta Șaguna avea un fecior, Naum, care deși tînăr, era vădov căci soția lui cea dintîi a murit. (Ea se numea Ecaterina Magiario din Perlepe, și a murit la nașterea copilului Gheorghe, tatăl lui Constantin Șaguna, decedat în calitate de general în armata română. După împărțășirile acestui general, părintele său Gheorghe a făcut studii de arhitectură; fiind apoi chemat de Teodor Balș în Țară, s-a căsătorit la Galați cu Anica Pantazal Constandache, o nepoată de vară a mamei lui Cuza.²⁸) Într-un vechi „*Protocol al Cununaților*” păstrat în arhiva bisericii ortodoxe din Miskolc, se găsește însemnarea în care se spune, că la „1 mai 1802 Naum, fiul lui Evreta Șaguna, după a treia vestire în biserică, a luat în a doua căsătorie de muiere legitimă pe Anastasia, fiica lui Mihail Muciu și s-au cununat prin mine preotul Constantin (Vulp.). Naș a fost Anastasiu, fiul lui Adam Ghergha”.

La 11 februarie 1803, se naște primul copil din această căsătorie, primind numele bunicului **Evreta**. După trei ani, la 27 august 1806 se naște fetița, numită **Ecaterina**. Iar la sfârșitul anului 1808 s-a născut al treilea copil, căruia i s-a dat numele **Anastasiu**, după cel al mamei sale și al bunicului. În „*Protocolul botezaților*” din Miskolc s-a păstrat despre nașterea acestui copil următoarea însemnare: „*Anastasiu, fiul lui Naum Evreta Șaguna și al soției sale Anastasia, s-a născut în 20 Decembrie și s-a botezat și miruit în 28 Decembrie 1808 prin mine preotul Constantin Vulco. Nașul lui a fost Anastasiu, fiul lui Adam Ghergha*”.

Naum Șaguna și Anastasia Muciu, din familie au adus o mare dragoste de neam, de tărie în credința străbună. Pînă în 1814 soții Șaguna și copiii lor au trăit în armonie avînd o viață prosperă. Norocul nu l-a ajutat pe Naum Șaguna în întreprinderile sale comerciale (era comerciant de vinuri), cum ajutase pe alți negustori macedoromâni, așezați în părțile acestea. Tatăl lui Șaguna, scăpătase materialicește, și în acest an ca să se poată salva onorabil de la o prăbușire financiară, sfătuit și susținut de episcopul catolic din Agria (Eger) **Ștefan Ficher**, împreună cu cei trei copii, trece la catolicism, cu toată opoziția soției sale. S-au înțeleș ca pe cheltuiala episcopiei copiii să fie crescuți în credința catolică. Mama copiilor și bunicul lor, Mihail Muciu, care acum locuia în Pesta – unde George Muciu, fratele Anastasiei era director al școlii româno–grecești pe la 1823 – dezaprobă cu hotărîre și indignare această faptă. Bunicul ia nepoții la el pentru a le da o creștere îngrijită, fiindcă tatăl copiilor, din cauza sărăciei nu mai era în stare să le-o dea.

Episcopul Ficher, într-o scrisoare din 7. oct. 1814, adresată chiar palatinului (vornicul), îl roagă, să binevoiască a da ordin diregătorilor din Miskolc, ca cei doi copii mai mărișori ai Anastasiei: Evreta și Ecaterina să fie luați cu sila de la bunicul lor, ca să-i crească episcopul catolic cu cheltuiala sa, iar pe cel mai mic, pe Anastasiu, să-l lase deocamdată în grija mamei sale și a bunicului pînă la vârsta de școală, urmînd apoi să fie luat și el spre a fi crescut în religia catolică.

Palatinul a împlinit rugămintea episcopului. Abia trec însă cîteva luni și episcopul se plînge palatinului într-o scrisoare datată la 16

mai 1815, de copiii lui Șaguna că au fost ascunși dinaintea preotului catolic din Miskolc, căruia îi încredințase el, și duși pe furiș la Pesta la neguțătorul Grabovsky. Acest **Atanasiu Grabovsky** – unchiul Anastasei – era om cu stare bună, neguțător fruntaș, cu legături întinse. (În casa lui funcționa un salon literar, aici se întruneau românii din capitală pentru a dezbate probleme literare și bisericești. Salonul era frecventat printre alții de: Petru Maior, Gheorghe Șincai, Samuil Micu Clain, Damaschin Bojincă, Emanuil Gojdu, Eftimie Murgu, etc.) El a primit-o și a ocrotit-o pe Anastasia cu copiii.

În acel timp tatăl copiilor, Naum Șaguna, era scăpătat atît în privința situației materiale, cît și a religiei străbune, – intra la miliție, nemaipurtînd nici o grijă pentru familia sa. Văduva Anastasia înaintează o petiție la curtea din Viena, cerînd să i se dea voie a-și crește copiii în religia străbună. Rugarea ei însă nu e ascultată. Din Viena la 1 iulie 1815 i se dă răspunsul categoric: copiii trebuie crescuți în religia tatălui lor, care a fost catolic.

Anastasia, cu ajutorul rudeniilor sale bogate și care aveau relații influente, a izbutit a se mai împotrivi cîtăva vreme poruncilor venite de la curte. Abia trece însă un an, cînd îi sosește din Viena un nou ordin (30 august 1816), prin care era anunțată să-și trimită copiii numaidecît în grija episcopului Ficher, spre a fi crescuți de acesta în credința catolică.

Anastasia la 13 septembrie 1816 înaintează către Palatinul țării o nouă cerere, în care declară, că se va supune ordinului și va pleca cu copiii la Miskolc, numai să nu fie despărțită de ei. Totodată frații ei, Gheorghe și Naum Muciu, iau asupra lor îndatorirea de a o ajuta cu bani, ca să-și poată crește copiii și promit că nu vor împiedica educația copiilor de acum definitiv hotărîtă.

Copiii au primit educație catolică, dar fiind împreună cu ei, mama lor a știut să exercite asupra lor o influență statornică și mult mai hotărîtoare, decît catolicii. Mitropolitul Șaguna își aducea și la bătrînețe cu drag și cu recunoștință aminte, cum la vîrsta copilăriei cînd cerceta școala catolicilor din Miskolc, mamă-sa îl învăța acasă rugăciunile străbune și cum îl trimitea duminica și în zile de sărbători cu prescuri la biserica ortodoxă pentru ridicarea căreia s-au

jertfit amîndoi bunicii lui, atît Evreta Şaguna cît și Anastasiu Mihail Muciu.²⁹

La 12 ianuarie 1822, băiatul cel mare Evreta, ajuns la vîrsta de 19 ani, se adresează în limba maghiară palatinului, anunțînd că părăsește religia catolică și se reîntoarce la legea strămoșilor săi, declarînd, că la acest pas nu este silit de nimeni. În timpul acesta Evreta era aplicat la neguțătorul Dumitru Diamandi din Buda. El ajunge negustor cu stare bună și cu vază în Pesta. Ne vom mai întîlni și mai tîrziu cu numele lui: în 18 ianuarie 1848, îl ajută pe fratele său, atunci vicar în Transilvania, cu suma de 1000 fl., iar într-un manifest din 21 mai 1848 apare iscălit ca deputat al orașului Pesta. În 1849 însă nu mai trăia nici el, nici Ecaterina.

Sora, Ecaterina la 15 noiembrie 1823 încearcă și ea să se reîntoarcă la religia ortodoxă. Într-o petiție adresată din Miskolc protopopului catolic Barkóczy spune că nu de mult ar fi avut prilejul să se mărite după un om cu stare bună, dar acesta aflînd despre nesiguranța și încurcăturile, în care a fost ea adusă în urma apostasiei tatălui său Naum, părăsindu-și amorul, s-a retras. Vrînd să rămîină în credința în care s-a născut și apropiindu-se de vîrsta de 18 ani, ea roagă protopopul să binevoiască a-i împărtăși instrucția legală de 6 săptămîni. După o îndelungată stăruință a reușit la 3 septembrie 1825 să înlătore toate piedicele și să treacă de la catolicism la legea ortodoxă.³⁰

Anastasiu, copilul cel mai mic, își începe studiile elementare la școala greco-valahă din Miskolc, apoi la gimnaziul catolic din același oraș, terminîndu-și cursul superior al liceului, la vîrsta de 18 ani, la Gimnaziul călugărilor piariști din Pesta. La Pesta a locuit la unchiul mamei sale, bogatul negustor Atanasiu Grabovsky, care își avea locuința în apropierea Gimnaziului piarist. În casa acestuia gimnazistul Anastasiu ajunge să aibă primele contacte cu mai mulți intelectuali români de frunte din capitală ca: **Petru Maior**, **Damaschin Bojincă**, **Dinicu Golescu** și alții. În 1826 se înscrie la Universitatea din Pesta și trei ani studiază filozofia și dreptul. (Aici îl are coleg pe prietenul său de mai tîrziu, Eötvös József. Ei se cunoșteau de mai înainte, din timpul cînd au studiat împreună ultimele clase ale Liceului catolic din Pesta.³¹) Tocmai la începutul stu-

diilor sale universitare a făcut și el un pas însemnat, pe care l-au făcut și frații lui. Ca student la filozofie în anul I, la 9 zile, după ce a împlinit vârsta de 18 ani, s-a întors și el în sânul bisericii strămoșești, dând o declarație foarte categorică. După multe tărăgănări și diferite piedici, prin Decretul regesc din 25 iulie 1828 i s-a îngăduit, în sfârșit, și lui Anastasiu să revină la religia mamei sale. O comisie, ad-hoc întocmită, îl provoacă să explice. Șaguna a răspuns simplu și fără posibilități de replică: „vreau să pot trăi și muri în religia în care m-am născut.”³²

În anul 1829, Anastasiu Șaguna terminându-și studiile universitare, pleacă la Vîrșeț, ca să învețe teologia. Aici e primit în casa episcopului **Maxim Manuilovici**, care era prieten cu unchiul său Atanasie Grabovsky.

Isprăvindu-și cursurile teologice la Vîrșeț, este chemat de mitropolitul sîrb **Ștefan Stratimirovici**, profesor de teologie, la Carloviț. Aici în 1833 intră în cinul călugăresc luîndu-și numele de **Andrei**.

În anul 1836, la vârsta de 51 de ani, mama sa trece la cele eterne. În ziua de 17 ianuarie a fost înmormîntată de vestitul preot-scriitor **Ioan Teodorovici** în cimitirul „Kerepesi” din Pesta, în cripta familiei Grabovsky, unde peste cîțiva ani s-au sălășluit și rămășițele pămîntești ale fraților săi, Evreta și Ecaterina. Ca un fiu credincios și frate iubitor, episcopul Șaguna așează în anul 1849 la mormîntul lor o cruce de piatră cu această inscripție:

„Mult iubitei sale mame **Anastasia**

Prea prețuitului său frate **Vreta**

Și dulcii sale surori **Ecaterina**

Ridică monumentul acesta

Andrieu Șaguna, Episcopul Ardealului 1849”³³

Șaguna, în 1842, primește titlul de arhimandrit al Mănăstirii Popova (Iugoslavia). În 1846 este numit ca vicar general al Eparhiei ardelenne și se stabilește la Sibiu, la numai doi ani ajungînd să fie numit și sfințit ca episcop.

La 3/15 mai 1848, împreună cu episcopul unit **Ioan Lemeni**, Șaguna a prezidat Marea Adunare de la Blaj și a fost numit condu-

cătorul delegației care avea să prezinte împăratului Petiția Națională prin care se cerea: desființarea iobăgiei și a dijmei, libertatea comercială și industrială, tribunale cu jurați, dotarea clerului român din fondurile publice, școli pentru toate satele, gimnazii, seminarii și o universitate românească, ștergerea privilegiilor, etc.³⁴ În 1850 primește titlul de baron, iar în 1871 e numit membru onorific al Academiei Române.

Meritele lui Șaguna țin, în special, de emanciparea și întărirea bisericii române din Ardeal. Prin separarea în 1864 de Mitropolia sârbească și prin reorganizarea ei, Biserica Română devine un factor însemnat în lupta pe tărîm național. Triumful lui Șaguna a fost deplin, și el a fost înălțat la rangul de mitropolit al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania și Ungaria. Biserica trebuia să aibă o organizație nouă. În 1868 la Congresul Național Bisericesc din Sibiu se acceptă *Statutul Organic*, model de organizare democratică a bisericii care a fost în vigoare pînă după Unirea de la 1918.

Șaguna, ajutat de enoriași și de binevoitori, a inaugurat la sate peste 800 de școli, precum și gimnaziile din Brașov și Brad, Seminarul teologic și pedagogic din Sibiu. Este unul din întemeietorii ASTREI (1861) al cărei prim președinte a fost. În 1850 Șaguna deschide la Sibiu o tipografie – Tipografia Arhidiecezană. Aici îi apar broșuri politico-bisericești, scrieri omiletice. În 1853 tot aici a fondat ziarul „Telegraful Român”.

În anul 1871 fiind obosit și bolnav, și-a făcut testamentul. Averea personală de 600 000 coroane a lăsat-o școlilor și bisericii. Testamentul său prevede pînă la cele mai mici amănunte modul cum are să fie administrată această avere, spre progresul bisericii, al școlii și culturii. A dispus să fie înmormîntat la Rășinari, fără pompă, fără discursuri, iar serviciul divin să fie săvîrșit de un popă sătesc. Sfirșitul a survenit în ziua de 28 iunie 1873. Era privegheat pe patul de suferință de cel mai apropiat colaborator al său, episcopul Nicolae Popea. Pe acesta l-a privit adînc și i-a adresat ultimele cuvinte: „*Cu mine e gata Nicolae. Ce va veni numai UNUL poate ști. Toate sînt în ordine; aveți-vă bine, nu vă sfîdiți.*”³⁵

NOTE

1. Ács Zoltán, *Selyem, karmazsin, szattyán és veres kordovány. A magyarországi görögök történetéből*, In: „Barátság”, 1994/Nr. 9–10, p. 542.
2. Pericle Papahagi, *Scrittori aromâni în secolul al XVIII*, București, 1909, p. 45.
3. Ács Zoltán, *ibidem*.
4. Dobrossy István, *Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás és társadalmi közérzet Miskolcon a 19. század elején*, In: „Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV–XXVI.”, Miskolc, 1988, p. 343–344.
5. Komáromy József, *Adatok Miskolc XVII–XVIII. századi kereskedelmi viszonyaihoz*, In: „Herman Ottó Múzeum Évkönyve, VII”, Miskolc, 1968, p. 366–370.
6. Sasvári László, *Görögajkú ortodoxia Magyarországon a 16–20. században*, In: „Magyar egyháztörténeti vázlatok”, 1994/3–4., p. 132.
7. „... ámbár a Megye népességének csak 1/463 részét teszik is, mégis speculációjuk után, a Megyének középpontján, Miskoltzon a legjobb házakat, a legjobb szőlőket, szántóföldeket, réteket bírják, s minden intézeteikben egy nemzet se hághat nyomukba a pompára, életnek kénye módjára nézve s méltán fel lehet felőlük tenni, hogy ezen maroknyi léleknek erszényében van csak nem egész Hegyallyai, Borso-di, Hevesi, Abauji kereskedésnek haszna.” (Szendrei János, *Miskolcz város története II.*, Miskolc, 1904. p. 594.)
8. „Huzamosabb ideje annak, hogy mi anélkül, hogy okát tudhatnánk, még, a köz nép előtt is tsúfos *Czintzár* nevezettel illetünk. Melyet el melőzni akarván, és valamint más Nemzetnek, úgy mink is magunk valóságos nevezetén neveztetni kívánván, a' *Macedó Valachus* nevezetet, mely eredetünkre nézve minket egyenesen illet, alázattal kérni bátorkodunk... A velünk vérséggel is szorosan össze köttetett pesti kereskedők 1808-ban folyamodásukra támogató választ kaptak, s azóta minden háborgatás, 's mások meg sértődése nélkül szabadossan élnek... Már pedig ahol egy ugyan azon ok adja elő magát, ott a Törvénynek is egy ugyan azon Rendelése szokott lenni.” (Dobrossy, *ibidem.*, p. 349.)
9. „A miskolci kolónia jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy az ottani balkán kereskedők Szent Naumot védőszentjüknek tartották, róla nevezték el a mai templom előtt használt kápolnájukat is.” (Bur Márta, *A balkáni kereskedők és a magyar borkivitel a XVIII. sz.-ban*, In: „Történelmi Szemle” 1978/Nr. 2., p. 311.)
10. Prot. Popovics Konstantin, *A miskolci „Szent Háromság” templom*, In: „Egyházi Krónika”, 1957, octombrie, p. 5.
11. Pericle Papahagi, *Scrittori în secolul al XVIII (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, București, 1909, p. 27. nota (2).

12. Prot. Popovics Konstantin, *ibidem*.
13. Anastase N. Hâciu, *Aromânii. Comerț, industrie, arte, expansiune, civilizație*, Focșani, 1936, p. 345–346.
14. Szendrei, *ibidem.*, p. 594.
15. Szendrei, *ibidem.*, IV, Miskolc, 1911, p. 400.
16. Miskolci Magyar Orthodox Egyházi Múzeum tájékoztatója
17. Pericle Papahagi, *ibidem.*, p. 46.
18. *Ibidem*.
Országos Levéltár Miniszterelnökségi Iratok K 28. 52.t. 1930-H-5034. p. 329.
19. Anastase N. Hâciu, *ibidem.*, p. 585–586.
20. Szendrei, *ibidem.*, IV. p. 402.
Prot. Popovics Konstantin, *ibidem*.
21. Pericle Papahagi, *ibidem.*, p. 46.
22. „Despre Gheorghe Tricupa Cosmichi, acela care a îndemnat pe Cavalioti la alcătuirea vocabularului și cu a cărui cheltuială s-a tipărit, știm, după Thunmann, că era un negustor patriot, amic al științei și că petrecea mai mult în Polonia, unde se ocupa cu vinuri ungurești. El figurează de asemenea la 1808 pe lista de abonați a scrierii lui Rosa *Unters.*, pag. 152, alături de Naum Cosmichi, probabil frate sau rudă.” (Pericle Papahagi, *ibidem.*, p. 32. nota 1.)
23. *Ibidem.*, p. 38–39.
24. Theodor Capidan, *Aromâni. Dialectul aromân. Studiu lingvistic*, București, 1932, p. 49–50.
25. Pericle Papahagi, *ibidem.*, p. 36. nota 1.
26. Th. Capidan, *ibidem.*, p. 70–71.
27. Mihail G. Boiagi, *Gramatică română sau macedo-română*. Reeditată cu o introducere și un vocabular de Per. Papahagi, București, 1915, p. XXI.
28. Ioan Lupaș, *Viața unei mame credincioase – Anastasia, mama lui A. Șaguna (1785–1836) –*, în: „Studii, conferințe și comunicări istorice”, vol. III., Sibiu, 1941, p. 177.
29. *Ibidem.*, p. 177–189.
30. Eugen Todoran publică documente istorice privitoare la familia Șaguna în „*Transilvania*”, 1910, nr. 5–6, acestea au fost revizuite și reluate de Ioan Lupaș în scrierile și studiile sale.
„Documentele acestea le-am aflat din întâmplare, căutînd un document cu privire la Moise Nicoară, în arhivele statului din Buda, pe care le-am copiat întocmai după original; astfel se explică „erorile de transcriere și gramatică latinească”.
Eugen Todoran, student la Univ. din Pesta. (*Transilvania*, 1910, nr. 5., p. 360.)

-
31. Ioan Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna. Monografie istorică*, Sibiu, 1911, p. 16–19.
 32. Ioan Lupaș, *Șaguna și Eötvös*, Arad, 1913, p. 6.
 33. Ioan Lupaș, *Mitropolitul...*, p. 20.
 34. Corneliu Albu, *Lumina din trecut. Aspecte din lupta Transilvaniei pentru independență și unitate națională*, București, 1992, p. 181.
 35. *Ibidem.*, p. 185.

Elena Rodica Colta

Circulația cărților vechi românești în Ungaria

Actualele comunități românești din Ungaria, formate în majoritate în secolul al XVIII-lea, prin mutarea unor familii provenind din satele din Câmpia Aradului și din ținuturile Bihorului, se înscriu, în mod firesc, sub aspect cultural, în marea cultură românească, reprezentând, din acest punct de vedere, o parte dintr-un întreg.

Unitatea spirituală a părții cu marea majoritate este demonstrată, din perspectivă etnologică, de tradițiile populare ale acestor comunități care de-a lungul vremii, au conservat forme și au produs variante ce vin în prelungirea celor existente în localitățile din vestul României.

Dacă ar fi să ne exprimăm metaforic, am putea spune că spiritul românesc s-a mutat, prin aceste comunități cu o palmă de pământ mai la vest, pentru a înflori într-un spațiu de cultură străin.

Prin natura subiectului însă, în cele ce urmează, ne vom limita să analizăm vechea cultură românească a cărții și modul în care, aceste comunități proaspăt constituite se situează în plan cultural (prin cumpărările de cărți pe care le fac, prin orizonturile pe care le deschid lecturile acestor cărți) alături de românii din ținuturile de vest, din care s-au desprins.

Cultura românească a veacului al XVIII-lea a fost una religioasă, în care cartea „tălmăcită” în limba română devenise un element obișnuit.

Pentru cărturarilor clerici și pentru cronicari, scrisul reprezenta înainte de toate o datorie față de neam.

Antim Ivireanu scria în *Pildele filosofești* (Târgoviște, 1713): „O carte bună iaste prietenul cel mai bun; drept aceia te însoțește cu drag cu dânsa”¹, îndemnând, asemeni cronicarilor, la „iscusită zăbavă a cititului”.

De altfel, o mare parte din timpul său Ivireanu îl va dedica tra-

ducerilor de cărți noi în limba română „spre a putea citi în ele în grai înțeles de toți, atât în străină cât și prin casele credincioșilor”.

Această ieșire a lecturilor din mănăstiri și curți domnești spre „strane și casele credincioșilor” este sesizată foarte plastic de Nicolae Iorga: „Cărțile intraseră pe la 1700 în mâinile oamenilor mici care le citeau cu patimă, le păstrau cu îndârjire, le iubeau fără pereche”.

Noii cititori, intelighenții de la sate (preoți, dascăli, dieci) se vor îndeletnici mai ales cu „cercetarea” cărților religioase care, în acea vreme, corespundeau universului lor cultural, populat de învăță-turi și de vieți de sfinți.

În acest context, prezența cărților românești în secolul al XVIII-lea în bisericile românești din Ungaria indică, în mod firesc, existența unor colectivități interesate de ele, care într-un fel sau altul și le-au procurat și le-au folosit.

Luând în considerare prețul ridicat și interdicțiile de vânzare ale unora dintre ele, modalitățile de procurare n-au fost din cele mai ușoare.

Trăind din comunități mici, având o stare materială destul de precară, tolerați ca religie, căznindu-se ani la rând să ridice o biserică de cărămidă în locul celei inițiate de lemn, românii din aceste localități, situate la extremitatea vestică a „părților ungurene” vor găsi totuși banii necesari pentru a-și asigura lecturile „pe care să le asculte tot omul în biserică”.

Pentru a-și procura cărțile ei vor apela la aceleași surse la care apelau și vecinii lor din Districtul Aradului sau din Bihor.

Traseele acestor cărți au fost complicate. Nu odată, până să ajungă la ultima destinație volumele vor trece prin alte provincii românești, dintr-un sat în altul, prin sistemul de vânzări și cumpărări repetate, pe culoare verificate. Această mișcare putea să dureze câțiva ani sau câteva decenii, în funcție de cât de greu se despărțeau de cărți primii cumpărători, de cât de mult ofereau alții, de modul în care ajungea această marfă rară în târgurile din vest și de alte întâmplări neprevăzute, care le influențau destinul.

Înainte de a vorbi însă despre cărți, despre vânzarea de cărți și despre circulația acestor cărți spre Ungaria, este necesar să prezen-

tăm producătorii, adică tipografiile care au lucrat cărți românești pentru acest cititor potențial.

I Producătorii. Modelul de carte bună al veacului. Politica culturală față de Transilvania și „părțile ungurene”.

După cum se știe, până la mijlocul secolului al XVIII-lea monopolul asupra tiparului a fost deținut de biserică.

Ca urmare 84,4% din cărțile tipărite în tipografiile episcopale sau mitropolitane din Moldova, Țara Românească și Transilvania au fost cărți cu conținut religios.²

Abia spre finele veacului al XVIII-lea balanța începe să se încline înspre cartea laică, care va forma, treptat, un alt tip de cititor.

Revenind însă la producători, fiecare provincie românească și-a avut propriile tipografii, amplasate la distanțe diferite de zona de desfacere la care ne referim.

Cea mai apropiată geografic de ținuturile de vest a fost Tipografia Episcopiei Râmnicului.

Ea și-a început activitatea în anul 1705 prin strădaniile proaspăt numitului Episcop Antim Ivireanu.

Tipografia prelua, într-un fel, sarcina culturală a tiparniței de la Bălgrad, care, prin apariția Bucoavnei și a Chiriadromionului (cu sprijinul celui mai bun tipograf a lui Ivireanu), își încheia misiunea de producător.

La un deceniu de la punerea în circulație a primelor tipărituri râmnicene, dinspre Muntenia încep să sosească cărți produse în Tipografia de la Buzău, în tipografiile de la București și în cea deschisă, tot de Ivireanu, la Târgoviște.

În acest negoț cu tipăriturile românești vor intra în 1758 și greco-catolicii de la Blaj care, pentru a-și vinde produsele, nu vor ezita să angajeze tipografi râmniceni renumiți și să producă falsuri tipografice.³

Dacă mai adaugăm la această listă tipografia privată a lui Ioan Barth din Sibiu, tipografia „illirică” de la Viena și tipografia de la Iași (închiriată de Mitropolie în 1783 lui Mihai Striblițchi și transfor-

mată în tipografie „politicească”) avem panorama completă a celor autorizați să producă cărți în limba română.

Dorința fiecărei officine de a-și vinde marfa a creat o oarecare concurență între tipografiile însă, cum era și firesc, în acest mecanism al cererii și ofertei, cuvântul decisiv l-a avut cumpărătorul care a ales ce i-a plăcut.

Această selecție (operată diferit, în ansamblul producției tipografice a veacului al XVIII-lea, de diferitele nivele de cititori, de la curtean la cărturar și mai departe la „luminătorul” de la sat, masurabilă, la fiecare nivel, prin numărul de exemplare cumpărat și prin aria de răspândire a unei cărți în anumite medii față de alta) ne obligă să admitem că, în mentalul colectiv al fiecărui nivel cultural, a existat un anumit model de *carte bună*.

În cazul nostru, în care subiectul analizat îl reprezintă comunitățile rurale românești din Ungaria, ne vom opri doar asupra exigențelor legate de carte ale acestei lumi a satului, în care ungurenii se înscriau alături de ardeleni.

Față de locuitorii din celelalte provincii românești ei au introdus la modelul lor de carte bună alături de puritatea ortodoxă și componenta națională, o carte fiind bună dacă era *o carte scrisă în legea neamului românesc*.

Această dorință a cititorilor ardeleni va fi sprijinită de domni munteni și moldoveni și de ierarhii bisericilor din cele două țări care vor elabora un adevărat program cultural de susținere spirituală a tuturor credincioșilor ortodocși, prin cărți în limba românească.

În prefețele acestor cărți, scoase cu cheltuiala domnească „pentru neamul românesc” editorii se vor adresa tuturor cititorilor în această limbă „a patriei noastre” îndemnându-i să citească spre învățătură.

Îngrijitorii de ediții se vor strădui să lucreze „după izvorul cel curat ortodox”, tălmăcirile din slavonă și greacă fiind realizate într-o limbă curată și limpede, ușor de înțeles.

În plus, ori de câte ori vor putea să o facă, producătorii vor introduce în foile de titlu și în prefețe cuvântul „românesc” (carte

românească, tălmăcită în românește, neamul nostru cel românesc etc.).

Prin acest efort conjugat al celor ce plătesc și al celor ce produc, se va naște un model de carte pentru omul de rând de pretutindeni.

II Cărți cumpărate. Cărți citite sau ascultate.

Luată în ansamblu ei, producția de carte a veacului al XVIII-lea a fost impresionantă, însă nu toate cărțile care i-au putut interesa pe acești cititori, situați pe teritoriul Ungariei de azi, au reușit să ajungă până la ei.

Neșansa s-a datorat fie unor tiraje defavorizante, fie interdicțiilor de vânzare impuse de Curtea de la Viena, fie concurenței dintre edițiile paralele sau datorită unor întâmplări neprevăzute.

La fel cum s-a întâmplat și cu cărțile cumpărate de comunitățile bănățene, arădene, crișene sau ardene, exemplarele care s-au aventurat până în punctele acestea îndepărtate de lectură și-au avut fiecare propria istorie.

Lecturând însemnările scrise pe cărți de posesorii succesivi avem posibilitatea să reconstituim povestea cărții respective și a cititorilor ei.

Descoperim notate cu meticulozitate prețul plătit de cumpărător, persoana căreia i-a fost încredințată, blestemele prin care a fost legată de sat sau de biserica locului, anii în care cineva a citit, impresiile de lectură, evenimente din viața comunității, calamități etc., texte ce dovedesc ca după cumpărare aceste cărți n-au stat închise în dulapuri ci s-a lucrat pe ele.

Această „posesie”, lectură sau ascultare în biserică, de către cei analfabeți, reprezintă de fapt în veacul al XVIII-lea modul de receptare al culturii scrise în universul rural.

Vom încerca în continuare să prezentăm cărțile care au făcut parte din tezaurul cultural al acestor comunități. Particularitățile și similitudinile culturale cu zonele vecine.

Cărțile vechi românești din secolul al XVII-lea

Începem prezentarea cu cele câteva tipărituri din veacul al XVII-lea identificate în bisericile românești din Ungaria, de o valoare deosebită.

Chiar dacă, față de cumpărătorii lor, erau mult mai bătrâne, producțiile literare datorate umanismului românesc continuau să circule în toate provinciile și după 1700 fiind căutate și citite cu mare plăcere datorită faimei ce le învăluia asemeni unei legende.

O asemenea carte, unică în cultura românească prin numărul mare de exemplare vândut, echivalentă cu ceea ce numim azi un best-seller a fost *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643) cunoscută sub numele de *Cazania lui Varlaam*.

Fascinația pe care o provocat-o cititorilor acest text neasemuit va declanșa cea mai mare vânzare de carte din cultura românească veche, cele mai multe reeditări și copii.

Învățăturile meșteșugit întocmite, pildele pline de înțeleșuri adânci, legendele și viețile de sfinți, pe care le conținea cartea, erau pentru cititorul modest de la sat „grădina cu flori sufletești, cu bun miros și fântâna cu apa vieții din care se adapă sufletele credincioșilor” și de aceia puțini s-au îndurat s-o păstreze doar pentru ei, socotind că preotul în biserică ar putea să o talmăcească tuturor fiindcă „ce folos ar fi fost de izvorul zăvorât și de grădina închisă”?

Difuzarea Cazaniei s-a făcut pe întreg spațiul românesc. Totuși cele mai multe exemplare au ajuns în Transilvania împlinind astfel dorința domnului moldovean Vasile Lupu care în prefață anunță acest dar ca fiind făcut „la toată seminția românească pretutindeni unde se află pravoslavnici în această limbă”.

Din cele 354 de exemplare descoperite de cercetătorul Florian Dudaș în Ardeal, 18 au ajuns, în final, în județul Arad iar 16 în Bihor.⁴

O singură Cazanie reușește să depășească actualele hotare ale României ajungând la biserică din Săcal în Ungaria.⁵

Ea a circulat inițial în Transilvania într-un oarecare anonim fiindcă, vreme de 150 de ani, nu avem nici o informație despre drumurile și proprietarii cărții.

Abia în 1793 ea apare în proprietatea unui oarecare Bolchiț Gavril, dintr-o localitate neprecizată.

Nu știm când și cum a ajuns la Săcal însă ne putem imagina plăcerea celor care au răsfoit-o și au aflat în ea Stema Moldovei și cuvintele lui Varlaam care mărturisea în Prefață către cititori că a scris cartea „pentru lipsa dascălilor și a învățăturii în țară, văzând că românii n-au carte pre limba lor”.

Mitul creat în jurul acestei cărți i-a determinat pe mulți dintre cei care și-o doreau să se mulțumească, în final, și cu câte o reeditare ulterioară, din cele încercate de alte tipografii.⁶

Cea mai bună reeditare din veacul al XVII-lea a fost cea purtând titlul de *Chiriadromion* („Calea Domnului”), care prelua integral textul Cazaniei lui Varlaam.

Ea a fost produsă în anul 1699 la Bălgrad de tipograful Mihail Istvanovici trimis de Brâncoveanu.

Deși conținutul reprezintă, așa cum am arătat deja, o reeditare, informația din foaia de titlu nu o spune explicit. Adăugând câteva cazanii noi și modernizând vocabularul, editorii socotesc lucrarea lor mai mult decât o preluare de text: „Acum întâiu intru acest chip a fost așezată și *tipărită mai luminat în limba românească*, diortosită de Mihai Istvanovici tipograful cel din Țara Românească”.

Stema Moldovei este înlocuită și ea cu Stema Mitropoliei Bălgradului iar ilustrațiile, care n-au putut fi reproduse în absența matrițelor originale, dispar.

Prefața către cititor, scrisă în locul lui Varlaam de Mihai Istvanovici laudă binele de obște făcut „neamului nostru românesc de aici din Ardeal” de Constantin Brâncoveanu, „patronușul cel adevărat al Sfintei Mitropolii și a tuturor celor ce năzuiesc sub a Marii Sale milă”.

În ciuda acestor schimbări făcute la cartea cea nouă, cititorii o vor numi tot „Păucenie” adică carte de învățătură, cum s-au obișnuit să numească și Cazania lui Varlaam.

Vândut de oameni numiți de la curtea mitropolitană din Alba Iulia, Chiriadromionul cunoaște o difuzare largă, în completarea cărții de la Iași: 66 de exemplare în părțile Albei, 37 în părțile Aradului, 76 în părțile Bihorului etc.⁷

La fel ca și Cazania de la Săcal, două Chiriadromioane vor ajunge, prin vânzări succesive, în proprietatea comunităților din Apateu și Gyula.

Urmărind drumul străbătut de exemplarul de la Apateu,⁸ îl găsim atestat mai întâi în Bihor.

Potrivit însemnării din 1702, la această dată „Păucenia” se vindea, a doua oară, fiind cumpărată de popa Mihai din Mădăras, cu 14 florinți de la popa Naum din Homorod.

De la Mădăras la Apateu, unde încă din 1740 găsim atestată o comunitate bisericească ortodoxă organizată, distanța a fost foarte scurtă.

Exemplarul cumpărat, la un moment dat, de comunitatea românească din Gyula a aparținut inițial familiei de preoți din Cheresteu.

La apariție fusese cumpărat tocmai de la Sediul Mitropoliei din Alba Iulia.

Moștenit în veacul al XVIII-lea de popa Constantin din Cheresteu de la tatăl său, Ilie Beleş, Chiriadromionul, legat cu grea anateme de familie, urma să-i revină fiului Vasile. Apariția unor necazuri modifică însă destinul cărții. În ciuda amenințării cu anateme, în anul 1802, preoteasa vinde exemplarul bisericii din Gyula „să fie spre învățatură noroadelor” contra sume de 10 florinți.

Banii aceștia, adunați de la săteni, au fost plătiți de un oarecare Moroșan On, locuitor în Gyula.

Spre finele veacului al XIX-lea „cartea de învățaturi” va fi dusă, împreună cu alte volume, de un grup de giulani, în localitatea Cîrvaș, ca odoare pentru biserica de aici.

În Colecția Vicariatului ajunge din această localitate.⁹

Dacă interesul cumpărătorilor Cazaniei și Chiriadromionului s-a datorat *textului de învățaturi* pe care îl conțineau, aria lor largă de difuzare și prezența lor în bisericile românești din Ungaria fiind tocmai o dovadă de lectură generalizată a unor cărți, am întâlnit în Colecția Vicariatului alte două tipărituri din secolul al XVII-lea pe care le putem considera rare, puțini fiind cei care au reușit să le dețină.

Prima este *Evangelhia* (Buc., 1682) cunoscută drept *Evangelhia* lui

Șerban Cantacuzino, care după o circulație prin satele ardelenne ajunge la Darvaș.¹⁰

De format în folio, cartea este sub aspect grafic o bijuterie fiind lucrată de cărturarii de la Curtea Domnească.

La fel ca în urmă cu 50 de ani Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino a comandat o carte nu numai frumoasă ci și utilă.

În Prefața către cititori el arată limpede această intenție „Și așa cu a noastră poruncă și cheltuială o punem aceasta înaintea tuturor celor ce vor ceti și o dăm aceasta dar întru folosul creștinescului norod... spre o mai aleasă înțelegere a limbii românești.”

Printre cei care intrau în acest „creștinesc norod” se numărau și românii din Transilvania cărora le va face el însuși numeroase dării.

Evanghelia va fi totuși prezentă în cantități insuficiente pentru a deveni foarte populară iar cu trecerea anilor va ajunge o carte greu de găsit.

Cu ocazia centralizării cărților vechi românești, în județele Arad, Alba și Bihor au fost identificate câte 4 exemplare, iar dintre acestea o parte nici nu au circulat în aceste ținuturi fiind cumpărate în secolul nostru de colecționari.

Față de această situație, Evanghelia cantacuzină de la Darvaș prezintă o valoare sporită ea circulând, până la ultima destinație, prin mâinile oamenilor de rând, așa cum a dorit Domnul muntean când a plătit tipărirea ei.

Cealaltă tipăritură rară la care ne-am referit având titlul *Sicriul de aur (Sas Sebeș, 1683)* a fost descoperită la biserica Sf. Nicolae din Gyula.¹¹

Ea reprezintă o carte de propovedanii la oamenii mari, fiind una din producțiile calvine ale lui Ioan Zoba din Vinți.

Acest ardelean trecut la calvinism se integrează prin activitatea sa în ampla mișcare de ridicare culturală a poporului în limba națională proprie cărturarilor veacului al XVII-lea.

După rețeta obișnuită de prefețe și el dă de știre cititorilor că „a rădicat la Sas Sebeș tipografie românească pentru luminarea poporului nostru”.

Trebuie să mai spunem că, în lipsa de cărți care se făcea simțită în

satele ardelenne, Biserica ortodoxă nu a interzis tipăriturile lui Zoba din Vinți, ele fiind utilizate tot secolul al XVIII-lea, alături de alte scrieri, în biserici.

Tirajul Sicriului de aur a fost însă insuficient, cartea rămânând în spațiul românesc o prezență ocazională.

Între cele 43 de exemplare care au fost descoperite până azi două se găsesc în județul Bihor, unul în județul Arad, 4 la Budapesta în colecția Todorescu și unul în biserica din Gyula, ceea ce reprezintă o performanță pentru toți acești posesori din vest.

Această faimă sau raritate a cărților pe care le-am prezentat până acum a creat în jurul lor o aură de sacralitate, cumpărătorii preferând să le dăruiască preotului și să se mulțumească cu o receptare indirectă prin „ascultarea cuvântului citit”.

Cărțile vechi românești din veacul al XVIII-lea

Adevăratele lecturi, care au depășit incinta bisericii desfășurându-se atât acasă cât și în școală, le-au reprezentat cărțile „mai noi” contemporane cu cititorii veacului al XVIII-lea.

Tirajul mărit le va face accesibile unui număr mai mare de comunități de lectură.

A. Ivirienele.

Un prim lot, pus în vânzare, începând cu anul 1705, vreme de 10 ani, a fost cel reprezentat de tipăriturile iviriene.

Destinate unor lecturi uzuale, aceste tipărituri de format în folio, în 4 și în 8, puneau în circulație primele tălmăciri muntenești de Octoih, Molitvenic, Liturghier, Catavasier și Ceaslov, dorind să acopere necesarul de cărți al vremii.

În satele ardelenne în acei ani puteau fi întâlnite doar cărțile din veacul al XVII-lea și mai multe variante de manuscrise, realizate după acestea de copiiști.

Octoihul, Liturghierul, Catavasierul și Ceaslovul în limba română lipseau.

De aceea difuzarea tipăriturilor produse prin strădania lui Ivireanu la Râmnic și Târgoviște a fost foarte rapidă, localitățile cele mai

îndeprătat reușind să intre în doi-trei ani în posesia unora sau mai multor cărți.

În Ardeal cumpărarea se face în ciuda prețurilor mari și a situației economice grele în care se găseau satele după războaiele rakociene.

Oferim doar două exemple semnificative.

În anul 1717, la 4 ani de la ieșirea din tipografie, popa Adam din Bășărăbasa, o mică așezare din Munții Apuseni, cumpăra un *Liturghier* (*Târgoviște, 1713*) plătind pe el 5 zloți.

Același preot notează, ca martor, cumpărarea unui *Catavasier* (*Târgoviște, 1714*), în anul 1719 de către Crișan On din satul vecin Oci.

Potrivit datelor din conscripție în acel an la Oci trăiau doar 7 familii de țărani iobași.

Chiar dacă însemnările rămase pe file nu o spun, cărțile n-au putut ajunge în aceste locuri izolate decât aduse de negustori ambulante, care așa cum reiese din anii în care au avut loc cumpărările, se grăbeau să difuzeze fiecare apariție tipografică.

Urmărind aria de răspândire a ivirienei atestate în județele Arad și Bihor¹², le găsim distribuite pe întreaga suprafață până în localitățile situate azi la frontieră.

Cum cititorii din acel timp aveau un mod comun de a gândi nevoia de carte, prezența unor iviriene în bisericile din Peterd, Săcal, Bichiș și Crâstor vine într-o continuitate firească, românii de aici apreciindu-se conținutul, limba curată și litera frumoasă la fel ca vecinii lor de la care le vor și cumpăra.

Octoihul (*Târgoviște, 1712*) identificat la Săcal,¹³ a fost adus aici din Homorog (jud. Bihor) de popa Ioan Rocsin la finele veacului al XVIII-lea.

Octoihul de la Peterd¹⁴ și cele două *Liturghiere* (*Târgoviște, 1713*) de la Bichiș¹⁵ și Crâstor s-au mișcat lent dinspre centrul Transilvaniei spre vest.

Liturghierul de la Crâstor¹⁶ a venit de la Burzuc, unde a ajuns venind din Șoștorț.

Însă, oricât au plăcut ivirienele, interesul pentru lectură nu se va opri la aceste cărți de început de veac.

B. Cărțile muntene de la Râmnic și București

Cele care își vor disputa cu adevărat întâietatea în atenția cititorilor din teritoriile de vest vor fi tipăriturile de la Râmnic și cele de la București.

Aceste cărți reprezintă astăzi, sub aspect statistic, jumătate din totalul cărților cumpărate în veacul al XVIII-lea în Transilvania și Banat.

Avantajul numeric l-a obținut pretutindeni tipografia râmniceană, care a reușit să vândă mai multe exemplare.

În bisericele românești din Ungaria raportul statistic este de 12 cărți râmnicene în 23 de exemplare la 14 cărți din tipografiile bucureștene în 20 de exemplare.

Succesul tipografiei de la Râmnic s-a datorat orientării ei spre producerea unor cărți de „trebuieță” și frumuseții lucrăturii, gravorii râmniceni fiind vestiți pentru meșteșugul lor.¹⁷

În plus, Ocuparea Olteniei de către austrieci în anul 1716 și transformarea ei pentru o vreme în provincie austriacă au creat unele facilități în comerțul cu cărți.

Până la retragerea armatelor imperiale în 1739 drumurile au fost deschise, circulația liberă iar printre mărfurile aduse din sud în târgurile din vest n-au lipsit cărțile de la Râmnic.

Profitând de condițiile ivite, Episcopul Râmnicului Damaschin solicită în anul 1725 administrației austriece permisiunea de a răspândi oficial cărți în Ardeal, în Banatul Timișoarei și în Districtul Aradului.

Ideea n-a plăcut. Curtea de la Viena nu putea să conceapă o vânzare oficială de carte ortodoxă românească patronată de o ierarhie bisericească străină în provinciile sale.

Acest refuz nu schimbă optica Episcopiei Râmnicului care se doare în slujba tuturor românilor.

Programul editorial al tipografiei va fi limpede exprimat în prefețele cărților care apar după 1725: „Am socotit a îmbogăți sfintele biserici cu înmulțirea sfintelor cărți în limba patriei noastre românești...”¹⁸

Considerând Molitvenicul insuficient, chiar după vânzările ediți-

ilor iviriene, „nu numai în eparhia noastră ci și în alte osebite locuri, ce s-au obișnuit cu aceași limbă a se îndestuli” ... tipografia scoate o nouă ediție în 1730 închinată „preasfințitului și pravoslavnicului Arhiepiscopului Belgradului și Mitropolitului, a tot creștinului norod de supt stăpânirea preasfințitului împărat al Romii, în Servia, Slavonia, în Hungaria, în Sirmia, în Ungrovlahia chesaricească în Banatul Timișvarului...”

Cartea se difuzează în același timp cu *Triodul (Ramnic, 1731)* prin negustori.

Obișnuința creată, în cei zece ani de ocupare a Olteniei, de a cumpăra curent de la negustorii ce veneau la târgurile anuale cărți noi nu poate fi oprită prin reinstalarea frontierelor în 1739, la fel cum nici legăturile bisericești n-au fost întrerupte.

La mijlocul secolului al XVIII-lea, după alți zece ani, Episcopul sârb al Aradului, Sinesie Jivanovici, dorind să procure cărți pentru credincioșii săi români se va adresa printr-o scrisoare Episcopului Grigore al Râmnicului pentru ai comanda o căruță de cărți „din cele văzute care i-au plăcut”.¹⁹

Transportul îl efectuează Oprea legatorul, omul de încredere al Episcopului Grigore, iar cărțile aduse au fost descărcate la Reședința episcopală din Arad.

Câțiva ani mai târziu, Sinesie comandă tipărirea unei Pravile a sfinților sârbi.

În urma acestei comenzi, în anul 1761, va ieși din tipografie de la Râmnic o carte unică în cultura sârbească veche.

În tot acest timp Oprea legatorul continua să transporte cărți românești spre Arad. O parte le vinde pe drum, după cum indică o însemnare din 1763.²⁰

Alți emisari ai Râmnicului umblau cu cărți prin Banat.²¹

În anul 1767 apăruse chiar ideea deschiderii la Timișoara a unei tipografii condusă de un tipograf râmnicean.²² Proiectul este respins, negustorii continuând să rămână sursa principală de carte tipărită la Râmnic.

Exemplarele ajunse în bisericile românești din Ungaria au fost o parte cumpărate la prima mână, din târguri sau de la ambulanții ce umblau prin sate iar o altă parte cumpărate la a doua sau a treia mână de la alte comunități.

Urmărind aceste producții în ordinea în care au apărut vom începe prezentarea cu *Molitvenicul* din 1730 în a cărui prefață era pomenită și „Hungaria”.

Exemplarul care își sfârșea călătoria la Chitighaz a circulat inițial prin alte zone. În anul 1739 diacul copist „Man din Ștei” îi adaugă, la cererea tatălui său, popa Man din Boarta câteva Evanghelii care se citesc la morți.

Molitvenicul ajunge cu această completare manuscrisă la Chitighaz, la o dată necunoscută.²³

Triodul din 1731, la fel de important, care fusese și el tipărit spre a fi vândut „și într-alte părți unde se află patria rumânească”²⁴ este atestat în două exemplare, unul la Gyula iar celălalt la Cenadul Unguresc.

Triodul din Gyula²⁵ este cumpărat abia în anul 1808, după incendiul care distrusese fondul inițial de carte al bisericii, de jupânul Nicoară Petru, cu suma de 15 zloți.

În veacul al XVIII-lea el i-a aparținut, un timp popii Patru din Burda (Bihor).

Triodul de la Cenadul Unguresc²⁶ i-a aparținut în anul 1772 unui particular, Popon Dimitrie, din această localitate. N-ar fi exclus ca exemplarul să fie fost procurat în Banat.

Antologhionul (Râmnic, 1737)²⁷ de format în folio mare, a ajuns la Otlaca-Pustă târziu, odată cu mutarea grupului de otlăcani lângă localitatea Medgyesegyháza, unde au întemeiat o așezare nouă.

După cum indică și însemnările scrise pe ea, cartea a aparținut bisericii din Otlaca. Aceasta o împrumută, în anul 1834, împreună cu o altă carte și cu câteva obiecte de cult bisericii din Gyula nemțescă. Obiectele vor fi restituite în 1850. Cărțile, în semn de mulțumire, vor fi relegate de giulani.

Penticostarul din 1743 este atestat în Aletea, Bichișciaba, Otlaca Pustă și Săcal.

Exemplarul de la Săcal i-a aparținut în 1759 preotului Ilie din localitate, care a cumpărat-o pe banii săi și a dat-o bisericii „întru canon de spovedanie”.

Penticostarul de la Otlaca Pustă²⁸ provine din județul Arad. El a fost cumpărat de o oarecare Mărie, soția lui Mulduvan Todor din

Macea, în anul 1746, și lăsată „pruncilor care vor fi preoți sau cărturari”.²⁹ Nu știm când a ajuns de la Macea la Otlaca, prin mutarea vreunui din acești urmași.

De aici va fi strămutată, în ultimul deceniu al veacului al XIX-lea la Otlaca-Pustă.

Antologhionul de la 1745, de format mai mic și mai modest ca aspect față de cel din 1737, a fost identificat la bisericile din Apateu, Bichișciaba, Chitighaz și Peterd.

Exemplarul de la Bichișciaba³⁰ este cumpărat, la mâna a doua dintr-o comună din Câmpia Aradului.

În anul 1763 el fusese achiziționat de Rus Petru din Siclău cu „bani gata 30 de voinași” și dată în folosință ginerului său popa Pătru din aceeași localitate.

Exemplarul de la Chitighaz a fost cumpărat, cândva în secolul al XVIII-lea, de Crișan On din această localitate, cu 40 de zloți.³¹

Antologhionul de la Peterd a fost cumpărat cu 30 de florinți, în anul 1788, „pe sama bisericii din Peterd”.³²

Psaltirea din 1751,³³ prezentă în aceeași biserică din Peterd, a fost cumpărată, în anul 1768, de popa Vartolomei din localitate.

Antologhionul din 1766³⁴ de la Crâstor a fost cumpărat în anul 1788 de un oarecare Costin. El îl da „de pomană” preotului Procopie pentru a fi a bisericii din Crâstor.

Însemnările scrise pe carte la începutul secolului al XIX-lea de învățătorii care s-au succedat în această localitate indică utilizarea cărții și la școală.

În sfârșit, ultima tipăritură râmniceană asupra căreia ne oprim este *Penticostarul* din 1767.

Ediția aceasta, scoasă în timpul Episcopiei Partenie, a fost atestată în Apateu, Peterd și Vecherd.

Exemplarul de la Apateu³⁵ este cumpărat de o femeie din localitate, Anița Pașcului, în anul 1768. Cartea pe care „s-au dat banii” ese legată prin grele blesteme de biserică din Apateu, de unde nimeni nu avea voie să o fure sau să o clinească. Însemnarea este scrisă după cum i-a cerut Anița, de un oarecare Gavril. Femeia întărește cuvintele cu semnătura ei.

Penticostarul de la Vecherd³⁶ a fost cumpărat cândva după anul

1779 de Mădăraș Flore cu 15 florinți și jumătate „pântru sufletul lui și al morților lui” și a dat-o nepotului său popa Toma, preot în Vecherd să o păstreze „pînă va fi el și pruncii lui vrednici de ea”.

Comparativ cu cărțile de la Râmnic, cele produse în București aveau de străbătut un drum mult mai lung, fiind obligate să treacă clan destin prin Ardeal, unde prin edicte succesive au fost interzise.³⁷

Spre exasperarea autorităților locale, negustorii ambulănți, unii munteni, alții ardeleni, vor sfida tot veacul al XVIII-lea aceste interdicții bătând pe jos satele, cu trăiști pline cu cărți.

Vânzarea se întinde și în acest caz până în localități cu populație românească din Ungaria.

Urmărind și de data aceasta aparițiile tipografice cronologic, prima tipăritură de la București atestată este *Evanghelia* din 1723, care a fost identificată în bisericile din Bătania, Chitighaz (2 ex.) și Săcal.

Unul dintre exemplarele de la Chitighaz³⁸ provine din județul Bihor.

În anul 1737, David Ion plătește pentru ea 12 florinți și o dăruiește preotului Pătru din Mădăraș.

De aici cartea ajunge în satul Berind, unde, în anul 1788, jupânul Tămaș o cumpără pentru Biserica din Bichiș. Ulterior de aici ajunge la Chitighaz.

Evanghelia de la Săcal³⁹ vine tot dinspre Bihor. În anul 1790 se afla deja la biserica greco-catolică din Bedeu, fiind dăruită de „moșteanul” Jiroș Ion.

Chiriadromionul din 1732 este atestat în localitățile Jaca și Săcal.

Exemplarul din Săcal⁴⁰ a fost cumpărat în anul 1759 de popa Ilie cu 17 zloți. Înainte de aceasta „Păucenia”, cum o numesc cititorii, a circulat în tinuțurile Albei și ale Orășii.

Cazaniile de prăznuire din 1742 ajung după doar 6 ani la Apateu⁴¹. Cartea este cumpărată de frații Blaga Petru și Blaga Teodor.

Apostolul din 1743 este cumpărat de popa Vartolomeu din Peterd în anul 1768 cu 14 florinți.⁴²

Mărgăritarul din 1746 care a ajuns în final la Micherechi a circulat inițial pe teritoriul județului Bihor și pentru un timp în tinuțul Albei.⁴³

În anul 1753 vestitul copist Ioan Popovici Muncaceanul⁴⁴ însemnă pe carte numele proprietarului ei, Petru Pantea din satul Hodoș.

Nu știm ce s-a întâmplat ulterior cu cartea însă peste 30 de ani în 1788 se va vinde din nou, de data aceasta cumpărătorul fiind Pârva Ioan din Garda (j. Alba). El va plăti pentru Mărgăritar 14 groși.

Printr-o altă vânzare este dusă înapoi în ținuturile din vest sfârșind aventura la Micherechi.

Triodul din 1747 a fost identificat în 3 exemplare: la Apateu, Bichiș și Micherechi.

Exemplarul de la Apateu⁴⁵ a fost cumpărat de Mândrat Petru și Mândrat Ilie.

Triodul de la Bichiș⁴⁶ se afla deja în septembrie 1747 la Chitighaz, fiind în acest sens cartea cea mai rapid difuzată până aici. A fost cumpărat cu 40 de zloți de Macovei, „junerele nenichi lui Bolcaș” și lăsată „cu limbă de moarte” lui popa Pătru.

De aici îl cumpăra în anul 1790 jupânul Tămaș Căturan pentru biserica din Bichiș.

O *Cazanie* din 1768⁴⁷ este cumpărată, la un an de la tipărire, în 1769, de popa Vartolomeu din Peterd, cu 18 florinți.

Ultimul negustor venit de peste munți, pe care îl găsim atestat umblând cu desaga cu cărți tocmai în Micherechi, târziu, în preajma revoluției de la 1848, este Bucur Bucureșteanu.⁴⁸

El vinde aici unui oarecare Ion o *Evanghelie* (Buc., 1750) cu 24 de zloți iar lui Gurzău Vasile un *Triod* (Blaj, 1813) cu 13 florinți.

Cartea blăjană a fost luată de negustorul din București pentru vânzare, pe drum. Ea reprezintă una din producțiile târzii ale tipografiei greco-catolice de la Blaj.

C. Cărțile de la Blaj

În ciuda petițiilor trimise de Episcopul unit Atanasie Rednic la Viena, prin care se plângea că: „Transilvania este invadată de cărți muntene care strică rosturile tipografiei de la Blaj”, 49 tipărituri blăjene au fost acceptate de bisericile ortodoxe, vânzându-se nestingherite chiar și în Țara Românească.

Ca aspect grafic ele erau puțin diferite de cărțile de dincolo de munți, având un repertoriu propriu de litere și de ornamente ce le

apropiau de tipăriturile lui Zoba, scoase la Bălgrad în urmă cu 70 de ani.

În foile de titlu, alături de „împărații Romei” găsim numiți ierarhii acestei biserici unite.

Textul cărților însă se ținea „tot de izvorul cel curat” iar tipografii nu ezită să specifice că sunt „râmniceni”.

Difuzarea se va face fără probleme.

Una dintre primele cărți scoase de tipografie, *Octoiul* din 1760, în a cărui foaie de titlu citim că a fost „așezat și tipărit după rânduiala bisericii Răsăritului” sub stăpânirea „prea înălțatei împărătesii Râmnenilor... Marii Teresii”, ajunge în secolul al XIX-lea la Peterd, venind dinspre Bihor.⁵⁰

Penticostarul din 1768 atestat la Bichiș⁵¹, a fost cumpărat în anul 1793 de un locuitor de aici tocmai în târgul Aradului de la vestitul legător și colportor de cărți Simion Pantea⁵² din Blaj. Suma de vânzare este de 16 florinți.

Faptul ca acest cumpărător, ce preferă să rămână anonim, cunoștea numele negustorului, aflat în cercetări pentru asemenea vânzări de cărți pe Valea Mureșului și în Banat,⁵³ ne îndreptățește să credem că au mai fost cumpărate și altădată cărți de la el, Simion Pantea fiind o persoană cunoscută în târg la Arad.

În sfârșit, una dintre cele mai frumoase cărți produse la Blaj, *Minologhionul* din 1781 va fi cumpărat la numai doi ani de la punerea ei în vânzare de popa Pătru din Jaca cu 30 de florinți.

La toate aceste cărți în secolul al XIX-lea se vor adăuga tipărituri de la Sibiu și de la Buda, asupra cărora nu mai insistăm.

Privind lucrurile în ansamblu constatăm totuși absența unor centre tipografice sau a unor cărți de mare valoare de pe piața aceasta.

Lipsește, după cum se poate constata din inventare, tipăriturile moldovene din secolul al XVIII-lea, care nu se vor mai putea ridica la valoarea Cazaniei lui Varlaam, Iașul intrând pentru acești cititori îndepărtați într-un con de umbră.

La fel, nu au reușit să facă față concurenței, din cauza duratei scurte de activitate a tipografiei, cărțile produse la Buzău.

Dacă în județul Arad am identificat câteva exemplare, în bisericile din Ungaria n-au ajuns.

Dintre cărțile de prestigiu ale veacului al XVIII-lea, nu au ajuns la comunitățile românești din Ungaria celebrele Mineie de la Râmnic în a căror prefete Episcopul Chesarie aduce mărturii prețioase privind originea limbii și poporului român și a existenței sale neîntrerupte pe aceste meleaguri.

Totuși comunitățile din Gyula și Bichiș reușesc să cumpere aceste Mineie în ediția a doua de la Buda.

La fel ca și ediția primă, ediția de la Buda, apărută în două tiraje, unul pentru Țara Românească celălalt pentru Ardeal, va avea un preț foarte ridicat, cele 12 volume vânzându-se fiecare cu câte 8 zloți.

În cazul comunității din Gyula, Mineiele sunt cumpărate toate de Petru Nicoară la un an de la ieșirea ultimului volum din tipar.⁵⁴

Localitatea Bichiș va cumpăra cărțile printr-un efort al mai multor familii.⁵⁵

Octoiul cu catavasier (Buda, 1826) atestat la Apateu și la Gyula încheie seria cărților vechi. Tipăriturile laice ale veacului al XIX-lea care s-au mutat din biserică în casă, și a căror urme cu vremea s-au pierdut, deschid o epocă nouă în lectură, conformă cu noua mentalitate a acestor cititori.

Concluzii

Examenul întreprins rămâne relativ, fiindcă așa cum s-a întâmplat și în alte părți o mare cantitate de cărți s-au distrus în timp.

Bisericile din Bătania și Gyula au suferit incendii în care fondurile de carte inițiale ale celor două comunități s-au distrus.

Prin osârdia milostivului și generosului Petru Nicoară biserica din Gyula primește alte cărți. Bătania va solicita, după 1918, cărți pentru biserică de la Episcopia din Arad.

Despre ceea ce s-a pierdut nu avem știri.

S-au distrus în timp și cărțile tipărite la Viena, din cauza materialului de proastă calitate și a absenței coperților de piele, care le-ar mai fi protejat, și prin aceste distrugerii, s-a pierdut informația despre ceea ce s-a utilizat ca manuale în școlile confesionale românești de aici.

Alte cărți au fost revândute, furate sau s-au distrus în vreme de război.

În aceste condiții nu poți să vorbești despre „un fond de carte al unui veac” numărând bucățile rămase.

Mai importantă decât numărul este însăși prezența acestor cărți în bisericile românești din Ungaria.

Din perspectivă socio-culturală ele sunt astăzi o dovadă a acelei apetențe de cultură proprie satului românesc de oriunde.

Privind lucrurile din perspectiva generală a culturii veacului, această întâlnire dintre cărțile „călătoare” și cititorii lor, plasați pe întreg spațiul locuit de români, asigură acea unitate și ne permite să vorbim despre o „cultură a neamului românesc”.

Fiindcă ce altceva au fost aceste tipărituri care au împânzit cele trei provincii românești în veacul al XVIII-lea, vorbindu-le cititorilor despre „limba noastră cea de moșie” sau arătându-le în stiluri politicești originea („Semnele românilor cele dintru început fericite/ Cu advărat de la Roma zburând în Dacia sunt venite”)⁵⁶ decât factori de unitate națională?

NOTE

1. „*Pildele filosofești*” reprezintă prima carte de înțelepciune publicată în limba română în Țara Românească. Apariția ei i se datorează cărturarului de origine giorgiană Antim Ivireanu, Episcop al Râmnicului și Mitropolit al Țării Românești. vezi Fani Djndjihasvili, *Antim Ivireanu cărturar umanist*, Iași, 1982, p. 74.
2. L. Volovici, *Apariția scriitorului în cultura românească*, Iași, 1976, p. 12.
3. Mitropolitul Filaret intervine pe lângă domnitorul Țării Românești să i-a măsuri împotriva falsurilor puse în circulație de Blaj „aflând de vânzarea unor cărți ce au venit dinlăuntru de la Blaj tipărite... puse ca și când s-ar fi tipărit la Râmnic... să se dea de știre la Cinstita Agenție a Porții Chezaricești ca să facă știință aceasta și înlăuntru la acei negustori ce neguțătoresc cu aducerea acestor cărți aici, spre a ști că nu mai sunt slobozi a aduce astfel de cărți” apud Costea Marinoiu, *Istoria cărții vâlcene*. Sec. XVII-XIX, Craiova, 1981, p. 107.
4. Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 471-478.

5. Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R. Ungară*, Budapest, 1990, p. 194.
6. Dintre reeditari menționăm: Chiriadromionul (Bălgrad, 1699), Chiriadromionul (Buc., 1732), Cazanie (Buc., 1768).
7. Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, Buc., 1987, p. 179.
8. Teodor Misaroș, op. cit., p. 29–30; Florian Dudaș, *Vechi cărți românești*, p. 37.
9. Teodor Misaroș, op. cit., p. 107.
10. idem, p. 120.
11. Ibidem, p. 136.
12. Cifra a fost obținută cu ocazia centralizării cărților vechi românești din județul Arad.
13. Teodor Misaroș, op. cit., p. 195.
14. idem, p. 173.
15. ibidem, p. 55.
16. Teodor Misaroș, op. cit., p. 114.
17. Costea Marinoiu, *Istoria cărții vâlcene. Sec. XVII–XIX*, Craiova, 1981, p. 99–102.
18. Text din Prefața *Molitvenicului* din 1730 redactat de Episcopul Inochentie.
19. I. D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timișoara, 1980, p. 193–195.
20. Negustorii veneau de la Râmnic pe cunoscuta „Via Carolina”, construită de austrieci până în 1722, treceau în Ardeal prin vama de la Turnu Roșu și ieșeau mai departe pe Valea Mureșului, vezi Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânire austriacă. 1718–1739.*, Buc, 1971, p. 123; Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, Buc., 1987, p. 217.
21. Virgil Molin, *Aria de răspândire a cărților de la Râmnic în Banat în secolul al XVIII-lea*, în *Mitropolia Olteniei*, 1964, p. 1–12, p. 859–869.
22. Valeriu Leu, *Cartea și lumea rurală în Banat. 1700–1839*, Reșița, 1996, p. 37.
23. Teodor Misaroș, op. cit., p. 103.
24. Text din Prefața *Triodului* din 1731.
25. Teodor Misaroș, op. cit., p. 136–137.
26. idem, p. 92.
27. ibidem, p. 183–184.
28. Teodor Misaroș, op. cit., p. 197.
29. idem, p. 184.
30. ibidem, p. 166.
31. Teodor Misaroș, op. cit., p. 103.
32. idem, p. 174.
33. ibidem, p. 174.
34. Teodor Misaroș, op. cit., p. 115–116.

35. idem, p. 34.
36. ibidem, p. 204.
37. Decretul imperial din 23 noiembrie 1746 interzicea importul de carte din Muntenia și hotărea ca exemplarele aflate în folosință să fie confiscate. Rescriptul din 18 iunie 1747 repeta acest ordin. La fel Decretul din 1768 care interzicea aducerea cărților din cele două țări române și din Rusia. În 1770 Maria Tereza a interzis orice import de carte din țările române etc. vezi I. Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, I, Sibiu, 1889, p. 234.
38. Teodor Misaroș, op. cit., p. 56.
39. idem, p. 195.
40. ibidem, p. 196.
41. Teodor Misaroș, op. cit., p. 30–31.
42. idem, p. 173.
43. ibidem, p. 165.
44. Copist peregrin, originar din zona Muncaciului, activează în secolul al XVIII-lea în Bihor și județul Arad executând la comandă manuscrise. Este autorul unui manuscris al *Cazaniei lui Varlaam* lucrat în anul 1731 în satul Cefa, păstrat la Muzeul Național de Istorie din București.
45. Teodor Misaroș, op. cit., p. 31–32.
46. idem, p. 56.
47. ibidem, p. 174–175.
48. Teodor Misaroș, op. cit., p. 166–167.
49. D. Coravu, *Aspecte ale activității de tipărire și răspândire a cărților românești în Transilvania, Muntenia și Moldova*, în *Biserica Ortodoxă Română*, 1967, 11–12, p. 1221–1222.
50. Teodor Misaroș, op. cit., p. 175–176.
51. idem, p. 57.
52. Simion Pantea originar din Sălciua (Jud. Alba) activează între anii 1790–1817 ca legător și negustor de cărți de Valea Mureșului și în Banat.
53. În urma plângerii făcute de tipograful vienez Iosif Kurzböck din cauza numeroaselor cărți muntenesti vândute de diferiți colportori, se face în anul 1792 o anchetă în Banat. Simion Pantea, găsit vinovat, este arestat, anchetat și judecat. Vezi Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, Buc., 1987, p. 31–37.
54. Teodor Misaroș, op. cit., p. 137–138.
55. idem, p. 58.
56. Costea Marinoiu, op. cit., p. 112. Stihurile politice apar în Prefața *Mineiului pe luna iulie*, 1780.

Constantin Mălinaș

Contribuții la circulația cărții românești vechi la Pesta: „Gramatica” de la 1826 a lui Ioan Alexi

Aproximativ între anii 1822–1825 tânărul Ioan Alexi (1801–1863) a urmat cursurile la Seminarul „Sf.Barbara” din Viena, pe care le-a încheiat cam pe când era gata de a da la iveală și cartea sa „*Grammatica daco-romana sive valachica latinitate donata aucta, ac in hunc ordinem redacta*”, care a și văzut lumina tiparului la Viena, în 1826, pe când autorul devenise deja preot hirotonit de către Episcopul Samuil Vulcan și așezat în satul Borozel, de pe valea Crișului Repede, mai sus de orașul Aleșd.¹

În legătură cu această carte funcționează câteva semne de întrebare, pentru a căror descifrare este necesară încă de acum înainte căutarea în arhiva din Oradea, Viena și Budapesta. Cel dintâi privește concepția de carte filologică a Școlii ardelenene, care se desprinde din observarea atentă a lucrării lui Ioan Alexi. Aceasta nu este doar o simplă gramatică, ci este mai mult, o antologie gramatico-literară, deoarece după încheierea părții de analiză lingvistică, urmează capitole cu material literar, cum nu a mai fost pînă atunci în nici o gramatică românească și care face din cartea lui Ioan Alexi cel mai avansat punct al științei filologice din rama Școlii ardelenene. Putem spune că suntem în fața unui manual de gramatică și texte literare sapiențiale, în genul acelor „*legendare*” sau „*antologii*”, care vor fi frecvente în veacul trecut și al căror șir începe cu Ioan Alexi, care astfel încheie o epocă, dar o și deschide pe următoarea prin o carte de legătură și comunicare între programul filologic vechi și nou al românilor.²

Astfel, după partea de gramatică, într-o ordine a capitolelor devenită clasică (I. De Orthoepia, et Orthographia; II. Etymologia; III De Syntaxi; Appendix: De Prosodia), urmează mai multe anexe:

– <i>Vocabulariu românesc și latinesc</i>	p. 222–269
– <i>Dialogi sau forme de vorbit despre lucrurile cele ce mai adese ori vin înainte</i>	p. 270–313
– <i>Glume și istorii iscusite</i>	p. 313–318
– <i>Fabulele lui Esop cele mai alese</i>	p. 319–336

Materialul de limba română, care ilustrează categoriile și principiile de gramatică este selectat astfel, încât să aibă un mesaj luminat și emancipator, pentru a însufleți norma lingvistică de idei reformatoare, în numele românilor. Pe analiza acestui fel de material, fragmentat în sute de expresii risipite printre reguli lingvistice și variate forme de dialog, se observă un salt de intenție, de la mesajul strict religios din gramatica lui Dimitrie Eustatievici, la cel cald, dirijat pe o țință națională și rațională, precum s-a întâmplat și în gramaticile lui Gh. Șincai, C. Diaconovici-Loga, Petru Maior și, acum, la Ioan Alexi.

Iată asemenea propoziții, scrise pe traseul Viena–Pesta–Oradea și care fac trimitere la legătura cu românii din toate provinciile:

- *Petru este acum în București* (p. 199)
- *Am venit din Iași* (p. 200)
- *Astă noapte am plecat din Temișoara* (p. 200)
- *Ioan au trecut în Țara Românească și acum se află în Moldavia* (p. 201)
- *Doi boieri au venit din Basarabia* (p. 201)
- *Mai mulți români locuiesc dincoace, decât dincolo de Dunăre* (p. 212)
- *Pe Traian Împăratul, carele din Italia au adus pre Romanii în părțile aceste, istoria mult îl laudă* (p. 209)

Asemenea propoziții, apăsate ca un martor printre textul latin, corespund unui conspect cu buna știință rânduie pentru mintea și sufletul studenților români din Viena, care au cerut tare cartea, după cum vedem în prefața, dar și a cititorilor de pretutindeni, români și neromâni, către care era deopotrivă adresată, cu aceeași motivație demografică, lingvistică și comercială, care apărea și în gramatica de la 1780–1805 a lui Samuil Micu și Gheorghe Șincai: „*Căci sau că ar face cineva comerț cu daco-romanii, sau că ar face o călătorie prin Țara Românească, Moldova, Transilvania, Maramureș, Ungaria de dincolo de*

Tisa, Silvania (Crișana), Banat, Cuto-Vlahia, Basarabia, chiar și în Crimeea, va avea nevoie de limba daco-română înaintea altora, fiindcă nu vei auzi nici una mai des folosită în provinciile enumerate.”³

Prin multe propoziții și forme de dialog Ioan Alexi susține rolul modelar al bărbaților celor mai ridicați din cadrul comunității, precum:

– *Preotul și învățătorul sunt luminatorii cei din întâi ai Nației* (p. 180).

Vedem mărturisită la 1826 voința lui Ioan Alexi, ulterior aplicată în întâiul Episcop al Diecezei greco-catolice de Gherla, de a face instituții de educație prin personaje definitorii, plantate în mijlocul comunităților românești, pentru a lucra în ideile generoase ale Școlii ardelenene. În paginile gramaticii lui se produce personificarea procesului educațional, printr-un personaj arhetipal, cu numele *Petru* (*Petrus*), care revine mereu, într-o repetiție cu rol persuasiv, ca subiect de propoziții exemplare.

Acest *Petru* (*Petrus*) se educă parcurgând gramatica și până la urmă devine vrednic de a fi numit învățător, după ce el însuși a învățat, cum se poate înțelege că se va întâmpla cu cei de o diligență similară, dacă vor osteni pe cartea de limbă și viață românească. Iată și certificatul acordat în urma parcurgerii acestui drum de inițiere filologică, atribuit într-un stil participativ:

– *Io am văzut aztăzi pre Petru, viitorul nostru învățătoriu* (p. 209).

*

Între paginile 313–318 cartea alexiană cuprinde 24 de snoave, sub titlul „*Glume și istorii iscusite*” în limba română, cu litere latine. Și aceasta este o premieră, atât sub raport ortografic, cât și literar. Redăm câteva din ele, pentru a le observa ca material literar specific prozei luminilor, inventate de autor, sau culese din societate. Stilul acestor proze scurte și foarte scurte este sugestiv, concis și moralizator, amintind de pildele, povestioarele și fabulele de prin calendare și almanahuri, ori de altele rămase prin manuscrise, și care ar merita o antologie, de la cele biblice și până la cele comice și satirice.

În continuarea antologiei filologice alexiene, pe p. 319–336 sunt publicate 42 de fabule în proză românească, purtând titlul general:

„*Fabulele lui Esop cele mai alese*”. Făcând comparație cu lista completă a celor 358 de fabule ale lui Esop, precum și cu transpunerile românești: făcute mai întâi de către Nicolae Oțălea, la 1784, apoi a doua oară de către Dimitrie Țichindeal la 1814, rezultă ca Ioan Alexi a dat variante de traducere la 22 de fabule, respectiv a transpus pentru prima dată în românește alte 20 de fabule, în comparație cu listele Oțălea și Țichindeal.⁴ Aceste sunt, în ordine: 8. *Păsaariul și Șerpele*; 15. *Corbul și Șerpele*; 18. *Copilul și Muma Săa*; 19. *Păcurariul*; 20. *Doi asini*; 21. *Păcurariul și Oile*; 22. *Găina și Rânduneaua*; 25. *Vulpea și Verul*; 26. *Omul și Zeul*; 27. *Corbul și Muma Săa*; 20. *Vermele și Vulpea*; 31. *Oul și Găina*; 33. *Grădinarul și Șerpele*; 34. *Cerbul*; 35. *Leul și Gliganul*; 36. *Leul și Vulpea*; 37. *Pruncul și Scorpia*; 40. *Cămia*; 41. *Asinul*; 42. *Columbul (Porumbul)*.

Operând în proză, Ioan Alexi folosește preponderent stilul indirect, pentru narațiune concisă, cu ornamente puține, alterând cu stilul direct, pentru a desena portrete caracterologice, definite printr-o singură trăsătură dominantă, ori printr-o replică clarificatoare de mesaj.

Dialogul are menirea să adâncească prăpastia dintre faptă și morală, care este întotdeauna la urmă, scurt și ștampilat puternic pe situația alegorică.

Fără a avea un coeficient prea ridicat de încărcare stilistică, fabulele esopice în varianta Alexi îi conferea acestuia un loc în literatura română, între Dimitrie Țichindeal și Ioan Eliade Rădulescu.

* * *

Cel de al doilea semn de întrebare privește rapiditatea cu care Ioan Alexi a redactat la tinerețe această carte de maturitate a Școlii ardelenene, precum și viteza cu care ea a fost prenumerată și absorbită de publicul cititor. Se întrunesc în acest caz elemente de nebanuită organizare, care au decis drumul rapid al lucrării și credem că totul a plecat de la sprijinul pe care Ioan Alexi l-a primit de la Episcopul Samuil Vulcan al Oradiei, în a căruia grație se știe că s-a aflat. Numai așa se poate înțelege coincidența dintre anii de studiu la „*Sf. Barbara*” și redactarea cărții, respectiv numai așa se poate explica succesul prenumerării, precum probează lista nominală publicată la sfârșitul cărții, ce se prezintă cumulativ astfel:

Viena	37 exemplare
Arad	15 exemplare
Oradea	76 exemplare
Pesta	40 exemplare
Vârșeț	12 exemplare
Alba Iulia	4 exemplare
Blaj	18 exemplare
Cluj	11 exemplare
În Bucovina	36 exemplare

În total 249 de exemplare. Este de la sine înțeles că un simplu student de la „*Sf. Barbara*” nu ar fi avut forța necesară, pentru a putea anunța și comunica într-un spațiu așa de mare apariția cărții și de a fi acționat pentru adunarea banilor, respectiv pentru trimiterea cărților. Credem că gineceul acestui succes s-a găsit deopotrivă la Oradea și la Pesta, unde s-au și prenumerat cele mai multe exemplare. La Oradea, prin autoritatea Episcopului Samuil Vulcan, iar la Pesta, prin casa familiei Elena și Atanasie Grabovschi, care: „*a fost locul de întâlnire favorit al literaților români, bănățeni, ardeleni, sau moldoveni unde citeau și apreciau cărțile proaspete, discutau, făureau planuri culturale și politice, puneau lumea la cale.*”⁵

În drumurile sale dintre Viena și Oradea, Ioan Alexi a avut opriri firești la Pesta, despre care face mărturie în prefață, când mulțumește lui Alexandru Theodori pentru sprijinul mult, ce i l-a dat în făurirea gramaticii, care cădea pe finalul disputei filologice, ce reluase ani de zile între Petru Maior și Ioan Corneli. Ori, tânărul Ioan Alexi a fost mereu între ei, a crescut sub ochii lor și luarea lui ca purtător de cuvânt filologic al finalului Școlii ardelenene nu se poate concepe înafara acestor legături. În acest caz, gramatica alexiană devine într-o oarecare măsură și o carte pestană, legată și de acest loc nu numai prin numărul mare de prenumeranți, dar și prin câteva contribuții de responsabilitate directă și indirectă la favorizarea redactării și producerii ei. La care mai putem adăuga încă un element, sugerat de însemnările făcute de către scriitorul Ioan Munteanu din Bihor (1808–1860), pe un exemplar al gramaticii.

Parcurgând textul de tipar completat cu însemnările de mână, rezultă o ipoteză de paternitate interesantă asupra gramaticii de la

1826, precum: „*Fintaiana grammatica daco-romane sive valachica ... opera et studio non Ioannis Alexi, sed Theodori Finta*”, adică „*Fintaiana*” *grammatica daco-romana, sau valachică... operă și studiu nu numai de Ioan Alexi, dar și de Theodor Finta*.”. Am încercat să aflăm cine este acest Theodor Finta și nu l-am găsit deloc între filologii vremii. În schimb l-am găsit ca funcționar imperial la Pesta prin 1822–1826, deci simetric cu perioada când Ioan Alexi își redacta gramatica. Până când vom reuși să parcurgem partea de fonduri arhivistice care-l privesc pe Theodor Finta, constatăm că în mintea contemporanilor exista fixația că acesta a fost implicat alături de Ioan Alexi în producerea gramaticii din 1826, probabil, anticipăm noi, pentru partea de prenumerare și difuzare, așa cum Alexandru Theodori a fost implicat în partea de redactare. Concluziv, deși gramatica a fost tipărită la Viena, avem motive să credem că redactarea și editarea ei sunt legate de efortul și preocupările intelectualilor români activi la Oradea și Pesta în acei ani de performanță filologică a Școlii ardelenene.

În contextul acela Ioan Alexi a devenit omul tânăr și de viitor, al perfecteii legături dintre cele două vârste ale Școlii ardelenene, cea clasică și depășită, de ideal livresc, respectiv vârsta cea nouă, romantică, de regăsire prin filonul literaturii populare și de răspândire concretă în popor a programului luminist. Intensa prezență în Pesta a cărții alexiene, prin cele 40 de exemplare comandate de către cei mai de frunte români, precum și de către studenți arată convingător măsura în care ideile filologice românești își găseau acolo teren de aplicare.

NOTE BIBLIOGRAFICE

1. Ioan Alexi s-a născut la 24 iunie 1801 în satul Măladia din Sălaj și s-a stins la 29 iunie 1863 ca primul Episcop greco-catolic de Gherla, începând din anul 1854. După studiile de la Viena, și publicarea gramaticii de la 1826, activitatea sa pastorală s-a derulat în Dieceza de Oradea, apoi în Dieceza de Gherla. A se vedea: Stoica Dionisie, Lazăr, Ioan P. *Schiță monografică a Sălajului*. Șimleul Silvaniei: Institut, tipografic și de editura „Victoria”, 1908, p. 112–116, 153, 252–253; *Enciclopedia Română*. Tom. I. Sibiu: Editura și tiparul lui W. Kraft, 1898, p. 104–105; Radu Iacob. *Istoria Diecesei române-unite a Orăzii-mari 1777–1927*. Oradea: Tipografia „Ateneul”, 1932, p. 110, 111, 167, 211–212, 221; Bojor Victor. *Episcopii diecesei gr.cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856–1939)*. Târgu Mureș, 1939, p. 79–80; Ardelean, Ioan. *Oameni din Sălaj*. Zalău: Tipografia „Luceafărul”, 1938, p. 37–38; Păcurariu Mircea. *Dicționarul teologilor români*. București, 1996, p. 14; Balacciu, Jana; Chiriacescu, Rodica. *Dicționar de lingviști și filologi români*. București: Albatros, 1978, p. 55–56.
2. Mălinaș, Constantin. *Un loc pentru Ioan Alexi*, în: *Steaua*. Cluj-Napoca. An 38, nr. 8, aug 1988, p. 38; IDEM. *Alte exemplare din gramatica de la 1826 a lui Ioan Alexi*, în *Apulum*. Alba Iulia, An 25, 1988, p. 285–393; IDEM. *Catalog de carte românească veche 1643–1830*. Cuvânt înainte de prof. univ. dr. Dan Simonescu. Oradea: Ed. „Mihai Eminescu”, 1993, p. 116.
3. Micu, Samuil și Șincai, Gheorghe. *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*. Reeditare facsimilată, studiu introductiv, traducerea textelor și note de Mircea Zdrengea. Cluj-Napoca: Dacia, 1980, p. 9.
4. Oțălea, Nicolae. *Alese fabule*. Ediție îngrijită și prefătată de Mircea Popa. Cluj-Napoca: Ed. „Dacia”, 1985; Ținchiudeal, Dimitrie. *Fabule și moralnice învățăături*. Ediție de Virgil Vintilescu. Timișoara: Facla, 1975.
5. Berényi, Maria. *Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria*, Budapesta: Cărțile „Dunărea”, 1990, p. 80.

ANEXA I

LISTA PERSOANELOR DIN PESTA

care au prenumerat la 1826 cartea lui Ioan Alexi, în total 40 de
exemplare.

1. Ioan Theodorovici	10 ex.
2. Ludovicus Schedius	1 ex.
3. Athanasius Grabovszky	2 ex.
4. Anastasius Derra	1 ex.
5. Constantinus Grabovszky	2 ex.
6. Emanuel Gojdu	1 ex.
7. Michael Stupa	1 ex.
8. Michael Kotsuba	1 ex.
9. Georgius Mutsu	2 ex.
10. Stephanus Popovits	2 ex.
11. Eugenius Georgevits	1 ex.
12. Michael Patziatzi	1 ex.
13. Ioannes Manno	1 ex.
14. Paulus Cato	1 ex.
15. Ioannes Papacosta	1 ex.
16. Nicolaus Jankovits	1 ex.
17. Stephanus Vitaly	1 ex.
18. Spiridon K. Spiro	1 ex.
19. Sebastian Oeconom Curator	1 ex.
20. Ioannes Hatzeg	1 ex.
21. Theodorus Igretz	1 ex.
22. Constantinus Mutovsky	1 ex.
23. Georgius Fogarasi	1 ex.
24. Ioannes Vank	1 ex.
25. Ioannes Dan	1 ex.
26. Georgius Grabovszky	1 ex.
27. Georgius Getso	1 ex.
	40 ex.

ANEXA II

Ioan Alexi (1801–1863)

GLUME ȘI ISTORII ISCUSITE

(Selecție)

I. Un om vrea să-și învețe calu și nu mânce mult și nu îi dete de mâncare, după trei zile crepă de foame. Atunci își bătea în palmi Domnul său și se văieta zicând: – Vai de mine, amărâțul de mine! Că rău pății, că pe când se învățase să nu mânce, atunci crepă.

*

IX. Fu întrebat Plato, care diferență (deschilinire) este între învățat și între neînvățat? Zise: – Acea care este între doctor și între bolnav.

*

XI. Un Advocat așa răspunse unui om, care venise să ceară sfat de la el cu mâinile goale: – Cine are opu (lipsă) de lumină, poarte cu sine uleiu!

*

XIV. Un Episcop trecând prin un sat au văzut un preot spălându-și veștmintele sale la un râu. Acesta văzând Episcopul s-au mâniat foarte și-i zise: – Cine e asinul acela, cine te-au făcut preot? Lui răspunse îndată preotul, zicând: – Maria Ta, Preasfinția Ta prealuminate Doamne!

*

XVI. Un mincinos se lăuda foarte către un amic, că ar fi bun la vedere, adică ar avea așa ochi buni, cât obiecturile cele mai depărtate poate să le vadă și să le deschilinescă. – Vezi, zise, mai încolo, turnul cel naltu? Tocmai pe bolta cea de deasupra împlă un șoarece, io pot deschilinare toate mișcările lui. Atunci îi răspunse amicu: – Acesta e cu adevărat de mirare lucru, că io de abia văd turnu necum șoarecile. Însă îl aud trootind.

*

XVII. Un școlar neprecept, carele nu vrea să învețe, și nu avea bani să-și petreacă, își vându cărțile sale și scriind la tată său, au zis: – Bucură-te de mine, tată, că acum mă țin cărțile!

XVIII. Un doctor, care era mult cuprins întru învățături, văzu o dată intrând o fată, ce îl ruga să-i deie foc. Ma (=dar) doctoru îi răspunse: – Tu nu ți-ai adus nemica în ce să duci focul. Și mergând el să cerce ceva ca să puie focu, fata întraceea se apropie de cămin, luă un pic de cenușe rece și o puse pre palma mânei și pre ea deasupra câțiva cărbuni aprinși. Doctoru văzând aceasta și mirându-se foarte, arunca jos cărțile sale zicând: – Mie, cu toată știința mea, nu mi-ar fi venit în minte un experiment așa iscusit!

*

XXII. Un Prinț alemănesc (nemțesc) fiind în Veneția, se întârzia să vadă lucrurile cele vrednice de aducere a mintea acelei cetăți. Și privind el acelea, au grăit un prunc mișel către el, rogându-se să-i deie ceva. Prințul au răspuns că nu are bani mărunți, dar cu aceasta neîndestulându-se pruncul, -s-au îmbiat că va merge el ca să schimbe. Iară ca să scape de prunc, Prințul i-a dat un galben, necugetând că va mai veni pruncul îndărăt. Dară cât de mare era mirarea lui, când după câteva minute vine pruncul cu banii schimbați. Această întâmplare cu credință trase pe Prinț, ca să ieie pre prunc la sine și să-l crească pe espesele (cheeltueele) sale.

Eugen Glück

Contribuții cu privire la promovarea revendicărilor bisericesti române din Ungaria în anii 1848–49

Revoluția de la 1848–49 din Ungaria a pus la ordinea zilei și validarea intereselor românești pe plan bisericesc. Situația era complexă datorită faptului că enoriașii români erau împărțiți între ortodocși și greco-catolici, situație ce persistă până azi. De asemenea aparțineau mai multor jurisdicții bisericești. Cei mai mulți români-ortodocși, între Tisa, Mureș, actuala linie a frontiei de stat și cea dintre Berettyóújfalu–Szolnok erau încadrați în eparhia Aradului, împărțită între consistoarele Arad (comitatele Arad, Cenad, Bichiș, Ciongrad și regiunea haidonicală) și Oradea (comitatul Bihor).¹ Un număr de ortodocși-români se supuneau episcopiei Budei, în primul rând comunitatea greco-valahă din Pesta. Unele parohii temporar, ca Gyöngyös, au aparținut Carlovițului.

În partea de nord-vest a Ungariei greco-catolicii români se încadrau în dieceza Orășii (Bihor, Sătmar) și Muncăciului (Bereg, Heves, Borsod, Sabolciu).²

Eficienta pastorației, legată indubitabil de conservarea limbii și identității naționale, era dificilă, dat fiind faptul că românii de pe actualul teritoriu al Ungariei se situau la extremitatea vestică a spațiului etnic românesc și nu puțini dincolo de limitele acestuia, supuși unor influențe negative sporite. În acest context asigurarea influenței naționale în biserică, școli și fundații apărea ca o necesitate evidentă.

Mișcarea inițiată de giulantul Moise Nicoară până la urmă a dus în 1829, la instaurarea primului episcop român la Arad, eveniment salutat călduros de giulani și alte comunități. Doar prin instaurarea lui Gherasim Raț ca episcop (1835), mai ales înscăunarea lui formală (1838) s-a consolidat relativ o oarecare autonomie față de Carloviț, deși mitropolitul continua să aibă cuvânt decisiv.

La Pesta, românii timp de șase ani, au luptat cu episcopia Budei pentru validarea dreptului lor de a-și alege singuri propriul preot, reușind în 1847, să asigure singhelia pentru Sigismund Pop, care apoi a jucat un rol și în revoluție.³

O formă a protestului față de supremația Carlovițului, preconizată mai ales de episcopul Samuil Vulcan, a fost trecerea la unire. În zona studiată de noi inițiativa a avut ecou doar la Cenadul-Unguresc. Contradicția acută între români și sârbi a determinat în anul 1844, ca 75 familii să treacă la unire, preluând în exclusivitate și biserica și școala. O parte din noii uniți în 1847, s-au răzgândit și au obținut de la Arad un paroh propriu în persoana lui Ieronim Luțai.

În vâltoarea revoluției pașoptiste, majoritatea s-a raliat din nou ortodoxiei și au reocupat la 4 aprilie biserica, fapt aprobat ulterior și de comitat.⁴

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, și pe plan bisericesc s-a resimțit necesitatea reînnoirii rânduielilor existente. Promotorii acestui curent erau clericii, absolvenți ai școlii clericale ortodoxe din Arad, înființată în 1822 sau a seminarelor catolice de la Oradea și Uzhorod. Lor se realiau și intelectualii trecuți prin liceele din Seghedin, Hódmezővásárhely, Szarvas, Bratislava etc. și chiar prin universitatea din Pesta.⁵

Acțiunea de reînnoire internă s-a resimțit în primul rând în cadrul consistoriului din Oradea. Factorii de aici, vedeau cu amărăciune că în ciuda anumitei opoziții față de dominația Carlovițului, episcopul Gherasim Raț s-a rătăcit pe același drum al corupției și nepotismului, anterior, obiecții majore față de dominația înaltului cler sârbesc. Cel mai controversat caz a fost numirea parohului Nețiu din Veherd în fruntea protopopiatului Luncăi (1843), urmat după decesul lui de fiul său.⁶

O problemă agitată în preajma revoluției, a fost cea a salarizării clerului și învățătorilor. Preoții uniți din diecezele Orășii și Muncaciului, beneficiau de o situație ceva mai bună în special datorită faptului că unele parohii ca Bedeu, Leta-Mare, Vrtiș, beneficiau de o dotație din partea patronilor, cele mai multe așezăminte romano-catolice. Situația clerului ortodox era mai slabă. Spre exemplu taxele stolare fixate în 1777, abia în pragul revoluției s-au actu-

alizat. Din conscripția efectuată în perspectiva sinodului din Chișineu-Criș (1849), în cadrul consistoriului din Oradea, aflăm că abia cele două parohii din Micherechi asigurau fiecare un venit anual de 357 forinți, deci peste nivelul de 300 fl. considerat ca minim necesar. În schimb, preotul de la Apatiu care servea de 19 ani, locuia într-o casă parohială dărăpănată, păstora pe lângă centrul parohial și două filii, în total 673 credincioși, beneficia de un venit estimat la 88 fl./an. La Jaca, parohul avea 580 credincioși în localitate și cinci filii, beneficiind de 84 fl./an, din care o parte trebuia să cedeze învățătorului. La Peterd, cu șase filii, în total 790 credincioși, preotul trebuia să se mulțamească cu 77 fl. Situații similare au fost semnalate la Darvaș (71 fl), Săcal (104 fl), Crîstor (98 fl). La Vecherd după scăderea redevenței cantorului dotația preotească se diminuea la 31 fl. 50 cr.⁷

Parohia din Karczag teoretic asigura 180 fl., dar în 1848, lipseau sursele reale. După instalarea sa, Moise Cojocan a apelat pentru salarizare la Comitetul pentru salvarea patriei.⁸

Revoluția de la 1848–49, a oferit expediente pentru soluționarea unor probleme. Pentru ortodocși a fost de mare importanță articolul XX de lege, care printre altele a dispus convocarea unui congres chemat să soluționeze problemele pendente. La propunerea lui Beöthy Ödön din Bihor și Petru Mocsonyi din Maramureș s-a prevăzut ca congresul trebuie să reflecte proporția etnică a enoriașilor, ceea ce ar fi asigurat o majoritate românească, capabilă să decidă separarea de sârbi.

Convocarea congresului a stârnit reacții negative din partea mitropolitului Raiacici, care pe lângă susținerea unor revendicări naționale sârbești, în mod categoric refuza orice concesie a românilor. Consistoriul din Arad a respins convocările mitropolitului la diversele adunări sârbești și nu i-a recunoscut titlul de patriarh acordat lui de adunarea din Carloviț. Practic atât consistoriul din Arad cât și Oradea au întrerupt legătura cu Carlovițul, justificat și prin faptul că mitropolitul a fost suspendat din funcție printr-un decret palatinal.

Chemarea lui Raiacici pentru adunarea de la Carloviț a fost dez-

bătuță și de consistoriul din Oradea, cu participarea protopopului Gavril Nețiu al Luncăi și s-a dat un răspuns negativ.⁹

Eparhia Aradului în totalitatea ei a dat curs alegerilor pentru congresul bisericesc ortodox, convocat de guvernul maghiar, conform legii. De la bun început a creat probleme faptul că episcopul Platon Atanasievici din Buda, și el sârb, solicitat de guvern ca expert pentru repartizarea pe eparhii a celor o sută locuri congresuale, abuziv a defavorizat pe români. Demersurile românești pentru îndreptarea situației nu a avut succes, doar guvernul a admis strămutarea congresului din Carloviț respectiv Novi-Sad răzvrățiți, la Timișoara și l-a amânat pe 27 iunie 1848.¹⁰

Întrucât legea XX nu a prevăzut un sistem electoral democratic alegerile s-au efectuat potrivit tradiției. Delegații comunelor s-au reunit la sediul protopopiatului în cadrul consistoriului din Arad, desemnând reprezentantul lor. La Chișineu-Criș au fost cuprinși în delegații protopopiatului curatorul Ștefan Mișcuția din Giula (Orășul Mare Românesc) și Andrei Dombar din Bichișciaba.

Alegerea trimișilor protopopiatului din Arad s-a desfășurat la Curtici, fiind prezenți trimișii din Cenadul-Unguresc, Bătania și Senteș, fără să-i cunoaștem nominal.

În cadrul consistoriului din Oradea s-a ținut un singur scrutin la casa președintelui Atanasie Boțco. Întrei cei aleși nu figurează nici unul care să fie fost provenit din parohiile studiate de noi.

Delegații protopopiatelor din consistoriul din Arad s-au întrunit la 9 mai și au ales delegații congresuali între care au figurat David Nicoară și Moise Suciu din Giula. Primul a jucat un rol de seamă în evenimentele contemporane din comitatul Bichiș, intrând în componența principalelor organisme și comitete ce au luat ființă. Moise Suciu a făcut parte din demnitarii comitatului în calitate de comisar de alimentație.¹¹ Delegații aleși la Arad respectiv Oradea formau delegația unică pentru congresul din Timișoara din partea eparhiei.

În același timp, episcopii sârbi din Buda, Timișoara și Vârșeți au sabotat alegerile în eparhiile lor care astfel au eșuat.¹² În fața situației ce se contura la 3/ 15 mai, s-a întrunit la Pesta sub președinția lui Emanuil Gojdu o adunare reprezentativă. Din Pesta au fost prezenți Gh. Stupa, T. Șerb, I. Auran, Sig. Pop, I. Putici, P. Farchici,

Freta Șaguna. Din Bichiș au venit David Nicoară, Moise Suciu și Ioan Sabo. Din Bihor nu au figurat delegați din comunitățile studiate.

Ca urmare, ei au adresat un memoriu guvernului ungar privind crearea imediată a bisericii ortodoxe-române. Până la definitivarea structurilor, pe baza hotărârilor unui congres, au prevăzut desemnarea unui vicar mitropolitan, asistat de câte un consilier laic și cleric. Au mai cerut asigurarea limbii naționale în biserică și treburile interne, crearea unei secții speciale în Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, sporirea funcționarilor români în aparatul de stat și al ofițerilor.¹³

După cum era de așteptat, congresul din Timișoara a eșuat fiind prezenți doar 11 delegați din eparhia Aradului și doi din comitatul Baranya. La această situație au contribuit și comisarii regali Petar Cernovici și Sabbas Vukovici ambii sârbi, care în ciuda alinierii lor la revoluția maghiară, au susținut pozițiile bisericești sârbe. Inducând în eroare pe ministrul Szemere prin faptul că au ignorat prezența delegaților arădeni, ei au reușit să zădărnicească dispoziția acestuia, favorabilă românilor, că „cei prezenți decid”.¹⁴

După eșecul congresului, delegații români s-au adunat la Timișoara și au formulat un memoriu guvernului în care au susținut demersul de la Pesta. S-a adăugat revendicarea privind recunoașterea naționalității române, participarea lor la conducerea administrației în mod proporțional și asigurarea sinoadelor eparhiale anuale competente să rezolve problemele bisericești și școlare.¹⁵

Încercările de a realiza separația ierarhică s-au transferat de acum în parlamentul din Pesta, prin proiectele de legi depuse de Ioan Dragoș, Teodor Șerb și Eftimie Murgu, deocamdată, fără rezultat palpabil.

O înțelegere a problemei a arătat „Asociația egalității” din Pesta unde Eftimie Murgu a pledat pentru această revendicare și care a întrunit adeziunea radicalilor prezenți.¹⁶

În biserica greco-catolică a început o efervescentă pentru reînnoirea vieții bisericești și naționale. În epoca respectivă la conducerea diecezei alături de episcopul Vasile Erdeli găsim pe asesorii Petru Pop-Dalian, paroh din Pocei, Ioan Bozontay din Bedeu și Nicolae

Vulcan din Leta-Mare. La 17 iunie 1848, ei hotărâsc convocarea unui sinod diecezan. Acesta a fost precedat de întrunirile preoțești pe protopopiat.

La 24 iulie 1848, s-au întrunit la Leta-Mare, sub președinția viceprotopopului Nicolae Vulcan, parohii din Pocei, Virtiș, Bogomir, Kokad și Álmosd. Preotul din Paleu, fiind bolnav a lipsit. Cei prezenți au formulat propuneri pentru sinodul diecezan, respectiv cel ce urma să întrunească la Strigoniu eparhia unită a Orăzii fiind sufragana primatului Ungariei. Pe tărâm bisericesc ei au cerut autonomia bisericii catolice, echivalentă cu excluderea în esență a imițiunii statale, realizată ulterior, în anumite forme doar pentru ortodocși și protestanți. S-a cerut completarea beneficiilor prin concurs. Salariile preoțești să se fixeze între 800–1000 fl./an, iar ale capelanilor 600 fl./an. Obligațiile enoriașilor față de biserică să se stabilească prin lege și să fie percepute de către autoritățile locale. S-a preconizat ca scaunele episcopoești vacante să fie completate în termen de cel mult șase luni, prin alegerea de către cler și elementul laic.

S-a propus introducerea calendarului gregorian, anularea sărbătorilor mărunte, împământenirea călugărilor baziliți și capacitatea preoților văduvi să se poată recăsători. Clericii din cercul Leta-Mare au preconizat prezența fiecărui preot la sinod și care să se țină anual cu participarea laicilor. Din punct de vedere național cei prezenți au solicitat elaborarea unei cărți de rituri în limba română. Dacă aceasta este necesară să se traducă pentru enoriașii de limbă maghiară.

Sinodul protopopiatului de Bükkalja a formulat și revendicarea de-a înființa o nouă eparhie greco-catolică românească – care să cuprindă parohiile din Maramureș, Ugocea, Solnocul de Mijloc și Crasna precum și zona Crișurilor. Această revendicare a fost susținută și de preoții din protopopiatul Carei, de care aparțineau Cinghirul, Csengerújfalu, Csegöld și Porcsalma, având ca țel final separarea coregionarilor ruteni.

O adunare similară a avut loc la Macău la 30 iulie 1848, sub președinția viceprotopopului Ignatius Balku, iar ca notar a figurat Dimitrie Bărțan. Participanții au avut o poziție mai radicală în pro-

blema căsătoriilor preoțești. Cererile bănești au fost mai moderate anume 800 fl./an pentru paroh și 400 fl./an pentru capelani. Enoriașii au pretins îndepărtarea pajurei bicefale de pe altar, executat cu aprobarea episcopiei.¹⁷

Parcurgând registrul de procese-verbale al consistoriului unit din Oradea, lipsesc informații despre zguduirii mai puternice în parohiile studiate, doar în câteva locuri s-au produs frământări legate de învățători, toate însă aplanate.

Școlile românești de pe teritoriul eparhiilor Arad și Oradea confesionale erau administrate de direcția școlară din Oradea. Școala din Pesta era subordonată direcției din Bratislava. În cadrul revoluției din 1848–49, au apărut diverse probleme ce în ultima instanță vizau ameliorarea învățământului.

Potrivit unei situații întocmită la 10 mai 1849, școli ortodoxe erau în comitatul Cenad (5), Ciongrad (2), Bichiș (5), și Bihor (77).¹⁸ Până la mijlocul secolului al XIX-lea școlile au obținut unele progrese inclusiv privind creșterea frecvenței. La 21 octombrie 1849, învățătorul din Marele Oraș Românesc din Giula, raporta 44 băieți și 8 fete frecvenți. În Orașul Mic Românesc frecvența era mai bună fiind de regulă la cursuri 65 elevi din totalul de 106.

Au existat probleme legate de funcționarea școlii. La Chitighaz, încă din martie 1848, s-a pus problema îndepărtării învățătorului Mihail Albu, criticat pentru comportarea lui. Măsurile au fost amânate, cu anumite condiții, ca anul școlar să poată fi încheiat. Întrucât aceste așteptări nu au fost onorate, de la 1 septembrie 1848, directorul local Mihail Illovits cerea îndrumarea unui alt învățător la Chitighaz.¹⁹

La Cenadul-Unguresc problemele erau conexe de scindarea amintită a comunității. Până atunci, învățătorul Simion Andraș a predat simultan în limbile română, sârbă și maghiară. Refuzând să adere la unire a fost destituit, ceea ce a stârnit nemulțumirea ortodocșilor. Ei au ales un nou dascăl în persoana lui Sina Popovici, cu un salariu de 70 fl. care pare să fi fost sârb. Reîntoarcerea majorității românești la ortodoxie a reclamat o nouă soluție. La 16 august 1848, majoritatea a pledat în fața mandatarilor comitatului pentru cantonul Gheorghe Achimaș. Până la urmă, comunitatea româno-sârbă a

trebuie să aleagă între trei candidați, fără să cunoaștem rezultatul.²⁰

La Bătănia la 22 noiembrie 1848, – s-a făcut cunoscut că li s-a repartizat învățătorul Aron Gyorgyevits, fără să știm dacă a fost sârb sau român. În același timp, a sosit un alt ordin superior ce prevedea că învățătorul Ștefan Langolovici să rămână la post. Antistia a validat prima dispoziție.

Desigur și în cazul învățătorilor se punea problema salarizării scăzute. Ca urmare la 22 iulie 1848, 85 învățători ortodocși, din direcția școlară a Orăzii au petiționat ministerului majorarea salariilor. Răspunsul negativ a invocat împrejurările contemporane.²¹

În parohiile greco-catolice de asemenea de desfășura a activitate școlară. În 1847, la Bogomir, școala cu limba de predare română era frecventată de 49 elevi. La Paleu erau 59 școlari, folosindu-se limba română și ruteană. În parohia românească din Leta-Mare figurau 243 elevi, iar la Bedeu 70. La Almoșd predarea avea loc în limba maghiară și română.²²

În toamna anului 1848, guvernământul din Viena a dezlănțuit contrarevoluția. Ca răspuns în Ungaria Comitetul pentru apărarea patriei, prezidat de Kossuth Lajos, a organizat rezistența împotriva atacului habsburgic. Pentru desfășurarea evenimentelor ulterioare pentru comunitățile ortodoxe și unite, cu excepția Pestei, s-a dovedit a fi determinant faptul că ele se găseau pe teritoriul dominat tot timpul de revoluționarii unguri. Tristele evenimente ce au avut loc în Marele Principat al Transilvaniei, cât și unele mișcări populare din Crișana și Banat, au determinat conducătorii revoluției ungare cristalizarea unei viziuni mai raționale privind soluționarea contradicțiilor naționale și sociale. Un merit deosebit aparține deputaților români din parlamentul ungar, mai ales lui Ioan Dragoș, care a reușit să influențeze spre o poziție mai flexibilă în unele probleme pe Kossuth Lajos. Printre propunerile acceptate a figurat satisfacerea cererii referitoare la sinoadele eparhiale cu competență bisericască și școlară.

În acest context are loc sinodul de la Chișineu-Criș între 17/29 martie–18/30 aprilie 1849. Nu vom insista asupra dezbaterilor și mai ales proiectele de reformă adoptate în sinod. Ele au fost publicate în cunoscuta carte intitulată „Biserică și Revoluție”, sub redac-

ția lui Miskolczy Ambrus și editată la Budapesta, în 1991. Trebuie însă să precizăm, că aceste reforme au reprezentat în esență idei înnoitoare cristalizate încă dinaintea revoluției, ele neputând fi produsul câtorva zile de sinod. Mai mult, rezoluțiile în probleme bisericești și școlare s-au materializat în deceniile următoare, după separația ierarhică din 1864, dar mai ales în urma legiferării autonomiei Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania și Ungaria (1868) și promulgarea Statutului Organic.

La sinod printre participanți au figurat Moise Suci, David Nicoară și protopopul Gavril Nețiu. Parohul Dimitrie Raț din Peterd, a fost ales asesor onorific al consistorului din Oradea.

Cu ocazia congresului s-a promulgat și dispoziția guvernamentală privind stabilirea nivelului minim de salarizare, fixat la 300 fl./an. Ca prim pas în 9 februarie 1849 Ministerul de Finanțe a alocat un prim ajutor de 5000 fl. pentru parohiile cele mai sărace. Suma a fost remisă de Ioan Dragoș, în calitate de comisar guvernamental, spre distribuire celor două consistoare. Din decontul președintelui Boțco din Oradea, aflăm că au beneficiat din ajutor preoții din Peterd (54 fl.), Săcal (51 fl. 30 cr.), Darvaș (50 fl.) și Vecherd (50 fl.).²³

Cu ocazia sinodului de la Chișineu-Criș, în urma retragerii forțate a episcopului Raț, a fost ales un vicar eparhial, în persoana lui Ioan Chirilescu, paroh în Talpoș, confirmat în funcție de guvern la 31 mai 1849, iar hotărârile sinodale au fost aprobate la 5 iulie 1849.²⁴

În scurta perioadă ce s-a mai scurs până la capitularea de la Șiria (13 august 1849), vicarul Chirilescu și consistoriul din Arad a încercat să pună în aplicare hotărârile sinodale. Ei au urmărit în primul rând refacerea structurilor bisericești bulversate în unele zone în urma mișcărilor populare cât și raționalizarea parohiilor. La comunitățile de pe teritoriul cercetat nu găsim probleme deosebite. Doar în cazul preotului Atanasie Gheorghevici din Giula au fost confrunțați cu diverse sesizări făcute de respectiva familie preotească. În esență consistoriul arădan respinsese mai de mult instituirea fiului titularului în funcția de capelan cu drept de succesiune, existând critici la adresa comportării lui.²⁵

Nu avem date amănunțite despre activitatea consistorului din Oradea în zonă.²⁶

În încheiere amintim că la Seghedin a fost semnat la 14 iulie 1849, de Kossuth Lajos, Nicolae Bălcescu și Cezar Boliac, „Proiectul de Pacificațiune” care promitea printre altele îndeplinirea revendicărilor bisericești și școlare ale românilor.

După prăbușirea revoluției pașoptiste în condiții schimbate a continuat lupta pentru crearea și promovarea revendicărilor bisericești și școlare ale românilor din Transilvania și Ungaria.

NOTE

1. Glück Jenő: *Adatok a magyarországi görögkeleti plébániák történetéhez az aradi püspöki levéltárból. (1792–1848)*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. 4/1992, Idem, *Nagyváradai források a magyarországi parókiák történetéhez, (1793–1847)*, Ibidem, 3–4/1995.
2. Silvestru Augustin Prunduș–Clemente Plaianu: *Catholicism și ortodoxie românească*. Cluj-Napoca, 1994, p. 85.
3. Országos Levéltár Budapest, Departamentum, Graeci Ritus non Unitorum, 77/1846, 23, 106/1847.
4. G. Giuhandu: *Episcopii Gherasim Raț și Samuil Vulcan*, Arad, 1938, passim, Arhiva Episcopiei ortodoxe române Arad, Protocollum consistorialis (în cont Prot.) 389/1847, 343, 344/1848.
5. Glück Jenő: *Adatok a szegedi piarista középiskola szerepéről a román értelmiség fejlődésében*. Piaristák Szegeden, Szeged, 1996, p. 93–96.
6. Arhiva Episcopiei ortodoxe române Oradea, Protocol consistorial (în cont. Prot. Oradea) 122/1841, 40, 41/1844, 117, 119, 175, 191/1847.
7. Arhivele Naționale Oradea. Fond Episcopia ortodoxă română (în cont. ANO), dos. 31, f. 42–44, 46, 47, 31.
8. Ibidem, f. 48.
9. Hegyesi Márton: *Bihar vármegye 1848–1849-ben*, Nagyvárad 1885. p. 144. Prot. 99, 282, 283, 312/1848. Documente privind revoluția de la 1848, în Țările Române. C. Transilvania, vol. IV, doc. 192. (în cont. Documente).
10. Prot. 122, 142, 330/1848, Muzeul județean Arad M.R. 5133.
11. Ibidem, 5133, Prot. 330/1848, 48/1849. *Dokumentumok az 1848–49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez*. Összeállította és a bevezetőt írta Jároli József, Gyula, 1995, p. 48. 110, 115, 177, 179, 180, 276, 406.
12. Prot. 142, 278/1848.

13. Documente, IV, doc. 158.
14. Vukovics Sebő: *Emlékiratai*, Budapest 1894, 257–259, Szmdida István: *Csernovics Péter királyi biztosságának naplója*, Történelmi és Régészeti Értesítő (Temesvár) 1901, p. 3–4, 86–87, Glück Jenő: *A Csernovics–Vukovics Levéltár*, Levéltári Szemle 3/1992, p. 76–82.
15. Biblioteca Academiei Române București, mas. rom. 1059, f. 8, Gazeta de Transilvania, nr. 55 din 5 iulie 1848, p. 225–226.
16. Belle János: *Az 1848/49 évi népképviselési országgyűlés*. Budapest, 1956, p. 862–864, A.N.O. Fond Episcopia unită, microfilm 1079, dos. 456 c. 146.
17. Ibidem, dos. 1280, f. 83–91, 106, 107, 121–145, 165.
18. Arhivele Naționale Arad (în cont. A.N.A), fond Constantini, dos. 19, f. 1–2.
19. Ibidem, dos. 6, f. 50–64, 169, dos. 5 f. 60.
20. Ibidem, f. 72, dos. 6, f. 180, 188.
21. Ibidem, f. 194, 222, 223, 248, dos. 5, f. 225, 37, dos. 13, f. 1–2.
22. Schematism 1847, p. 85–86, 158, 162–163, 159–161.
23. A.N.O. Fond Episcopia ortodoxă română, dos. 32, a, f. 22.
24. A.N.A. Fond Episcopia ortodoxă română. Actele vicarului eparhial 48/1849, A.N.O. Fond. Episcopia ortodoxă română, dos. 33, f. 4.
25. Ibidem, dos. 32 a, f. 22, 29, 102, A.N.A. Fond Episcopia ortodoxă română. Actele vicarului eparhial, 3, 5, 7, 14, 25, 32/1849.
26. A.N.O. Fond Episcopia ortodoxă română, dos. 32, f. 39, 60, 61.

Elena Csobai

Rolul bisericii ortodoxe în păstrarea identității la românii din Giula

Giula, mai precis așezarea din Evul mediu a trecut printr-o dezvoltare importantă în secolul XV-lea, datorită construirii cetății, rolului strategic al cetății. După năvălirea turcilor pe teritoriul Ungariei cetatea a avut un rol decisiv, dar pînă la urmă în anul 1566 orașul și cetatea au ajuns în mîna turcilor. În timpul ocupației turcești viața locuitorilor s-a desfășurat în cadrul unei capitale de sandjac.¹

Acest sandjac a cuprins (în sine) aproape întregul teritoriu actual al județului Bichiș. Giula a fost un centru important din punctul de vedere al comerțului, dar și din punctul de vedere al creșterii efectului de populație.

Cu privire la existența românilor din Giula, izvoarele istorice atestă tocmai în această perioadă a ocupației turcești că aici trăiau și români de religie ortodoxă. Spre exemplu mitropolitul Sofronie care și-a avut reședința la mănăstirea Hodoș-Bodrog deja în anul 1651 purta titlul de „mitropolitul cetăților Lipova și Giula”.²

Evlia Celebi călător și istoric turc, care a îndeplinit și serviciul de militar între anii 1660–1666 a cutreierat prin toată Ungaria ocupată de turci și a descris totul ce a constatat pe baza călătoriilor sale. Din aceste descrieri avem multe informații despre viața locuitorilor din orașul Giula, fiindcă acesta a vizitat orașul în anul 1666.³

Evlia Celebi a notat în legătură cu populația cetății „Întreaga populație a orașului vorbește limba turcească, dar mulți știu să vorbească ungurește și românește. Iobagii toți sînt unguri și români...”⁴

Documentele privitoare la înființarea comunității ortodoxe din Giula s-au pierdut de-a lungul secolelor. În prezent nu știm data înființării comunității bisericești doar că în anul 1703 a existat. În acest an s-a pus sigilul comunității bisericești pe o cerere adresată episcopiei din Arad.⁵

După alungarea turcilor din țară în anul 1695 județul și totodată Giula s-a eliberat, iar în anul 1715 s-a reorganizat și județul Bichiș.⁶ În secolele următoare – după 1720 când orașul a ajuns în proprietatea baronului Harruckern și acesta a scos românii de pe teritoriul cetății și i-a așezat în partea de nord-est a orașului – prezența populației române poate fi urmărită în continuitate. În anul 1721 în partea nord-est a orașului s-a construit biserica ortodoxă din lemn... Nu peste mult în anul 1727 în locul bisericii de lemn s-a construit o altă biserică din cărămidă. În anul 1762 s-a construit din nou o biserică, dar fără turn. De abia în anul 1774 bisericii i s-a construit și turnul.⁷

Trebuie să presupunem că și numărul populației românești a crescut treptat fiindcă pe baza statisticilor numărul întregii populații din anul 1750 și pînă în 1850 s-a dublat.⁸

Nici a treia biserică nu a fost de lungă durată fiindcă în urma incediului din anul 1801 s-a prăbușit aproape cu orașul întreg. În anul 1802 s-a început construirea noii biserici și a fost terminată în anul 1824, dar fără turn.⁹

Această biserică a românilor din Giula a fost construită cu foarte multe greutateți. Românii aveau de-a învinge odată greutateți materiale și totodată greutatețile impuse din partea ierarhiei sîrbești, a propagandei de catolicizare, care a fost ajutată și din partea monarhiei austro-ungare și a politicii.

Turnul bisericii a fost construit doar în anul 1854. În istoria bisericii anul 1943 a fost un an cu un eveniment trist pentru că turnul bisericii a căzut victimă din nou unui incendiu în care s-a prăbușit împreună cu clopotele cu tot. În anul 1943 s-a construit noul turn, iar clopotele au fost ridicate în turnul bisericii în anul 1948.¹⁰

Pe baza cercetării de pînă acum se știe că comunitatea ortodoxă română deja în anul 1771¹¹ pe lîngă biserică a avut și o școală confesională. Această școală a funcționat fără întreruperi pînă în anul 1787. Din acel an s-a produs o întrerupere în funcționarea școlii, cînd educarea copiilor a fost preluată de preoți pînă în anul 1859.¹² Presupunem că din cauza situației materiale comunitatea nu putea întreține și dascălul.

Din anul 1859 și pînă în anul 1926 comunitatea românească din

nou a avut dascăli români. Școala a funcționat pînă în anul 1948, dar fără dascăli proprii.¹³

Deși paralel cu creșterea populației maghiare pînă în anul 1900 a crescut și numărul populației românești, procentul lor nu a fost prea mare. În anul 1880 în total în Giula au locuit 18 406, dintre care 2608 de persoane au fost români.¹⁴

Pentru populația românească construirea bisericii, a școlii confessionale, susținerea acestora a însemnat existență românească pentru care au consacrat. Biserica Ortodoxă Română a fost purtătoare – pe lîngă cultura bisericească – și a celei laice. A jucat un rol deosebit de important în formarea și susținerea școlilor ca spre exemplu și în orașul Giula. Cea mai importantă sarcină a acestor școli a fost de a susține și de a răspîndi cultura în limba maternă în mediul maghiar. După ce Biserica Ortodoxă Română a devenit independentă (după 1864) – într-o limită oarecare – independența a făcut posibilă îndrumarea globală a vieții culturale.

În general cei mai cu seamă preoți, dascăli, profesori ortodocși prin operele lor religioase, istorice și literare scrise în limba română, ajutau la păstrarea limbii, a tradițiilor lor.

Unii au scris și au editat volume bisericești, alții au scris monografia comunei lor, au redactat ziare, reviste, au inițiat înființarea bibliotecilor populare, sau școlare, au participat la înființarea asociațiilor culturale, a fundațiilor toate cu scopul de a ajuta răspîndirea culturii românești.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și pe la începutul secolului nostru, tot mai multe ziare și reviste, calendare, publicații în limba română au apărut în centrele spirituale mai mari ale Ungariei (la Budapesta, Arad, Giula, Timișoara, Oradea, Sibiu, Brașov), care au ajuns să fie tot mai răspîndite în rîndul românilor din Ungaria datorită activității bisericii. Începînd cu primii ani ai acestui veac, ca urmare a schimbărilor social-politice tot mai accelerate și totodată ca urmare a tendințelor de maghiarizare, reprezentanții bisericii a intelectualității românești au simțit necesitatea, chiar și datorită păstrării limbii lor materne, și a culturii tradiționale. Aceste sarcini, și le-a asumat la fel în cea mai mare parte și biserica ortodoxă și reprezentanții săi.

Sub patronajul și cu îndrumarea bisericii ortodoxe s-au înființat rînd pe rînd cercuri de lectură, formații corale și teatrale, echipe de dansuri populare. În perioada dintre cele două războaie mondiale, acestea au fost singurele posibilități de transmitere și păstrare a culturii în limba română. Românii din Giula și-au înființat două cercuri de lectură și două formații muzicale. În perioada dualismului organizația fruntașă a românilor a fost Corul vocal greco-oriental din Giula.¹⁵

Activitatea corurilor nu a fost limitată, sau oprită, mai cu seamă datorită caracterului lor religios. Material a fost sprijinită de către biserică și de Fundația lui Teodor Papp.¹⁶

Teodor Papp s-a născut dintr-o familie săracă în Giula la 24 februarie 1822 și s-a stins din viață în anul 1887 la Lugoj. După ce în anul 1842 a devenit cantor greco-oriental în Budapesta s-a străduit să învețe și a terminat gimnaziul luteran, după care s-a înscris la Academia de Drept din Oradea. În anul 1853 a fost numit ascultant la tribunalul din Lugoj. Prin sîrguința lui și prin căsătorie a devenit un om înstărit cu o avere considerabilă și a ajutat cu donații cultura românească. A fost membrul fondator a mai multor asociații culturale. Teodor Papp a lăsat un testament unde scrie că „o parte a averii sale din suma de 70 000 de mii de florini să se constituie o fundațiune, care-i va purta numele.” Prin testamentul lui a lăsat ca să fie înmormîntat provizoriu la Lugoj de unde apoi să fie transportat în cripta familială, care după moartea lui va trebui să se zidească. Așa cum a dorit, în anul 1913 a fost adus și înmormîntat la Giula în locul natal. În testamentul lui Teodor Papp figurează scopul fundațiunii „adecă din venitul curat anual a tuturor averilor mele să se împărțească stipendii anuali tinerilor greco-orientali români din Giula care sînt săraci, lipsiți de mijloacele materiale și studiază la gimnaziu, academie ori universitate în Ungaria ori în străinătate.” În punctul 9 al testamentului s-a scris „Las bisericii și școlii greco-orientale române din Giula din veniturile averilor mele 80 de florini pe an, și acolo să se țină parastas pentru mine în fiecare an la sfîntul Toader și din suma de optzeci de florini a se plăti spesele parastaului, dintre care destinez fiecărui preot, care va funcționa, cîte

cinci florini, și numai restul se va putea întrebuința pentru acoperirea lipsurilor bisericesti și școlare.”¹⁷

La punctul 10. putem citi: „Las corului vocal român din Giula, dacă atare se va înființa, 80 de florini în fiecare an, pînă cînd va exista un atare cor vocal.”¹⁸

După cum am arătat anterior corul vocal a românilor din Giula, s-a înființat în anul 1890 și a funcționat pînă în anul 1948. Cred că putem să spunem că această fundație a servit ca model pentru generația următoare.¹⁹

În general Biserica Ortodoxă Română a dat cadrul legal pentru orice inițiativă, acțiune culturală, chiar dacă nu biserica a fost inițiatorul. De multe ori diferitele acțiuni au pornit din simplul motiv că pentru românii din Giula credința ortodoxă a însemnat totodată și existență românească. Această existență românească s-a moștenit din generație în generație și cu ajutorul fundațiilor înființate. Mai multe familii românești (în acest caz trebuie să ne gîndim în primul rînd la cele mai înstărite, sau chiar bogate familii) pentru moștenirea credinței ortodoxe au donat bisericii prin înființarea unei fundații.

Odată cu înființarea fundațiilor era susținută credința, biserica și tradiția strămoșească. Era o siguranță pentru cei care au donat, au înființat asemenea fundații, că și urmașii lor vor continua păstrarea credinței și a tradiției care era egală cu existența lor românească.

În urma cercetărilor efectuate în ultima perioadă, deși subiectul cercetării mele era altceva am aflat că în Giula Orașul-Mare Românesc între anii 1903–1970 s-au înființat mai multe fundații. În următoarele le voi înșira și voi reda textul original al înființării fundației din anul 1903.²⁰

Într-o copie a actului original se scrie „Copie prin care Ecaterina Papp văduva răposatului Pavel Scir” (mai tîrziu se scrie Știr) „intia în anul subsemnat au predat bisericii grec. ort. român din Giula maghiară una cărticică de la cassa de păstrare în valoare de 600 coroane, adecă șase sute corone pe scop bun beserecesc, sub titlu de fondațiune biserecesc- preoțeană, cu acea mențiune, ca din inte-resele anuali ale acestia fundațiuni de se impalașească preoții locali acum și în viitoriu, cari preoți vor avea a țienea parastas în biserică,

în tot anul la sfinții Apostoli Petru și Pavel întru amintirea eterna a Fericitului Pavel Scir și a soției sale Ecaterina Papp, a zeloșilor donatori. De la celebrarea parastasului amintit, fiecarele preot are 6 coroane, învățătorii asistenți fiecare 4 (patru) coroane și 2 coroane crîsnicul, – iară pe parastas și lumini 5 corone.

Această cărtică de pastrare în valoare de 600 de coroane adecă șase sute corone o au primit episcopul bisericii Ioan Nicora în presintia preoților subscriși și spre împrumutare în visteria bisericii.

Giula – maghiară 21 septembrie 1903”

În prezența noastră
Petru Gubașiu
preot grec. ort.
Ioan Marcușiu
Ioan Ionescu
invețiatori

Ioan Nicoră
episcop prim bisericesc

Pe lângă această copie în actuala capelă de lângă biserica ortodoxă română din Giula Orașul Mare Românesc se află o placă de marmoră pe care se poate citi următorul text:

„Școala aceasta sau clădit în anul 1900 cu spesele parochienilor din Giula

Pavel Știr și soția sa Ecaterina Papp

cari totodată au făcut și o fundațiune, spre acel scop ca după moartea Domnieilor, să li se celebreze parastas, la sărbătoarea Petru și Pavel.”²¹

În arhiva bisericii se găsesc protocoalele de evidență a fundațiilor. Mai jos voi reda o listă, care conține protocoale de evidență găsite pînă în prezent, care deloc nu înseamnă că este o listă completă, a tuturor fundațiilor înființate, dar nu se știe dacă toate fundațiile înșirate sînt tot de acest gen.²²

1, Protocol de evidență al fundațiunei

Pavel Știr anul

1912–1970

2, Protocol de evidență al fundației

Lazăr Boghariu

1913–1918

3, Protocol de evidență al fundației Florea Bordaș	1914
4, Protocol de evidență al fundației Lazăr Bognariu	1914
5, Protocol de evidență al fundației Florea Bordaș	1915–1950
6, Protocol de evidență al fundației Teodor Precup	1918–1934
7, Protocol de evidență al fundației Teodor Precup și Iuliana Suciuc	1918
8, Protocol de evidență al fundației Teodor Precup	1918–1958
9, Protocol de evidență al fundației Pavel Știr	1918
10, Protocol de evidență al fundației Gheorghe Pantos și Persida Morar	1918
11, Protocol de evidență al fundației Lazăr Bognariu	1918
12, Protocol de evidență al fundației Lazăr Bognariu	1919
13, Protocol de evidență al fundației Florea Bordaș	1919
14, Protocol de evidență al fundației Teodor Precup	1919

Ca să știm precis ce acoperă denumirea de fundația respectivă am avea nevoie de documentele fiecărei fundații unde donatorii au descris amănunțit ceea ce au dorit ei. După cum reiese și din listă numele donatorilor se repetă.

Pe lângă multele nelămuriri avem la îndemână și câteva informații importante ca Fundația lui Pavel Știr cel puțin pe baza protocoalelor de evidență a existat din anul 1903 și pînă în anul 1970, a lui Florea Bordaș din anul 1914 și pînă în anul 1950, sau cea a lui Teodor Precup din anul 1918 și pînă în anul 1958, dar în afară, de cea a lui Pavel Știr nu știm precis data înființării acestor fundații.

Înființarea, existența și totodată funcționarea acestor fundații cum

am arătat – în unele cazuri acestea au funcționat timp de peste o jumătate de secol – ce atestă că, deși în general despre românii din sud-estul Cîmpiei Ungare, inclusiv și despre cei din Giula s-a scris că au fost cu toții iobagi, sau jeleri săraci – aceste scrieri nu corespund adevărului.

În general oamenii săraci nu au avut de unde să doneze mai ales sume atât de considerabile. Această concepție că toți românii așezați în aceste părți ale Cîmpiei Ungare au fost oameni săraci s-a introdus în istoriografia maghiară ca o generalitate absolut adevărată, care nu trebuie să fie acceptată în ansamblu. Rezultatele noilor cercetări din ultimii ani sînt argumente împotriva acestei concepții.

În legătură cu istoria românilor din comunitățile noastre s-au produs mai multe asemenea concepții care par a fi niște concluzii absolute adevărate...

Dacă aceste concepții nu ar fi fost greșite, atunci și rezultatele noilor cercetări ar trebuie să ateste adevărul acestora, iar dacă sînt greșite trebuiesc eliminate.

Ca să depășim aceste date eronate, trebuie să ne cercetăm istoria pe baza materialului arhivistic, fiindcă numai cu ajutorul cercetării vom găsi argumentele necesare împotriva greșelilor produse. Cele mai multe greșeli s-au produs din motivul că istoria minorităților, printre care și a minorității noastre nu a fost cercetată, decît doar cu cîteva excepții, numai în ultimele decenii.

NOTE

1. Káldy Nagy Gyula, *A gyulai szandzsák 1567 és 1579. évi összeírása*. Békés Megyei Levéltár. Békéscsaba, 1982, 3–30. p.
2. Teodor Misaroș, *Din istoria comunităților bisericești ortodoxe române din R. Ungară*. Cărțile „Dunărea” Tankönyvkiadó, Budapesta, 1990, p. 124.
3. Evlia Cselebi, *Magyarországi utazásai 1664–1666*. Fordította: dr. Karacson Imre, Budapest, 1968, MTA Kiadó. 226. p.
4. Evlia Cselebi, *Ibidem*, 226. p.
5. Teodor Misaroș, *Ibidem*, p. 124–136.

6. Implom József, *Olvasókönyv Békés megye történetéhez*. II. kötet, Békéscsaba, 1971, 14. p.
7. Dr. Scherer Ferenc, *Gyula Város története*. I. kötet, Gyula 1938, 298. p.
8. Magyarország Történeti Statisztikai Helységnévtára. 3. Békés megye, Budapest, 1992, 61–62 p.
9. Teodor Misaroş, *Ibidem*, p. 124–136.
10. *Ibidem*, p. 124–136.
11. Arhiva Oraşului Gyula, Dosarul 40 din 1772.
12. Scherer Ferenc, *Gyula város története*, Budapest, 1938, I. kötet, p. 330–333 p.
13. Scherer Ferenc, *Ibidem*, p. 330–333.
14. Magyarországi Történeti Statisztikai Helységnévtára, 3. Békés megye, Budapest, 1992, p. 61–62.
15. A Gyulai Gör. Kel. Ének és Dalegylet Alapszabályai. Gyulán Nyomtatott Dobay János Könyvnyomdájában, 1892, p. 1–10.
16. *Ibidem*, p. 1.
17. Maria Berényi, *Aspecte național-culturale din istoricul românilor din Ungaria 1785–1918*, Cărțile „Dunărea” Tankönyvkiadó, Budapesta, 1990, p. 156–160.
18. Maria Berényi, *Ibidem*, p. 160.
19. Csobai Lászlóné, *Román nemzetiségű művelődési egyesületek a Dél-Alföldön*. Hozzájárulás. Tanulmányok a magyarországi románokról. Állami Gorkij Könyvtár, Budapest, 1988, 61. p.
20. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva Oraşului Giula. Acte din anii 1900–1910.
21. În Capela Ortodoxă Română din Giula Oraşul Mare Românesc.
22. Colecția Bisericii Ortodoxe Române. Arhiva Oraşului Giula. Protocelele de evidență a fundațiilor.

Gheorghe Petrușan

Coordonatele concepției naționale a lui Ioan Slavici

În ziua de 18 ianuarie 1998 se vor împlini 150 de ani de la nașterea lui Ioan Slavici. Totuși, comunicarea de față își are punctul de plecare nu în acea categorie a lucrurilor pe care obișnuim s-o numim „omagiu” adus unui mare scriitor și gânditor al trecutului nostru, ci într-o curiozitate care mă preocupă din anii studenției, când mi-am dat seama de discrepanța care mi se părea că există între aprecierile extrem de pozitive ale profesorilor mei de la Budapesta și a cercetătorilor din Ungaria cu privire la viața și activitatea lui Ioan Slavici și rezervele românilor de „dincolo” față de atitudinea gânditorului transilvănean pentru poziția pe care a adoptat-o față de problema națională. Că este ceva la mijloc, devenise pentru mine tot mai evident când am elaborat studiul despre *Iosif Vulcan și revista Familia*. Atunci, prin anii 1960–62, m-am izbit întâia dată de problema „reneaților”. În revista *Amicul școlii* din Sibiu, redactată de Visarion Roman, începe Vulcan lupta împotriva așa-zisilor „reneați”, chestiune mult discutată în epocă. Același subiect revine și în romanul *Ranele națiunii* și în poezia *Către reneați* (1893), care este de fapt un blestem adresat „ființelor necurate” și are menirea să condamne pe „trădătorii” intereselor naționale:

*Cînd aș putea, aș scrie p-a cerului-nălțime
Cu litere neșterse, cu fulger lucitor,
Aș scrie-al vostru nume, să nu vă uite nime,
Să știe toată lumea că furăți trădători.*

Din romanul lui Vulcan aflăm că în acea epocă, mai ales în zonele ungurene, erau mulți „reneați”, „vînzători” sau „trădători” de neam. Printre ei se numără și Grigore Moldovan, profesorul de limbă și literatură română de la universitatea maghiară din Cluj.

„Vina” lui Grigore Moldovan a fost, printre altele, că se considera un adept al conviețuirii pașnice a celor două popoare în cadrul „Ungariei istorice”, din care făcea parte și Ardealul. Profesorul clujean, îndemnat de dorința de a arunca o rază de lumină asupra cauzelor care au generat conflictele dintre unguri și români, în 1894, în cărticica *Magyarok, románok*, nu ezită să spună câteva lucruri dureroase, dar nu lipsite întru totul nici astăzi de semnificații. Să-l ascultăm:

„Kijelentem, mi románok nem szeretjük és nem szeretttük a magyart! Oly reális valóság ez, amit sem elmagyarázni, sem elpalástolni nem lehet... A mi füleinkben ez a szó „ungur” sajátosan hangzik. Jelentése: nem véred, nem vallásod, nem jóbarátod; ellentéted erkölcsben, hitben, gondolkodásban; olyan valami, aminek szelleméből semmit sem szabad átvenni, amellyel vegyülni vérfertőzés, bűn. Az „ungur” szóból a román fül kiérezte a fenyegetést, a bajt; annak hallatára szívében nyilalt az átélt szenvedés. Sok századnak a szenvedése, keserősége és fájdalma összefoly ebbe a szóba. 1848-ig a jobbágyrendszernek összes kínszenvedéseit az „ungur” számlájára írtuk fel. A szenvedés majdnem ezer esztendőn át tartott; lehet képzelni, mily hosszú lehet a számla, mennyi sok minden lehet felírva, mennyi könny áztathatta a papírt! Mit tudtunk mi, hogy a jobbágyrendszer nem magyar találmány? Európai látkörünk nem volt...

Hiába szabadított fel minket 1848-ban a magyar. Nem hittük, hogy új nép álljon előttünk, új eszmékkel, új rendszerrel, egészen új világgal; hogy a szabadság igaz fátylóját lobogtassa előttünk... mi összes szenvedéseinket az „ungur” számlájára írtuk fel, mert a nemesség magyar volt, a földesurak kiváltságait magyar kézből nyerték...

Ilyen csordultig megtelt pohárral a kezünkben, ilyen romlott erkölcsökkel számoltunk le 1848-ban a magyarral... Mi 1848-ban születtünk újjá, örökre, kár, hogy születésünkkel megöltük az édesanyát, a hazát.” (5–8. 1.)

„A két nép hosszú történetében talán ez volt (1848 n.n.) a legalkalmasabb pillanat arra, hogy egymással örök, őszinte frigyét köszenek..., váll-vetve küzdjenek az ország függetlenségének harcá-

ban egy szabad, önálló, alkotmányos állam megteremtéséért. Ha így egyesülve győztünk volna, minő más állapotaink volnának ma?" (34. 1.)

„Elismerem, hogy ezt a helyrehozhatatlan hibát mi követtük el, s ezzel mi vetettük meg alapjait a mai szeretetlen állapotoknak, surlódásoknak.” (35. 1.)

„A nemzetiségek nem sorakoztak fel a „szabadság” és „jogegyenlőség” zászlaja alá, ezért a magyarság a nemzetiségek iránti megvetéssel érkezett 1867-hez, mellyel új korszak kezdődik az ország életében. Adva volt azonban a lehetőség, „hogy mindnyájan egy szívvel és egy lélekkel dolgozzunk az álom felvirágoztatásán.... Az újkor kezdetével kezdődnek azonban a hibák és mulasztások is, melyeknek hosszú láncolata lenyúlik a mai kormányig.” (36. 1.)

„Minket Bécs nevelt. Budapest sohasem vonzott. 1693-tól mi Bécs-től nyertünk minden biztatást, Budapesttel nem volt semmi összeköttetésünk. Vérünkbe ment át az „împărat”, a „császár” fogalma, akihez a földesurak önkénye ellen gyakran panaszkodtunk, sokszor sikerrel.

A nép gyakran felkiáltott:

*Împărate fă dreptate,
Dacă crezi în Zeitate!*

1867-ben mindennek meg kellett volna változnia. Nem a mi hibánk, hogy a magyar állam nem lett független, s hogy az udvartartás és hadsereg a nemzetiségek utját biztosították, nyitva hagyták Bécs felé.” (10. 1.)

„Mi '67-ben is Béccsel kacérkodtunk, Budapestet rossz talajnak tartottuk aspirációinkra nézve, levegőjéhez tüdönk hozzá nem szokott. A magyar törvényhozás nem vizsgálta meg ütőerőnket. Meg se fontolta, mit adhat nekünk, mit vehet el tőlünk, mit bír el az állam szuverenitása, mit nem? S már 1868-ban megalkotta a nemzetiségi törvényt...

Bár soha se alkotta volna meg! Mert ha megalkotta, meg kellett volna tartania, de nem tartotta meg.” (11. 1.)

„Növelte a szerencsétlenséget a további tapintatlanság, hogy román férfiaiunkat az addig elfoglalt hivatalukból a kormány felmen-

tette; akiket tehát meg kellett volna nyerni az új rendszernek, akik hivatta lettek volna közöttünk az új rendszer elfogadását prédikálni, azokból csináltak ellenséget, akik aztán gyűlöletet hirdettek minden irányban.” (13. 1.)

„A magyarság, aki 1867-ben ismét ura lett hazájának, nem tudott felejteni, fátylat borítani a múltra és a múlt hibáiból okulni, kíméletlenül felszaggaták a hegyedő sebeket, nemhogy ezek valaha begyógyuljanak. De nem okultak a románok sem, eltávolodtak a magyarságtól, a hazától. De az úr a magyar volt, tehát neki kellett volna tapintatosnak, óvatosnak lennie.

Elismerem, hogy a királyhágóntúli részek magyarsága egészen elüt az erdélyiektől; a nemzetiségekkel való érintkezésben tapintatosabb, türelmesebb, szeretetreméltóbb. Meg is van az eredménye, mert ott a románság is türelmesebb, hajlékonyabb és érintkezéseiben gyöngédebb a magyarokkal szemben. A magyar alkotmányosság iránt pedig több érzékkel bír”. (32. 1.)

În acest context politic apare, la începutul anilor 1870, pe scena luptei naționale Ioan Slavici, Mihai Eminescu și alții. De altfel, acesta este anul debutului ca jurnalist al lui Mihai Eminescu, inaugurat cu cele trei articole publicate în *Federațiunea* pestană a lui Al. Roman și care, fiind îndreptate împotriva ungarilor și a dualismului austro-ungar, au avut un mare răsunet în epocă. Ioan Slavici intră în arena politică tot în acești ani, fiind la curent cu disputele aprinse care s-au încins și în rîndul românilor o dată cu încheierea, în 1867, a pactului dualist austro-ungar.

Pentru intelectualitatea română de dincolo de Piatra Craiului, anularea tradiționalei autonomii constituționale a Ardealului a provocat un adevărat coșmar, constituind principala piatră de încercare a conviețuirii celor două popoare. Principalele revendicări ale românilor din Ungaria erau în această epocă următoarele:

1. Independența Transilvaniei;
2. unitatea culturală a tuturor românilor (cu un termen preferat de către istoricii contemporani: conștientizarea ideii de *națiune culturală*);
3. asigurarea drepturilor politice (de vot, de întemeiere a partidelor politice, a asociațiilor culturale etc.);

4. dreptul de folosire a limbii române în viața politică și socială (în fața legii, în administrație);
5. dreptul de înființare și susținere a școlilor confesionale și de stat;
6. autonomia bisericii ortodoxe și greco-catolice.

O bună parte a istoricilor români mai adaugă la aceste revendicări recunoașterea românilor din Transilvania ca o *individualitate politică*, ca o *naționalitate*, ca o *națiune* aparte cu drepturi egale. În această ordine de idei vreau să fac **două precizări**. **1.** *Proiectul de împăciuire*, semnat de Kossuth și Bălcescu, la Seghedin, în ziua de 14 iulie 1849, recunoaște și respectă o bună parte a revendicărilor românilor, inclusiv acceptarea faptului că ei constituie „o naționalitate desclinită” (în varianta franceză „un nationalité á part”, în textul maghiar „külön népiség”), cum rezultă din textul acestui document.

Proiect de împăciuire

1. Românii formînd o naționalitate desclinită vor fi însemnați d-aci înainte de actele publice supt numele lor de români.

2. Guvernul unguresc, dorind libera dezvoltare a tuturor naționalităților ce fac parte din Ungaria, acordează garanțiile naționale următoare:

3. Întrebuințarea diplomatică a limbei ungurești netrebuind a se întinde fără numai asupra legislației, a administrației treburilor publice și guvernamentale și într-atît numai încît ea este neapărat necesarie pentru menținerea unității statului Ungariei, prin urmare *limba cu care se va sluji în administrația comunităților va fi a majorității lăcuitorilor*.

4. În comitate sau alte jurisdicții exclusiv române sau mai bine acolo unde majoritatea este de această nație, se vor putea sluji pentru discuții cu limba română, precum și cu cea maghiară. Protocolul se va face asemenea cu textul în ambele limbi. Corespondențele cu dieta, guvernul și cu jurisdicțiile se vor face în limba maghiară, deosebit însă de corespondența între jurisdicțiile unde se întrebuițiază ambele aceste limbi. În acest ceas se va putea corespunde în limba română.

5. În toate școlile, acele ce ecsistă acum, precum și acele ce statul va trebui a întemeia în viitor pentru români, limba învățaturii va fi limba română.

6. În cazul când se va introduce jury sau procedura verbală în tribunalurile de gios, principiul însemnat în art. 4-lea se va întinde asemenea la procedura judecătorească pentru jurisdicțiile coprinse în acest articol.

7. Orice român liber va fi d-a da petiții în limba sa proprie.

8. Românii de ritul grec vor avea aceleași drepturi de care și cei de celelalte religii se bucură în privința administrației autonome a bisericilor și a școlilor lor. Ei vor fi, prin urmare, *independinți de ierarhia sîrbească* și vor putea liber a-și alege pe episcopii lor, a căror cap va purta numele de patriarh.

9. Se va întocmi la Ministeriul Instrucții Publice o secție deosebită pentru pricinile celor de legea grecească, compusă în totalitate de români dă acest rit.

10. Școlile și bisericile acestui rit se vor împărtași de toate foloasele ce se va acorda la acele de orice altă religie.

11. Ca și pîn-acum, ei vor putea în viitor să administreze însuși fundațiile bisericilor și a școlilor lor.

12. Se va așeza la Universitatea din Buda-Pesta o facultate teologică deosebită pentru dînșii.

13. Românii, după o notificație făcută mai-nainte (preliminară) și o ordonanță a guvernului, vor putea să se adune în fiecare an în sinoduri parțiale și generale pentru trebile lor de biserică și școale, supt priveghierea unui comisar a guvernului.

14. În comunitățile unde limba română este mai întinsă (peste celelalte), comanda Gardei naționale se va face în românește.

15. Ei vor fi deopotrivă primiți, ca și ceilalți cetățeni, la toate dreptățile statului și trecutul nu va putea niciodată a forma o stavilă în această privință pentru nimeni.

16. Românii răsculați în contra Ungariei vor depune armele în doă săptămîni după conclusia și suscrierea acestui tratat la cea mai aproape autoritate civilă sau militară.

17. Se va acorda de guvernul Ungariei o amnestie completă și generală pentru toți românii compromiși în toate aceste trecute eve-

nimente, care vor împlini condiția stipulată în articolul precedent.

18. Românii răsculați, după ce vor depune armele, vor jura asupra independinței Ungariei; cine va face acest jurământ doă săptămîni după închierea tratatului de împăciuire, sau care nu va depune armele pînă la termenul însemnat în art 16^a va fi exclus din amnestie.

Este însă neapărat a adăoga întru ceea ce privește pe țerani

I. Iobăgia și toate dările feudale sunt rădicate în sensul legii cu totul, atît pentru țeranii „curealiști” cît și pentru „hurubasii”.

II. Satele arse cu teritoriul lor care a fost al țeranilor se va da acestora îndărăt ca să se poate așeza fiecare în casa sa.

III. Contractele silite ce să pretinde că domnii pămîntului au smuls cu sila de la țerani de la recoprinderea Transilvaniei, dacă fapta se va dovedi, să se declareze desființate și ca cînd nu s-ar făcut de loc.

(Text publicat de Cornelia Bodea în „1848 la români”, București, 1982 II. p. 1097 și urm.)

Cele cuprinse în *Proiectul de împăciuire* apar, în esență, și în proiectul de lege cu privire la minorități, aprobat tot la Seghedin, la 28 iulie 1849, de către guvernul condus de Szemere Bertalan. Luarea de poziție a guvernului maghiar în favorarea reconcilierii cu românii și celelalte naționalități a venit prea tîrziu și din această cauză a rămas izolată, dar tot pe aceste principii și drepturi (selective) se bazează și legea naționalităților din 1868, considerată de istoricii maghiari drept o cucerire unică a epocii și respinsă de la bun început de către reprezentanții minorităților, deși aceasta nu oferea mai puțin decît diploma din 20 octombrie 1860 a Curții vieneze. E adevărat că aceasta a restabilit autonomia constituțională a țarilor și ținuturilor istorice ale Imperiului habsburgic, dar nu cu scopul de a „satisface” revendicările „naționalităților, stărilor și religiilor” sau pentru a recunoaște românitatea din Transilvania ca națiune cu drepturi egale cu celelalte națiuni regnicolare”, cum afirmă Stefania Mihăilescu (vezi *Transilvania în lupta de idei*, Silex, Buc. 1996, I. P. 16–17), ci, dimpotrivă, pentru a-și reface statutul de dominație de

ⁱ denumire (în Transilvania) a iobagilor care trăim pe domenii (care aparțin aceleiași curii)

ⁱⁱ (în Trans.) iobagi care nu aveau locuințe proprii

dinainte de revoluția patruzecioptistă, întreruptă de unguri pentru o scurtă perioadă. Politicienii și istoricii români din perioada postdualistă nu au învățat aproape nimic din tragedia lui Avram Iancu. Că austrieii urmăreau restituirea dominației lor în Transilvania și alte provincii ale imperiului reiese tocmai din pactul pe care erau nevoiți să-l încheie, în 1867, cu ungurii, în detrimentul celorlalte naționalități, spulberînd iluziile pe care naționalitățile nemaghiare le nutreau față de ei, de „împăratul” idealizat pînă la absurd. Că în acel context politic revendicările românilor cu privire la autonomia Ardealului și a altor ținuturi habsburgice constituiau doar o iluzie era un fapt destul de evident pentru intelectualitatea mai bine informată, căutînd o soluție trainică a problemei naționale. Din această grupare de gînditori făcea parte și Ioan Slavici. Ei vedeau în pactul dualist „un rău inevitabil”, recunoscîndu-i-se meritul că timp de o jumătate de secol a asigurat pacea și progresul economic și spiritual al popoarelor din centrul Europei.

2. Planurile lui Aurel Popovici, de exemplu, care vizau reformarea Austro-Ungariei, transformarea ei într-o monarhie federală își au punctul de plecare în adevărul că sub dominația unei națiuni, într-un stat național, dar poliglot, e imposibilă asigurarea egalității în drepturi a tuturor grupurilor etnice, că modelul francez stat-națiune nu se poate aplica în Europa centrală și de sud-est. Monarhia nu era o formațiune statală potrivită pentru asigurarea egalității în drepturi a tuturor popoarelor conlocuitoare, deoarece, în ciuda caracterului ei bicefal, se manifesta ca un stat național, care, vrînd-nevrînd, tinde spre omogenizarea etniilor. De aici eforturile de a o transforma într-o formațiune statală federală, în care accentul se pune nu pe ideea de *stat-național*, pe *națiunea politică*, ci pe *națiunea culturală*. Această teorie constituie esența ideologiei naționale a lui Ioan Slavici, care evoluează de la zicala celebră „salvarea poporului să fie legea supremă”, la ideea de unitate culturală, ca apoi să devină „robul și victima unor idei fixe” (P. Marcea **Ioan Slavici**, Timișoara, 1978, p. 9), cum ar fi, bunăoară, obstinațiile filogermane și filohabsburgice, opunîndu-se, pînă la urmă, intrării României în primul război mondial pentru „întregirea” neamului alături de Antanta, fapt pentru care a fost ignorat, supus unui înde-

lungat și nemilos dispreț public, considerat „vînzător de neam”, un fel de renegat, fenomen despre care am vorbit la începutul comunicării. Aceasta pentru că a fost un om de caracter, a spus adevărul, care, nu o dată, se izbea de orgoliul național al politicienilor români de dincolo de Carpați. Însuși faptul că a îndrăznit să aibă opinii proprii, deosebite de cele oficiale, a fost un motiv pentru a fi acuzat de atingerea imaginii României.

Ioan Slavici a suferit mult din cauza decalajului dintre civilizație de tip germano-austriac și împrejurările mizerabile din țara balcanică. De aceea, el a dat prioritate nu „cauzei naționale”, ci „cauzei sociale, culturale”. Avînd o stimă deosebită pentru civilizația germană, Slavici era convins să românii trebuie să se integreze în imperiul habsburgic și nu în Regatul României pentru a avea șansa de a se ridica din mizeria în care zăceau, unde, ca și lui Eminescu, „i se păreau toate putrede”. În cartea *Închisorile mele* (Buc. 1921) mărturisește: „S-a mai întîmplat că unii dintre țărani veniți de peste Carpați la Expozițiune (expoziția de la București, din 1906 n.n.) mîhniți de cele ce văzuseră, au făcut o plimbare prin satele de prin apropierea Bucureștilor. Ei s-au întors uluiți, și mai unul, mai altul dintre dînșii mi-a făcut imputarea că-n coloanele *Tribunei* din Sibiu și-n ale celei din Arad i-am amăgit spunînd mereu că pentru toți românii soarele la București răsare. – Adevărul e – ziceau dînșii – că noi stăm în toate privințele mai bine decît frații noștri din România” (p. 350–351). Același Slavici spunea după unirea tuturor românilor într-un singur stat: „Trăgînd pe ici, pe colo, cu urechea, m-am încredințat... că nu sunt puțini cei ce susțin că în Basarabia, în Bucovina, în Ardeal, în Banat și pe Crișuri starea românilor e mai bună decît în fostul regat român.” Iar mai apoi: „Stau pe gînduri, mă uit în pregiurul meu și nu-ndrăznesc să mă bucur de norocul cel mare, ba cîteodată jale adîncă mă cuprinde-n fața temerii ca nu cumva mîne ori poimîne la Chișinău, la Cernăuți, la Brașov, la Cluj, la Oradea-Mare, la Arad, la Timișoara, ba pînă chiar și la Sibiu să fie cum e azi la București. Pentru ca să mă pot bucura, ar trebui să văd petrecîndu-se-n România Mare faptele în vederea cărora am scris noi toți cei ce am stăruit pentru refacerea moravurilor în România încă nu mare.” (p. 520–521).

Concluzia lui Slavici sună în felul următor: „Sînt astăzi mai mult decît oricînd pătruns de simțămîntul că am luat asupra noastră o sarcină pe care nu sîntem în stare să o purtăm.” Iată de ce este considerat de toți contemporanii săi un trădător. Goga scrie o poezie cu titlul *Un scriitor vîndut*. De cel mai mare diletantism dă dovadă G. Călinescu cînd crede că Slavici este un „înfeudat în filomagihiarismul lui”. Riposta lui Slavici este: „Cei mai haini dușmani ai neamului românesc sînt cei ce îndeamnă să facem ce au făcut maghiarii și să nu le lăsăm cea mai deplină libertate aceloră dintre concetățenii noștri care nu sînt români.”

Cei care vor citi nu numai nuvelele, romanul *Mara*, ci și studiile istorice, sociale, tot ce a scris, și a scris foarte mult și cu o rară înțelepciune și obiectivitate despre conviețuirea naționalităților, despre necesitatea „schimbării la față a românilor”, își vor da seama că este nu numai cel mai mare prozator al românilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ci și un gînditor, un politolog de talie europeană, ideile lui continuînd să fie extrem de actuale și azi. „Grija față de naționalități”, spune Slavici, este „prima îndatorire a unei nații civilizate”.

Demni de umanismul primului mare scriitor și gînditor al Ardealului putem fi numai dacă îi vom citi cărțile *Lumea prin care am trecut și Închisorile mele*, tot ce a scris despre destinul românilor, cu intenția de a-l înțelege. Români din Ungaria de azi trebuie să știe că despre trecutul lor scrierile lui Ioan Slavici oferă cele mai multe și obiective informații, chiar dacă ele nu sînt, uneori, măgulitoare.

Gheorghe Santău

Colegiul Mocsáry Lajos

1. Împrejurările înființării Colegiului Mocsáry Lajos

a) Asociația Maghiaro-Română (1945–1947)

Gîndul de a face cunoscută, românilor din Ungaria, istoria Colegiului maghiaro-român Mocsáry Lajos din Budapesta, de a scrie despre această instituție, mă preocupă de mult timp. Totuși, a fost nevoie să mi s-a atragă atenția asupra acestei teme pentru a mă apuca de treabă, ca unul dintre cei care s-au folosit de beneficiile acestui așezămînt în calitate de student pe acea vreme.

Înființarea Colegiului Mocsáry Lajos din Budapesta este strîns legată de Asociația Maghiaro-Română, astfel se cuvine, dar este și necesar să cunoaștem această asociație. S-a format în luna septembrie a anului 1945, deci abia la patru luni după terminarea celui de-al doilea război mondial. Concomitent cu formarea Asociației Maghiaro-Române din Ungaria, a luat ființă și Asociația Româno-Maghiară din România.

Societatea maghiară și cea română au întîmpinat cu mare bucurie formarea celor două asociații, iar personalitățile distinse ale celor două popoare, în frunte cu președintele Republicii Ungare Zoltán Tildy și premierul României dr. Petru Groza, au oferit tot sprijinul celor două asociații, pentru a-și putea desfășura activitatea cu succes și cu rezultate satisfăcătoare.¹

Adunarea generală de constituire a asociației s-a ținut la 21 septembrie 1945, în aula Colegiului Györffy István din Budapesta. A prezidat istoricul Szekfü Gyula, au luat cuvîntul Gyöngyösi János, Szentgyörgyi Albert, Tamási Áron, Darvas József, Kosáry Domokos și Kardos László.

La început asociația s-a putut sprijini doar pe munca însuflețită și devotată a membrilor. Sarcina cea mai de seamă și de urgență a fost pe de o parte, procurarea unui sediu și organizarea adminis-

trației, iar pe de alta, expunerea și dezbateră problema maghiaro-române, lămurirea marelui public prin anchete, publicații, prelegeri radiofonice. Secretarul general al asociației, Balázs T. Béla a luat legătura, în decembrie 1945 la București, cu diferite organe culturale române, invitând patru savanți români pentru o călătorie de studii de cîte un jumătate de an la Universitatea din Budapesta, cu sprijinul Ministerului Culturii din Ungaria, predînd totodată un valoros cadou de cărți al Academiei Române, Asociației Româno-Maghiare din București și altor instituții culturale. La rîndul său, Radiodifuziunea Română a donat Radiodifuziunii Maghiare o colecție completă de plăci cu muzică populară românească.²

În lunile următoare au urmat diferite programe, anchete, prelegeri ale asociației. În luna februarie a anului 1946 a fost organizat un serial radiofonic, inaugurat de Kodály Zoltán, președintele asociației, în cadrul căruia s-au ținut prelegeri despre muzica și literatura românească, trecînd apoi la prezentarea poezilor și scriitorilor mai de seamă: Eminescu, Creangă, Coșbuc și alții.

În primăvara lui 1946 s-a pornit o acțiune puternică în scopul obținerii unui sediu autonom al asociației. Ca rezultat, s-a ajuns la procurarea unei clădiri în cartierul de vile din jurul șoselei Andrásy, aproape de Piața Eroilor, la numărul 15 de pe strada Munkácsy. Clădirea fiind ruinată în timpul războiului, a fost nevoie să fie restaurată.³ Despre această vilă se spunea pe atunci că anterior a fost proprietatea unui fabricant de zahăr.

La 25 octombrie 1946 asociația a organizat o serbare comemorativă cu ocazia împlinirii a 120 de ani de la nașterea lui Mocsáry Lajos. Participant la această serbare, președintele Republicii Tildy Zoltán în cuvîntarea sa de deschidere, printre altele, a spus următoarele: „... În lupta seculară, care a fost inițiată și ațîțată deseori din afară, e timpul să ne oprim. Să ne îndreptăm privirile unul spre altul, să sesizăm reciproc umanitatea celuilalt și să ne strîngem mîna...”, „Am convingerea că Asociația Maghiaro-Română cu această convingere își desfășoară activitatea în interesul înțelegerii și respectului celor două popoare și națiuni, pentru propășirea activității comune...”. După aceasta, Kosáry Domokos a ținut o prelegere și a luat cuvîntul Molnár Erik, Bognár József și Szalai Sándor, elogiînd

amintirea marelui pionier maghiar al colaborării dunărene.

La 11 decembrie 1946 adunarea generală a asociației a ales noua conducere, Kodály Zoltán devenind din nou președinte, ca vicepreședinți fiind aleși primarul Bognár József și deputatul în parlament Farkas Mihály, iar ca secretar general Balázs T. Béla.

La 17 decembrie a susținut program la Budapesta Constantin Silvestri, dirijorul Filarmonicii și al Radiodifuziunii Române din București, întreg venitul seratei fiind destinat pentru reconstruirea Colegiului maghiaro-român Mocsáry Lajos.

La 22 ianuarie 1947 asociația a organizat o serată românească, în serialul „Cultura mondială”, în cadrul căreia Vargyas Lajos a ținut o prelegere despre muzica românească, iar profesorul universitar dr. Gáldi László despre lirica românească modernă.

La 28 ianuarie s-a organizat o serată, la fel în folosul Colegiului Mocsáry, cu participarea cîntăreților de operă din București Dora Massini și Mihai Știrbey.⁴

Între 29 aprilie și 6 mai 1947 asociația a organizat, la Budapesta, Săptămîna Culturii Române. Cu această ocazie din România a sosit o delegație de 80 de persoane, în frunte cu premierul dr. Petru Groza și scriitorul Mihail Sadoveanu, președintele Adunării Naționale din România. Din delegație au făcut parte numeroase personalități de seamă ale vieții artistice, științifice și politice române. Evenimentul proeminent al acestei săptămîni a fost inaugurarea festivă, la 3 mai, a Colegiului maghiaro-român Mocsáry Lajos, cu participarea președintelui Republicii Tildy Zoltán și a premierului dr. Petru Groza.

La concertul din aer liber, ținut la 13 iulie în grădina colegiului, au participat cîntăreții de operă Arta Florescu și Mihai Știrbey, la fel Cserfalvy Aliz și alți artiști maghiari cu renume.

La 30 iulie Kemény G. Gábor a ținut prelegere, în aula colegiului, despre viața lui Mocsáry Lajos.

La 30 iulie Szegő Julia, profesoara Școlii Superioare de Muzică din Cluj, a ținut o prelegere ilustrată despre „Muzica populară maghiară și română în Ardeal”, în organizarea asociației.⁵

Tot în vara anului 1947, asociația a organizat colectă pentru ajutoarea și așezarea la familii a 1500 de copii din România, în urma

secetei ce bîntuia pe acolo. Dintre acești copii unsprezece au fost așezați la Colegiul Mocsáry din Budapesta. Dintre aceștia trei au fost orfani de război. Asociația a hotărît ca pe aceștia să-i adopte și să-i crească în spiritul prieteniei maghiaro-române și al colaborării dunărene.⁶

La invitația asociației, la 12 august 1947 au sosit la colegiu nouă scriitori și artiști români pentru timp de o lună, cu scopul de a face cunoștință cu poporul și cultura maghiară. Grupul de artiști români, în frunte cu scriitorul Eugen Jebeleanu și sculptorul Eugen Ciuca, s-a exprimat cu cea mai mare recunoștință despre rezultatele vizitei lor.

În octombrie 1947 a sosit la Budapesta, la invitația asociației, un grup de opt artiști și savanți români într-o călătorie de studii pe un an, fiind așezați la Colegiul Mocsáry.

Printre publicațiile asociației s-au găsit următoarele:

– „*Váradi Hídverés*” (Pionierii de la Oradea), a apărut în ianuarie 1946, s-a editat și în limba română. Această publicație a cuprins convorbirile și declarațiile care au fost rostite la congresul comun al scriitorilor maghiari și români din 1934 la Oradea.

– „*Moldvai mesék*” (Basmе moldovenești) de Kovács Ágnes. A apărut în martie 1946.

– „*Eminescu válogatott versei*” (Poeziile alese ale lui Eminescu), ediție maghiară, 1947.

– „*Mai román líra*” (Lirica română contemporană) 1947.

Iată, deci, pe scurt înființarea și activitatea Asociației Maghiaro-Române.

b) *Înființarea Colegiului Mocsáry Lajos*

Deci, Colegiul maghiaro-român, numit după Mocsáry Lajos, oficial s-a înființat la 3 mai 1947, când a fost inaugurat. Înființarea se datorează Asociației Maghiaro-Române, care s-a trudit mult pentru a realiza acest plan.

Colegiul s-a stabilit pe strada Munkácsy, la numărul 15, în cartierul VI al capitalei maghiare. Mobilierul colegiului a avut un caracter reprezentativ și a fost instalat în așa fel ca să fie potrivit, pe

lîngă studenți, și pentru primirea savanților, artiștilor și politicienilor. Programul și activitatea colegiului a ridicat acest institut la rangul de cel mai important factor al politicii externe maghiare.

Biblioteca maghiaro-română a colegiului a fost înființată încă în toamna anului 1946, cuprinzînd cele mai de seamă opere ale literaturii și științei române și maghiare.⁷

În colegiu au muncit împreună tineri elevi și studenți, artiști, savanți și specialiști maghiari și români, pentru rezolvarea problemelor comune ale celor două popoare. La început, numărul acestora a fost de 45, dintre care 18 au fost români din Ungaria.⁸

Întreținerea colegiului a fost asigurată de o corporație protectoare, al cărei președinte a fost Tildy Zoltán, președintele Republicii Maghiare, iar ca participanți au fost largile pături ale societății maghiare, în frunte cu membrii guvernului maghiar.

Ajutoare au fost primite și din România, astfel premierul dr. Petru Groza a trimis colegiului trei vagoane de lemne pentru încălzit.

Colegiul Mocsáry, imediat după formare, s-a implicat în organizarea anului centenar de la 1848. Membrii săi, printr-o muncă de asalt de 5 luni, au renovat și reconstituit castelul lui Mocsáry de la Andornak, din apropierea orașului Eger. Tineretul colegiului, împreună cu Asociația Maghiaro-Română, s-a hotărît să realizeze un Loc de Întîlnire pentru artiștii și savanții popoarelor dunărene în acest castel al lui Mocsáry, care a fost marele apostol al colaborării popoarelor.⁹

2. Cine a fost Mocsáry Lajos?

a) Date personale

Mocsáry Lajos nu și-a scris autobiografia. În Memoriile sale politice, rămase fragmentar în ultimii ani ai vieții sale, intenționat a evitat toate referirile personale, biografice. În mod unic, doar în prefața cărții sale intitulată „*Bilanțul sistemului treburilor comune*”, editată în anul 1902, ne-a rămas schița biografiei sale, de valoare literară, care înregistrează pentru vremurile de apoi, pentru posteritate modul cum a văzut atunci Mocsáry, la vârsta sa de aproape

optzeci de ani, retrospectiv din pragul noului veac, toată viața sa de pînă atunci.¹⁰

Mocsáry s-a născut la 26 octombrie 1826 în localitatea Kurtány din apropierea orașului Filakovo (Füleke) și nu departe de orașul Lucenec (Losonc), azi această localitate se găsește în Slovacia. Cu trei generații mai târziu, la 8 ianuarie 1916, a decedat la Andornak (atunci comitatul Borșod, azi județul Heves) la vîrsta apropiată de nouăzeci de ani.¹¹ Andornak azi poartă denumirea de Andornaktálya, în urma unirii localităților Andornak și Tálya.

b) Viața și activitatea lui Mocsáry

Mocsáry a fost un politician originar dintr-o familie nobilă cu proprietate mijlocie și una din figurile proeminente maghiare ale politicii de independență din secolul al XIX-lea. Studiile universitare le-a făcut la Pesta. În timpul revoluției și al luptei pentru libertate, din cauză de boală, s-a întreținut în stațiunea balneară din Gräfenberg (Austria). În 1851 s-a căsătorit cu Ana Lux, văduva lui Wesselényi Miklós. După 1861 a revendicat, în calitate de reprezentant al așa numitului „Felirati Párt”, restabilirea legilor din 1848. În 1865 a luat atitudine împotriva încheierii compromisului cu imperiul habsburgic. La sfîrșitul anului 1874 a jucat un rol de seamă în înființarea Partidului de Independență (Függetlenségi Párt); al cărui președinte a fost timp mai îndelungat. Mocsáry a fost adeptul uniunii personale a Ungariei cu Austria, totodată însă a fost adversarul afacerilor comune austro-ungare. A simpatizat cu năzuințele federative ale cehilor și polonezilor din Monarhie, considerînd necesară autonomia acestora din punct de vedere al independenței maghiare.

S-a distins dintre contemporanii săi prin cinstita sa poziție referitoare la problema naționalităților. A reprezentat o echitabilă politică de naționalitate, care – pe lângă păstrarea unității de stat a Ungariei istorice – permitea considerabile concesiuni culturale, administrative și de limbă pentru naționalități. A revendicat punerea în aplicare a legii pentru naționalități din 1868, s-a pronunțat împotriva politicii de maghiarizare a guvernului. După ce s-a izolat com-

plet și s-a confruntat cu partidul său, în 1888 a ajuns din nou în parlament, cu ajutorul Partidului Național Român și al alegătorilor români din Caransebeș. Intoleranța opiniei publice șovine însă l-a constrâns în 1892 (tocmai în anul Memorandumului românilor din Transilvania) să se retragă din viața politică. Numele lui a devenit simbolul împăciuirii cu naționalitățile conlocuitoare.¹²

c) Luptătorul pentru drepturile naționalităților

Mocsáry a luat apărarea drepturilor de naționalitate cu o îndrăzneală extraordinară. Naționalitățile s-au îndreptat spre el cu încredere și i-au fost recunoscătoare. Din rîndul propriului său popor a primit doar ură.

În tinerețe, Mocsáry pare a fi fost un om calm și sensibil. Apoi a devenit convingător și viguros. După mărturisirea sa, studiile le-a făcut în limba latină. Pedagog i-a fost Johann Zöllner din Slovacia. A vorbit bine germana.

De timpuriu a început să se îndrepte spre publicitate. Experiențele cîștigate l-au convins că problema naționalităților trebuie rezolvată în spirit democratic și și-a dat seama că această problemă va deveni sarcina sa, ajungînd totodată la convingerea că egalitatea în drepturi a naționalităților se poate înfăptui doar la nivelul auto-governărilor județene.

Cu privire la proiectul legii pentru naționalități din 1868, care era în curs de dezbateră, și-a exprimat părerea că ar fi mulțumit dacă acesta ar conține doar atît: cetățenii țării pot să se folosească în mod liber de limba lor maternă în administrația publică și în fața legii. Dar legea de împăciuire din 1867 a asigurat un avantaj exclusiv limbii maghiare în Ungaria multinațională. Mocsáry ar fi dorit ca folosirea liberă a fiecărei limbi să fie asigurată prin lege, fără prejudiciul administrației publice și a jurisdicției, adică Ungaria să rămînă stat unitar. Deci, Mocsáry a dorit rezolvarea problemei naționalităților în cadrul unui stat maghiar unitar și independent. De altfel, el a propus ca în proiectul de lege în loc de „națiune politică maghiară” să se spună „națiunea politică a naționalităților din Ungaria”. După 1849 și deputații români din parlamentul maghiar au

cerut ca în loc de „națiune” să se folosească expresia de „stat”, evident voind a împiedica ca cuvântul „maghiar” să se refere și la naționalități.¹³

În cartea sa intitulată „*Program în tema naționalității și a naționalităților*”, Mocsáry publică programul său de bază, compus din patru puncte:

- În Adunarea de Stat limba de consfătuire este: maghiara.
- La adunările de comitate (județene) se poate folosi oricare limbă cunoscută și folosită în comitat.
- Limbile de guvernare și de administrație pot să fie toate limbile vorbite în patrie.
- Școli separate pentru toate naționalitățile.¹⁴

Mocsáry s-a și expus pentru principiile sale, astfel și-a câștigat mulți dușmani, pierzându-și funcția din Partidul de Independență, la fel și din circumscripția sa electorală. Dar s-a consolatat, fiindcă românii din circumscripția Caransebeș l-au ales deputat al lor în anul 1888.

Mocsáry nu a protestat împotriva răspîndirii salutare și naturale a limbii maghiare în învățămînt, ci numai împotriva intervenției violente și nelegiuite care se aplică. Această atitudine curajoasă, neasemuită, a îndemnat pe scriitorii și redactorii popoarelor nemaghiare din țară la cea mai sinceră recunoștință. Bunăoară, Iosif Vulcan, membrul de onoare al Asociației Kisfaludy, în numărul din 8 mai al anului 1879 al revistei române pestane *Familia*, îl felicită pe Mocsáry într-un articol de fond, decorat cu imaginea lui Mocsáry. „Patriotismul lui Mocsáry – a scris atunci Vulcan – îmbrățișează toate naționalitățile din patrie.”

Pentru Mocsáry, în primul rînd, a fost foarte importantă menținerea integrității statului maghiar. Tocmai din acest motiv s-a străduit pentru conviețuirea pașnică cu naționalitățile, prin respectarea drepturilor acestora credea a fi asigurată independența și integritatea statului.

Prin scrisoarea adresată Partidului de Independență, la 16 decembrie 1907, își exprimă părerea că minciuna a demoralizat acest partid, anunțînd totodată și ieșirea sa din partid.

Mocsáry a fost primul scriitor maghiar de specialitate, care – în

lucrările sale, editate prin anii cincizeci ai secolului trecut – a totalizat *caracteristicile sentimentului de naționalitate*, identificate de el însuși. „Sentimentul de naționalitate – scrie – este o simțire instinctiv adâncă și naturală. Viața adevărată a unui popor. În timp ce poporul trăiește, sentimentul de naționalitate îl are în sinea sa într-un fel inconștient. Dar, îndată ce în viața poporului se produce o însuflețire mai mare, îndată ce se deșteaptă dorul de propășire ... imediat începe să crească atașamentul față de naționalitate. Susținerea și dezvoltarea acestui sentiment și atașament se consideră prima îndatorire. Fiindcă simte că aceasta îi dă putere, capacitate pentru marea muncă de propășire.”¹⁵

După părerea lui Mocsáry, fundamentul tuturor sentimentelor naționale îl constituie instinctul natural, iar scopul acestuia este conservarea.¹⁶

Prin argumentare clară Mocsáry respinge teza pronunțată despre subjugarea altora. „Libertatea – accentuează (ca principiu de bază, care e în vigoare și azi) – se poate obține și fără oprimarea și înfrînarea neconținută a altora, ba chiar garanția principală a libertății unor popoare este libertatea altor popoare, libertatea generală. Iar civilizația e în contradicție cu cucerirea și genocidul.”¹⁷

Nu se poate aprecia îndeajuns faptul că Mocsáry este primul scriitor maghiar în ordine cronologică, care, în 1858, ajunge la recunoașterea existenței „națiunilor din Ungaria”. Recunoaște că în Patria Maghiară este o națiune maghiară, dar totodată există aici și națiune slovacă, sârbă, croată și română.¹⁸

Mocsáry a rămas singur în apărarea naționalităților din Ungaria. Degeaba a accentuat că transformarea slovacilor, românilor, sîrbilor și a celorlalte naționalități din țara noastră în maghiari o consideră imposibilă, iar strădania în acest scop o privește ca o iluzie deșartă, care nu se poate considera ca bază a unei politici serioase.¹⁹

Irina Blüh, în revista slovacă *Historická Revue* din Bratislava, în trecutul apropiat a spus: Mocsáry a fost un om cu convingere fermă și apărătorul naționalităților, care a atras atenția asupra acelor contradicții, minciuni și asupra acelor contururi ale viitorului, despre care conducătorii de atunci ai politicii maghiare nu au vrut nici să audă.

Totuși, și după 1918 naționalitățile au fost excluse din procesul de realizare a constituției și a noii ordini de stat. În noua constituție nici nu au figurat drepturile naționalităților, deși ar fi trebuit incluse prescripțiile Ligii Națiunilor cu privire la protecția acestor drepturi.

3. Viața în colegiu

a) Locatarii colegiului

La înființarea colegiului numărul locatarilor a fost de 45, dintre care 18 români din Ungaria. Acest efectiv apoi s-a ridicat. În colegiu s-au găsit tineri maghiari, români și câțiva sârbi din comunele românești din țară.

Lista românilor (după alfabet):

1. Alexandru Ardelean (Apateu): liceu, fac. de drept, diplomat.
2. Elena Ardelean (Bătania): șc. ped., profesoară (Chitighaz, Aletea).
3. Gheorghe Berbecar (Aletea); politehnică, inginer (Budapesta).
4. Aurel Bodîrca (Cenad): litere, decedat în 1948.
5. Ioan Bogdan (România): politehnică, inginer.
6. Lucia Borza (Chitighaz): litere, profesoară (Giula). (Scurt timp)
7. Aurelia Chișu (Cenad): șc. ped.
8. Paraschiva Fărcaș (Bătania): șc. ped., profesoară (Chitighaz).
9. Maria Gros (Chitighaz): șc. ped. (a stat scurt timp în cămin).
10. Ludmila Grunciti (Bătania): șc. ped.
11. Sidonia Lazăr (Bătania): șc. ped., prof. muzică (Debrețin).
12. Octavian Misuția (Chitighaz): veterinar (Gádoros), decedat.
13. Petru Popuța (Aletea): prof. de matemat. (Giula și Budapesta).
14. Hortensia Rus (Cenad): șc. ped., prof. și direct. (Chitighaz)
15. Stela Rus (Cenad): șc. ped., măritată în România
16. Gheorghe Santău (Chitighaz): drept, profesor (Giula).
17. Olga Soldan (Bătania): șc. ped., prof. și direct. (Chitighaz)
Canada
18. Maria Taga (Săcal): șc. ped.

Acești români după origine:

– Bătănia:	5
– Cenad:	4
– Chitighaz:	4
– Aletea:	2
– Apateu:	1
– Săcal:	1
– România:	1
	<hr/>
	18

Lista maghiarilor:

1. Foris ... (România): politehnică.
2. Jakab György (Cluj): politehnică, inginer (Bp.)
3. Kovács Imre (România)
4. Kozma István (România): drept.
5. Lakatos Nándor: violonist.
6. Lengyel Rezső (România)
7. Makkay László (România): drept.
8. Márton Zoltán (România): pictor
9. Nagy Lajos (România): politehnică.
10. Sasi Erzsébet: șc. ped.
11. Sipos Boldizsár (România)
12. Sipos János (România): drept.
13. Varga Sándor (România): grafică.
14. Veress Péter (România): fac. comercială, fost ministru comerțului.

Orfani de război din România:

1. Ilia Olaru (5 ani)
2. Constantin Olaru (7)
3. Dumitru Țapuc (11)

Oaspeți (sosiți pe un an din România, în oct. 1947):

1. Adrian Antonescu: inginer chimist.
2. Ilie Barbu: inginer chimist.
3. Maria Cardaș: pianistă.
4. Marius Giura: violonist.

5. dr. Paul Iacobini: medic (cu soția).
6. Hilda Jerea: compozitoare.
7. Aurel Pop: pictor.

Directorul Colegiului Mocsáry, în anul școlar 1947–1948 a fost Balázs T. Béla, care totodată a fost și secretarul general al Asociației Maghiaro–Române. Când m-am prezentat la el, în toamna lui 1947, recent reîntors de la Cluj, am fost admis imediat, fără nici o obiecție.

Balázs T. Béla a fost un bărbat bolnăvicios, după câțiva ani a și decedat. A fost un om optimist, a crezut în tot ceea ce făcea. Optimismul său ducea pînă la naivitate. Pe la începutul lui 1948, în cadrul unui seminar ținut la colegiu, a afirmat că motivul pentru care scriitorii nu mai produc opere literare constă în faptul că s-a realizat tot ce s-a dorit în viața socială și economică a țării, clasa muncitoare și-a ajuns scopul. Mulți dintre noi și-au dat seama că motivul este cu totul altul.

Întreținerea la colegiu era gratuită.

b) Activitatea în colegiu

Locatarii colegiului – pe lîngă studiile lor școlare, universitare – au participat în mod sistematic la anumite ocupații în cadrul colegiului, printre care cele mai de seamă a fost prelegerile unor profesori universitari despre literatura română, istoria relațiilor ungaro–române și multe alte probleme actuale ale vieții publice. Bineînțeles ni s-au ținut și seminarii politice despre marxism și orînduirea socialistă.

Colegiul a dispus de o bibliotecă maghiaro–română apreciabilă și de reviste din ambele țări. După sosirea mea la colegiu, eu am devenit bibliotecarul.

După restabilirea castelului lui Mocsáry din Andornak, ni s-a organizat o excursie cu autocar marfar, cunoscînd astfel și regiunea din jurul orașului Eger.

Colegiul maghiaro–român Mocsáry Lajos, credincios spiritului său, s-a încadrat în munca anului centenar 1848. La serbările din

martie 1948, cenădanul Aurel Bodîrca și eu am fost solicitați să facem serviciu pe lângă delegația guvernamentală română sosită la Budapesta pentru participare la serbările centenare. Tot noi doi am tradus în limba maghiară discursul conducătorului delegației române, care s-a ținut în parlament, și am fost prezenți la toate evenimentele, la care a participat delegația română.

4. Trecerea la Colegiul Nicolae Bălcescu

După prima parte a activității sale, caracterizată prin acte reprezentative, Asociația Maghiaro-Română s-a apucat de adîncirea și lărgirea muncii de toate zilele, printre care a figurat prietenia maghiaro-română. Asociația a cultivat și pe mai departe relațiile culturii maghiare și române, dar în planul său de muncă au primit un loc de frunte și relațiile dintre muncitorimea maghiară și română. În acest scop s-a hotărît să se înființeze un colegiu muncitoresc maghiaro-român, pentru întărirea legăturilor de specialitate ale muncitorimii celor două țări.

Acest colegiu muncitoresc, avînd ca scop cultivarea relațiilor cu muncitorimea popoarelor învecinate, a primit loc în imobilul fostei Fundații Gojdu, și a primit numele lui Nicolae Bălcescu.²⁰

Astfel, în primăvara anului 1948, tineretul maghiar și român al Colegiului Mocsáry, în bună parte, s-a mutat în Colegiul Nicolae Bălcescu de pe strada Király. La acest colegiu au fost admiși încă următorii tineri:

1. Alexandru Chiorean (România): politehnică.
2. Emil Habalic (Bătania, sîrb).
3. Gheorghe Hoțopan (Micherechi): a devenit profesor.
E decedat.
4. Ioan Hoțopan (Micherechi): meserie.
5. József Maróthy (Giula): drept.
6. Veturia Olah (Bedeu): șc. ped.
7. Petru Otlăcan (Chitighaz): meserie.
8. Petru Pantea (Giula): politehnică, inginer. Admis în 1949.
9. Gheorghe Radnóti (Roxin): contabil.
10. Cornel Roșu (Bătania): elev.

11. Gheorghe Roxin (Micherechi): elev.
12. Mihai Roxin (Micherechi): elev.
13. Dumitru Suciu (Cenad): elev.
14. Petru Tărian (Chitighaz): medicină. Azi medic la Szolnok.

Au fost locatarii Colegiului Bălcescu încă, pe timp mai scurt sau mai lung.

– Gheorghe Nădăban (Giula): politehnică și secretar al Uniunii Românilor din Ungaria. Azi trăiește în Canada.

– Gheorghe Cohan (Giula): pictor. Mai târziu posesor al premiului Kossuth, decedat în 1966. Mormîntul său se găsește în cimitirul român din Giula, orașul mare românesc.

– Gheorghe Otlăcan (Chitighaz): politehnică, s-a făcut inginer. Azi trăiește la Paris.

Îmi mai amintesc de cîțiva, care probabil au stat doar puțin în colegiu: pictorul Keszi András și tînărul Borșa (din Bedeu sau Pocei). Poate au mai fost și alții, pe care nu-i cunosc, sau nu îmi aduc aminte de ei.

Timpul petrecut la Colegiul Mocsáry și Bălcescu ne-a oferit multe satisfacții tuturora. Întreținerea a fost gratuită. Între tinerii români și maghiari s-a format o prietenie și o conviețuire care promitea o deschidere pentru viitor, și care putea fi caracterizată, în majoritatea cazurilor, ca sinceră.

Dacă nu ar fi existat Colegiul Mocsáry și Bălcescu, cei mai mulți tineri români din Ungaria nu s-ar fi putut cunoaște reciproc în măsura în care s-a întîmplat aceasta. Tinerii români din comunele bihorene, bichișene și cenădene cunoscîndu-se și-au dat seama prin ce se aseamănă, care sînt asemănările și deosebiri de limbă, de obiceiuri, de năzuințe dintre ei.

Deci, s-a părut că românii și ungurii vor putea trăi în pace pe viitor și se vor putea elimina obstacolele de împăciuire dintre aceste două naționalități. Dar știm că au urmat ani grei pentru mulți din această țară. Multe formalități, contrare ordinii valorilor adevărate, nu au favorizat nici pe românii din Ungaria. Dar despre această temă eventual cu o altă ocazie.

NOTE

1. Magyar–Román Társaság – Asociația Maghiaro–Română, Budapesta, 1947, p. 2.
2. Idem, p. 3.
3. Idem, p. 4.
4. Idem, p. 7.
5. Idem, p. 8.
6. Idem, p. 9.
7. Idem, p. 15.
8. Idem, p. 16.
9. Idem, p. 16–17.
10. Kemény G. Gábor: *Mocsáry Lajos (1826–1916) – Imaginea vieții și carierei* – Budapesta, 1977, p. 3.
11. Idem, p. 5–6.
12. Franz Hamm, *Un „corb alb” Mocsáry Lajos*, Revista Barátság, 15 octombrie 1996, p. 1448.
13. Idem, p. 1445–1446.
14. Idem, p. 1446.
15. Mocsáry Lajos, *Válogatott Irásai*, Budapest, 1958, Bibliotheca, p. 24.
16. Mocsáry Lajos, *Nemzetiség*, Pesta, 1858, p. 80–81.
17. Idem, p. 87–88.
18. Idem, p. 41–42.
19. E. Fehér Pál, *Moèári și Mocsáry*, Népszabadság, 19 aprilie 1996, p. 13.
20. Magyar–Román Társaság – Asociația Maghiaro–Română, Budapesta, 1947, p. 21.

Mihaela Bucin

Etic și estetic în filozofia populară

Datorită sincretismului caracteristic societăților „prealfabetice”, cum le numea Mircea Eliade, toți acei cercetători care s-au ocupat cu categorizarea faptelor de folclor au observat că o delimitare a speciilor și, în unele cazuri, chiar a genurilor folclorice literare, este needificatoare. Acest lucru este evident și în cazul definirii proverbului. Folcloristul Voight Vilmos subliniază în studiul său „*A mondák műfaji osztályozásának kérdéséhez*”, că fiecare creație folclorică trebuie abordată în afara categoriilor literare de referință și studiată ca un caz aparte.

Genurile folclorice se diferențiază în general din trei puncte de vedere: poetic, tematic și de atitudine. În cazul proverbului este necesară luarea în evidență a unui nou punct de vedere, a celui pragmatic, după care o specie este activă sau pasivă, în funcție de rolul pe care mesajul îl are în cadrul actului comunicării. Roger D. Abrahams consideră proverbul ca făcând parte dintre genurile active, cu rol important în comunicarea dintre indivizi. Astfel, dacă genul fictiv (basmul, legenda) prezintă fapte deja întâmplate, genul ludic (ghicitoare, cimilitura) are în vedere prezentul, proverbul are funcția orientată spre viitor. Pe de altă parte, proverbul nu este o specie de sine-stătătoare. El face parte dintr-un discurs folcloric sau cult, cu intenție pragmatică sau retorică.

În „*Retorica folclorului*”, Gheorghe Vrabie consideră proverbul și zicala ca un discurs poetic sentențios sau gnomic, și îl analizează stilistic alături de categoriile lirice ale folclorului românesc. Autorul studiului ajunge la concluzia că proverbul este un microcontext *in presentia*, ca fațetă a altui macrocontext *in absentia*, adică „un corolar la o experiență de viață trăită sau care ar putea avea loc”.

Toate creațiile folclorice au un strat principal, universal și conțin teme și motive de circulație universală. Aici se poate aminti simbolistica cifrei trei în basme, caracterul asociativ al imaginii în ghicitori, tehnicile de memorare ale șabloanelor estetice în balade, deci universalitatea atât a unor părți de conținut cât și a unor structuri formale.

Substratul comun proverbelor popoarelor este cel al filozofiei și al înțelepciunii pragmatice populare, peste care este așezat stratul specificului etnic, fiecare formulare paremiologică fiind proprie unui popor, unui spațiu geografic. De aceea, deseori, deși au fond comun, proverbele nu sînt traductibile, ci au variante specifice unui popor, unei limbi.

Vöő István în „*Dicționar de proverbe român–maghiar*” (București, 1978), caută corespondentul proverbelor românești în limba maghiară, și dă o definiție a acestui corespondent: „termenul de corespondent nu înseamnă, în cazul de față, o traducere *ad litteram*, ci un echivalent atît pe planul conținutului cît și pe plan stilistic”. Dacă proverbul românesc *micherechean*, din culegerea lui Alexandru Hoțopan „Cine sapă groapa altuie, pică el în ie”, are corespondentul maghiar „Aki másnak vermet ás, maga esik bele”, se poate deduce că unul din proverbe este o traducere, sau că ambele au preluat un al treilea, dintr-o cultură de prestigiu, apropiată din anumite puncte de vedere. Proverbul „Face din țînțar harmăsar”, are varianta maghiară „A szúnyogból is elefántot csinál”. Deși imaginea din proverbul maghiar e mai frapantă, ea pierde efectul pe care îl creează în română rima *țînțar/harmăsar*, ca să nu mai vorbim de faptul că „harmăsarul” este mai ușor de reperat în spațiul geolingvistic în care ne aflăm, decît elefantul.

În alte cazuri, mesajul de bază este formulat prin propoziții total diferite ca structură. De exemplu: „Cine intră-n horă, trebuie să joace” și „Aki feltette a kalapot, köszönjön”.

Problemele de traducere a proverbelor și zicalelor sînt deosebite, fiindcă trebuie evitată traducerea calchiată, mai ales atunci cînd mesajul este particular, legat de un cod cultural restrîns. Sînt zicale care sînt înțelese la nivel de comunitate lingvistică de ordinul *popor*, ca de exemplu: „la paștile (vara) cailor”, „e mîină largă”, dar sînt zicale care sînt folosite de grupuri mult mai restrînse, în funcție de un spațiu geografic sau chiar administrativ. În cazul în care o localitate românească e „închisă” izolată lingvistic, iar exogamia e accidentală, zicalele create în acest tip de comunitate rămîn locale, folosite și înțelese numai de membrii colectivității respective. Aceste zicale sînt de cele mai multe ori concluzia unei povestiri de cele

mai multe ori contemporană, realistă, ieșită din comun mai ales prin trăsătura caracteristică a eroului principal. Zicala include de obicei numele propriu al eroului, care este folosit în locul unei însușiri: zgîrcenie, prostie, inteligență, nechibzuință, lașitate. Din această categorie a zicalilor locale face parte zicala chitighăzeană: „A dat o roată ca Gîrbu la Cănađa” sau cea micherecheană: „Amu poci heverli ca Tinga...”.

Întorcîndu-ne la problemele legate de specia folclorică a proverbului, observăm că titlul generic de „proverb” denumește livresc o categorie eterogenă, a cărei origine, circulație, răspîndire nu sînt încă elucidate. Termenul latin *proverbium* a fost propus de finlandezul Kuusi Matti pentru a denumi toate speciile cu valoare paremiologică. În limba română, termenul se generalizează odată cu apariția culegerii alcătuită de A. Zane, între 1895–1912. Colecția cuprinde în zece volume „*Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri*”.

Ioan Pop și Pavel Ruxăndoiu denumesc categoria în discuție „literatură orală aforistică”, cu specificarea că terminologia autohtonă ca și cea internațională, e variată: vorbe din bătrîni, vorbe adînci, cuvinte din bătrîni „vorba ăluia” vorba-aceea, vorbe proaste.

La sfîrșitul secolului al 18-lea, francezul J. P. Leroux consideră că proverbele au apărut ca urmare a setei de cunoaștere a omului: „...aceste cunoștințe odată cucerite, s-au format judecăți prin care s-au stabilit principii pentru știință și pentru societate...”. Vechimea proverbului este imemorială. Datorită universalității provenite tocmai din originea sa, același proverb, sau variante ale sale, a fost folosit în epoci diferite, de persoane diferite, fără legătură între ele, fără să folosească același cod lingvistic. Comune au fost însă împrejurările, starea de lucruri asemănătoare.

În *Revista de etnografie și folclor* (1/1995), Al. Dobre analizează un proverb, singurul detectat în *Codex Sturzanus*, un codice religios de la sfîrșitul secolului al 16-lea: „Nu vede ștercul în ochiul altuia, ce vedzi bîrna den ochiul tău”. Autorul specifică faptul că acest proverb face parte dintr-un corpus de texte care au fost denumite „Cugetări în ora morții”. Autorul culegerii a fost, probabil, un călugăr

copist dintr-un sat din nordul Hunedoarei, iar în cuprinsul ei se găsesc atât traduceri cât și creații originale.

Putem trage concluzia că un anumit tip de proverb a circulat pe arii întinse pe calea manuscriselor bisericești, reproduse unul după altul. Deși acest fapt pare să nege propagarea folclorului aforistic pe cale orală, este vorba de fapt de un act echivalent cu culegerea de folclor. Este interesantă măsura în care acest manuscris bisericesc a introdus sau a repus în circulație acest proverb cunoscut și folosit cu variante specifice fiecărei arii românești: „Nu vede ștercul din ochiul altuia, ce vedzi bârna den ochiul tău”. Șterc este format din cuvântul latin *stercus* și înseamnă așchie de lemn. Repetat probabil la multe înmormântări și cu alte ocazii, proverbul a fost preluat de mediile folclorice și transformat după legile specifice tradiției orale. De aici, proverbul străbate două căi, una scrisă și una orală, fără a ne mai putea pronunța exact dacă proveniența sa este folclorică sau livrescă. În *Codex Sturzanus* proverbul a fost preluat din Biblie, unde, în *Evangelhia după Matei*, apare: „De ce vezi paiul din ochiul fratelui tău și bîrna din ochiul tău nu o bagi în seamă?”. Desigur, toate întrebunțările livrești, cărturărești de mai târziu în limba română, pot fi considerate de proveniență biblică. În 1845, proverbul apare, cu explicata aferantă, la Iordache Golescu, în „*Povățuiri pentru buna cuviință*”. Apare în „*Povestea vorbii*” a lui Anton Pann și în toate culegerile de proverbe: Hințescu, Zanne Tocilescu.

Desigur, proverbul este cunoscut și de românii din Ungaria. Apare și în colecția „*Proverbe și zicători din Micherechi*”, întocmită de Alexandru Hoțopan, la cuvântul – titlu *bîrnă*: „Nu vede grinda-n uăchii lui, numai paiu-n uăchii altuie.”

Termenul *șterc*, folosit în urmă cu patru secole, a fost înlocuit cu una din variantele: *Grindă, goz, gunoi*.

Paremiologul Gabriel consemnează existența variantelor proverbului în aromână, franceză, italiană, spaniolă, portugheză. În limba latină, proverbul are mai multe variante, dintre care una, „*In alio peduclum (vides), in te ricinum non vides*”, face parte din lucrarea *Satyricon*. (Autorul acesteia a fost Petronius, mort în anul 66, favorit al împăratului Nero și numit *arbiter elegantie*). Deoarece *Evangelhia după Matei* a fost localizată în timp în secolul al 2-lea, rezul-

tă că proverbul circula înainte de alcătuirea Noului Testament. Acest lucru aruncă o lumină nouă asupra originii, circulației, pătrunderii și răspîndirii proverbului în diferite limbi ale Europei.

În lucrarea *Folclorul în Vechiul Testament*, George Frazer arată că scrierile sfinte, Scripturile tuturor popoarelor se bazează pe credințe și tradiții folclorice. Deci e posibil ca și proverbul de mare circulație pe care îl discutăm poate fi de sorginte folclorică, orală, tradițională și universală, iar Biblia n-a făcut altceva decît să-l conserve și să-l redea mediului care l-a creat.

În limba maghiară proverbul are forma „Más szemében a szálkát is meglátja, magáéba a gerendát sem”. Atît în română cît și în maghiară, proverbele apar în cărțile populare, în basme, în folclorul oral, în culegerile de folclor cît și în literatura cultă. După cum am subliniat, proverbul nu este o categorie independentă ci apare ca o întărire sau o contrazicere a unei situații, a unui fapt, a unei atitudini.

Proverbele pot fi, în funcție de contextul în care sînt folosite, indici culturali, etnici, istorici, și pot purta în conținutul lor astfel de indici nu au o funcție intențională în comunicare, ci sînt purtători de date decodificabile la o analiză expresă. Uneori, această analiză nu este în totalitate posibilă. În cazul zicalei micherechene: „Gîndești că-i Bucur”, care se spune despre un om prost îmbrăcat, numele propriu Bucur poate deveni un indice istoric important, în cazul în care poate deveni cunoscută povestea genezei acestei zicale. (Se pare că acest Bucur nu era un autohton, ci, în secolul trecut colinda ulițele satului purtînd într-o desagă cărți ortodoxe, pe care încerca să le răspîndească; date despre el se pot găsi în lucrarea Rodicăi Colta, din prezentul volum.)

În zicala „Nu-i prinde capul ca hîrbană”, cuvîntul *hîrbană* este un indice lingvistic specific comunității micherechene. Acest indice lingvistic intră în ocurență cu un al doilea, întîlnit în proverbul „Capul îi mare și gol ca o ludaie”. În explicațiile aflate în colecția întocmită de Alexandru Hoțopan, cei doi indici lingvistici se află în relație de sinonimie parțială, fapt detectabil și cu ajutorul traducerii în limba maghiară. Cuvintele *hîrbană* și *ludaie* sînt traduse ambele prin maghiarul *tök*. Dar primul termen are sensul de *bostan*, dovleac pentru

alimentația animalelor (cuvîntul provine din *hîrb*, element de origine bulgară, care înseamnă *ciob, vas fără valoare*; din coaja unor specii de dovleci, pin uscare, se confecționau vase de uz casnic), iar al doilea înseamnă *dovleac de copt, comestibil*.

Proverbul poate conține indici lexicali, oglindind nivelul de calitate și cantitate al limbii unei comunități, ca în cazurile: „Umblă cu capul în sus”, în care cuvîntul subliniat reprezintă o parte a corpului omenesc, simbol, aici, al mîndriei. În construcția: „Uomu-i capu cășii, muiere-i grumazu”, cuvîntul subliniat are sensul de *conducător*, paralelismul are la bază o subtilă figură retorică, provenită din ambiguitatea creată prin contopirea sensului denotativ și al celui conotativ al cuvîntului *cap*.

Tot aici putem adăuga expresia „Fie al tău capătul cel lung” în care cuvîntul subliniat a pierdut legătura de sens cu *cap*, deși la origine are pluralul *capete*.

Dacă indicii din proverbe nu sînt decodați în mod corespunzător, adică după aceeași metodă după care au fost concepuți, sensul mesajului este alterat, poate fi greșit înțeles. Acest lucru s-a întîmplat cu proverbul „Ai carte, ai parte”, nelipsit din manualele școlare și din decorațiile educative de pe pereții școlilor. *Proverbul* e cunoscut în toate limbile neolatine, cu diferența că indicele *carte* este înlocuit cu termenul *artă*. În varianta franceză extrasă din culegerea Vibraye, „*Trésor des proverbes francais anciens et modernes*” (Paris, 1934), proverbul este: „Qui art a, partout part a”.

În limba română întîlnim două proverbe, al căror sens a devenit cu timpul același, deși la origine aveau sensuri diferite. Primul este: „Omul care știe carte de toate are parte”. Expresia „a ști carte” înseamnă în limba română: „a fi învățat, a avea școală, a ști să scrie și să citească”. „A ști carte” nu este sinonim cu „a avea carte”. Și în culegerea de proverbe din Micherechi, la cuvîntul-titlu *carte* avem exemplul: „Ai carte, ai parte,/ N-ai carte, n-ai parte”, cu explicația „Numai acela izbutește în viață, care învață”. Traducerea în limba maghiară este improprie: „Van könyved, nincs részed”. În dicționarul deja citat, Vöő István apelează la un proverb maghiar, din care rezultă că și el consideră, în acest caz, cuvîntul *carte* sinonim cu *învățătură*: „Tudomány a szegénynek is palotát rak”. De fapt,

semnificația cunoscutului proverb este alta. *Carte* este în limba română un cuvânt polisemantic, care poate însemna:

- scriere tipărită, legată în volum,
- învățătură, știință, cultură,
- bucată de carton, cu însemnări (carte poștală, carte de vizită)
- fiecare dintre cele 32 sau 52 de jetoane întrebuițate la jocul de noroc.

În afară de aceste sensuri actuale, cuvântul are și trei sensuri învechite:

- scrisoare,
- act oficial, document, dovadă, diplomă,
- hotărâre, sentință judecătorească (carte de judecată).

Înțelesul inițial al proverbului „Ai carte, ai parte” pare a fi cel menționat de Gabriel Gheorghe, prin decodarea cuvântul *carte* ca „hotărâre judecătorească”, cu explicația: „În caz de litigiu, în fața instanțelor judiciare, fac autoritate înscrisurile”.

Înțelepciunea populară nu a conservat roadele experienței umane în formule seci. Dacă limbajul filozofiei se apropie de limbajul de grad zero al științei, limbajul înțelepciunii populare e alcătuit din creații expresive, bazate pe metafore, alegorii, simboluri. Proverbele întrunesc în măsuri diferite calitățile mesajului literar. În proverbele micherechene: „Îi frig d-o-nghețat și coarnele la cai” și „Îi frig d-o-nghețat și vițalu-n vacă”, nu sînt deosebiri de esență, dar din punct de vedere estetic ele se află pe trepte valorice diferite. Folosirea spontană a unei anumite variante, poate fi determinată de mai mulți factori, dintre care:

- atitudinea, atenția sau memoria vorbitorului,
- necesitatea de adaptare la context,
- originea diferită a proverbelor sau creația lor prin analogie.

Deci, după cum consideră Gheorghe Vrabie, pe lângă tradiția modelului folcloric intervine și factorul hotărîtor al mediului social și al mediului lingvistic.

Indiferent de gradul de expresivitate, limbajul proverbelor are o funcție proprie, dar nu cu caracter emotiv, ca în creațiile lirice. Folosind un termen introdus de Roman Jakobson în lingvistica structuralistă, limbajul proverbelor este factic.

Formal, deseori proverbul este construit pe o singură propoziție, predicatul are formă impersonală și stă în poziție inițială. Acest fel de exprimare este specifică proverbelor și zicalilor: „S-ascaldă-n bunuri”, „Să țîpă ca bou-n jug”, „S-o băgat în gura satului”, „Îi arde pămîntul su picioare”.

Atunci cînd proverbul este o concluzie definitivă, verbul e folosit la perfectul compus, tocmai pentru a sublinia o stare încheiată, asupra căreia nu se mai poate reveni: „Așa i-o fost rînduită”, „S-o sculat cu fundu-n sus”, „O murit dă sete lîngă fîntînă”.

Cînd proverbul are înțeles de îndemn, de lozincă, verbul e folosit la modul conjunctiv, cu înțeles de imperativ: „Să fugi de omul însemnat”. În general, românii din Ungaria folosesc în proverbele de acest tip, imperativul indicativ: „Fă bine -așteaptă rău”, „Atîta te ndinde cît te-ajunje buhaiu”, „Dă-i în cap, și nu știopeze”.

O altă caracteristică structurală a proverbului este elipsa parțială sau totală a predicatului, lucru care face inconfundabil stilul paremiologic. Elipsa predicatului apare la nivelul proverbului-frază, a alcătuit din două principale juxtapuse, în care întîlnim fie simetria, fie antiteza: „Cît în car, cît în căruță”, „Casa-n spate, masa-n pîntece”, „Nici la mama, mai dăparte”, „Dînt-o leacă, o leacă”.

Alte formulări simetrice specifice sînt bazate pe coordonarea adversativă introdusă prin: *dar, ci, însă, ba*, iar ca specifice graiului crișean: *numa, și*: „Cine cere, nu ptere / numa hulă bună nu-i mere”, „Ficioru să spurcă-n clop și tot ficior rămîne”.

Din punct de vedere semantic, o importantă grupă a proverbelor are la bază o subordonată subiectivă, care precede principala. Subiectiva este introdusă prin pronumele relativ *cine*, cu sens impersonal: „Cine, la ce ișcoală umblă, acie învață”, „Cine leagă bine, și dezleagă bine”, „Cine lucră mult, n-are vreme și coate”.

Printre caracteristicile stilistice care fac din proverb o specie literară menționăm armonia sunetelor, eufonia, rima. Deși nu putem vorbi de o estetică absolut specifică proverbului, această categorie folclorică prezintă toate caracteristicile pentru a putea fi studiată ca și creație literară: „Crăciunu-i ciul și sătul, / Paștile-s mîndre și flămînde”, „Cum traje dă sus / Așa mere pă fus”, „Să gată sara patului / Nu zuua satului”, „Gîrdăneasa nu-i acasă, / Gîrdan sare pesta casă”.

Dintre figurile retorice care transmit optim mesajul proverbelor, remarcăm comparația cu doi termeni cunoscuți: „Tăt una-i, ca ci-ci”, „Îi dă grabă, ca lui Kroll”, „Îi cu poară, ca iapa Bircului”, „Îi cu politică, ca vițaua Ciochii”.

Graiul local își pune amprenta prin folosirea verbului „gîndești”, cu înțeles impersonal: „Gîndești că-i crescut întră porci”, „Gîndești că nu-i la rînd”, „Gîndești că și-o făcut dracu bal”.

La nivelul lexicului se observă cu ușurință influența limbii maghiare dar modul în care a funcționat trecerea proverbelor dintr-o limbă în alta, nu se mai poate verifica fără speculații. În proverbele românilor din Ungaria, apar expresii, cuvinte ungurești unele adaptate limbii române, altele preluate ca atare. Împrumuturile țin locul unui neologism necunoscut în graiul local, dar au și un rol stilistic: „Îi bizonytalan ca cina cîinelui”, „Cine nu biciulește fileru, nu merită coroana”, „Tăt acela-i első la masă, care-i utolsó la lucru”.

Apar și cuvinte din alte limbi, ale naționalităților conviețuitoare: „Şeţco-iedno, tăt on drac”.

La analiza unui corpus de proverbe, indiferent cărei culturi populare aparțin acestea, ajungem la următoarele concluzii:

- proverbele sînt forme de însușire estetică a realității, bazate pe o logică particulară;
- au o valoare estetică proprie, deoarece exprimă generalul cu mijloacele particularului, senzorialului, fapt care dă naștere unor imagini poetice deosebite;
- proverbele nu sînt folosite izolat, ci încadrate într-un context verbal sau de situație, practic;
- proverbele și zicalele conțin indici definatorii pentru o comunitate, o pot defini lingvistic, istoric, etnic, etic, cultural, social;
- zicalele sînt o subcategorie care se diferențiază de proverbul propriu-zis prin faptul că, deși semnificația lor poate fi generală, au uneori o formulare aproape criptică: „soare cu dinți”, „să topește-n săuu lui”.

Literatura populară paremiologică se fixează în special pe comportamentul etic și moral al omului în societate, de aceea pot fi considerate ca prime încercări de legislație ale societății, legi valabile pînă azi.

Ana Hoțopan

Influențele literaturii apocrife asupra folclorului românesc din Ungaria

În primele veacuri ale creștinismului, din pana părinților bisericii, au luat naștere niște cărți sub numele unor personalități din Vechiul și Noul Testament, care nu erau cunoscute pînă atunci, însă dețineau învățături creștine. Această literatură este numită **apocri-fă**, de la termenul grecesc apocrif și care înseamnă *manifestus, publicus, vulgatus*. Nicolae Cartoian împarte literatura apocrifă în două mari categorii: literatura apocrifă a Vechiului Testament și literatura apocrifă a Noului Testament.

Aceste cărți, denumite și cărți populare, au fost răspîndite în întreaga lume, ajungînd și la poporul român.

Cărțile populare au circulat mai întîi printre românii din Transilvania în formă de manuscris, începînd din secolul al XVII-lea, ca mai apoi, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea sau al celui de al XIX-lea, să fie tipărite și răspîndite prin toate satele și toate orașele românești. Cîteva dintre aceste cărți au ajuns și pe meleagurile noastre, probabil prin intermediul bisericilor și a preoților ortodocși locali.

Cele mai multe cărțulii de acest gen au servit ca amulete care și-au lăsat amprenta asupra folclorului nostru.

Credința că anumite obiecte, cum ar fi pietrele prețioase sau semiprețioase, au puteri oculte, care îndepărtează influența spiritelor necurate, feresc pe individ de nenorocire și că ele aduc noroc asupra insului și asupra colectivității, este veche, se trage din timpuri preistorice. Acest cult al amuletelor a fost cel mai dezvoltat la egipteni, caldeeni, asirieni. La ei chiar și mortului i se punea în raclă astfel de obiecte, pentru a-i deschide drumul în lumea celor de jos. Influențați de aceste popoare și evreii, deși ei erau monoteiști, se foloseau în acest scop de anumite formule de rugăciuni și nume cabalistice. Odată cu răspîndirea creștinismului în Europa și credința în amulete i-a naștere, fiind însă puternic influențată de

biserică. La noi cea mai cunoscută și cea mai răspândită „cärticică amulet” a fost și a rămas pînă în zilele noastre, **Visul Maicii Domnului**. Textul relatează visul Maicii Domnului pe cînd se afla aceasta în cetatea Betleemului. La întrebarea fiului său, ce a visat, îi povestește visul strașnic: în Ierusalim și-a văzut fiul răstignit pe cruce între doi tîlhari. Necredincioșii l-au chinuit în fel și chip însă după moarte el a înviat din morți, împreună cu Adam și Eva și s-a ridicat la ceruri și s-a pus de-a dreapta Tatălui ceresc. După ce a terminat cu povestirea visului, Iisus Hristos i-a mărturisit că visul este adevărat și că se va împlini întocmai. Textul cărții a fost transcris în caietele de credincioșii români, el circulă din mîna în mîna, crezînd că cei ce îl copiază și îl citesc în anumite momente ale vieții, pot scăpa de suferințe, vor fi apărați de nenorociri, adică vor fi intagibili. Această credință este alimentată de altfel, chiar de textul cărții: *„Și de va scrie cineva visul tău și îl va ține la sine, îl va purta în casa sa și îl va păstra, de acea casă dracul nu se va mai apropia și pe duhul cel necurat îl va goni; și îngerul lui Dumnezeu va sta totdeauna lîngă dînsul de-a dreapta și de năvălirile și supărările dinspre oamenii cei răi va fi mîntuit și la drum de va călători și va avea acest vis pe lîngă sine acel om nu se va teme de grindină, de tunet, de fulger și de toată moartea grabnică va fi ferit. Arhanghelul Mihail va fi lîngă dînsul, îndreptînd calea lui ori încotro va merge. La dreapta judecată va afla milă și la ieșirea sa din viață mă voi arăta aceluia om dimpreună cu tine, Maica mea, și îngerul meu va lua sufletul lui, ducîndu-l în împărăția cerurilor, veselindu-se acolo cu toți dreptii, care din veac bine au plăcut Mie. Amin.”*

Conform credinței în viața fiecărui om sînt momente cînd poate să cadă cel mai ușor pradă forțelor malefice. Un astfel de moment este femeia în timpul nașterii. La românii din Chitighaz în aceste momente se citea această rugăciune de către membrii familiei. Ei se adunau în camera alăturată o citeau cu glas tare sau o spuneau din auzite tot timpul cît dura nașterea. După naștere cărțulia trebuia pusă sub perna mamei sau a copilului nou-născut *„că și grîjească Iisus Cristos dă el”*. Erau convinși că Visul Maicii Domnului ajută la alungarea oricărei primejdii.

Un alt moment nefast era acela cînd omul își dădea sufletul. Și cu această ocazie se adunau membrii familiei și stînd în jurul muri-

bundului rosteau această rugăciune, îndrumându-l și prin acest mod pe „calea cea bună”. Rugăciunea și aici ușura suferințele iar în momentul când sufletul se despărțea de trup îl ajuta în drumul său, să nu se rătăcească prin văzduh, ci să se îndrepte spre Dumnezeu.

Că această cărțuție este populară și azi printre românii din Ungaria demonstrează și faptul că a fost retipărită în anul 1993 din inițiativa și cu sprijinul Vicariatului Ortodox al Românilor din Ungaria.

O altă cărțuție care a servit la fel ca amulet a fost **Epistola Domnului Nostru Iisus Hristos**, cunoscută și sub titlul **Legenda Duminicii**. Această cărțuție, la fel ca și Visul Maicii Domnului, a circulat printre românii din Ungaria sub formă de manuscris. Credința în puterea sa divină a supraviețuit pînă în zilele noastre. Pe la sfîrșitul anilor 1980, o tînără mamă din comuna Micherechi, care născuse un copil și în urma căreia se îmbolnăvisese grav, a primit de la bunică-sa acest manuscris, pentru a-l citi, a-l copia și a-l pune sub perna ei, în scop de a se putea însănătoși și de a fi și pe mai departe ferită de diferitele boli. Textul este copiat dintr-o carte mai veche decît cele care circulă azi prin biserici și prin librăriile de cult, deoarece este împărțit în versuri care sînt enumerate. Interesant este faptul că ce-l ce a copiat textul, nu a acordat atenție titlului, deoarece acesta lipsește complet, doar la sfîrșit menționează că „*aciasta ăi carte sfîntă ascultați deia. epistolie*”. Din felul cum este transcris: greșeli de ortografie, ici colo lipsa cîtorva cuvinte, lasă să bănuim că textul a circulat în formă de manuscris, nefiind copiat direct dintr-o carte tipărită.

Epistolia se pare că ar fi luat naștere din primele veacuri cînd în locul zilei de sîmbătă (de tradiție mozaică) se propunea să se sărbătorească ziua de duminică. Se știe că din epoca apostolilor ziua de duminică, ziua învierii Domnului, era sărbătorită de către creștini în mod deosebit. În această zi se adunau laolaltă, la răsăritul soarelui, și rugau împreună și cîntau imnuri de slavă. În această perioadă ziua duminicii nu se putea încă sărbători ca zi de odihnă deoarece majoritatea creștinilor erau săraci. Cînd creștinismul a fost recunoscut ca fiind religie de stat, s-a introdus oficial ziua duminicii ca zi de sărbătoare. Însă, nici după acest eveniment nu toți sărbătoreau această zi. Pe la sfîrșitul secolului al VI-lea pentru a-i obli-

ga într-un fel oarecare pe creștini să cinstească această zi, un cleric fanatic ai bisericii latine a plâsmuit această epistolă, pe care au atribuit-o drept Mîntuitorului. Epistolia are următorul cuprins: în cetatea din Ierusalim a căzut din cer o piatră mică, dar atît de grea încît nimeni n-o putea ridica. După ce s-au adunat în jurul ei preoții și călugării și au vegheat trei zile și trei nopți spunînd rugăciuni, un glas din cer le-a zis: „*luați piatra*”. După ce au luat piatra, în mijlocul ei s-a găsit cartea. În această carte Domnul îi sfătuiește pe credincioși să cinstească sfînta duminică. Îndeamnă pe fiecare om să meargă duminica la biserică. Apoi urmează pedepsele ce vor fi trimise asupra celor care nu se țin de lege. Din text reiese că această carte trebuie citită și altora și că ea aduce binefaceri asupra celor cu care vine în contact. „*Vai de cei care nu o va ceti naintea oamenilor, și să o scrie, să o aibă tot anul în casa sa și să o trimită și pe unde nu va fi, că de mare folos este în casa omului; iar ferice de cel ce va cumpăra această sfîntă epistolie, și o va da de pomană, acelor oameni li se vor ierta păcatele, și vor moșteni împărăția ceriului, de vor face poruncile lui Dumnezeu, cu Avram și cu Isac, și cu Iacov; iar ferice de acela care o va asculta cu toată inima...*”

Românii din Ungaria avînd frică de pedepsele enumerate în această epistolie, întîmpină ziua de duminică ca și pe sărbătorile de peste an, ce-i drept, cu mai mică amploare. Oamenii se duc la biserică, nu lucrează și se ospătează cu bucate mai delicates decît în celelalte zile ale săptămîinii. „*Duminica oamenii îmbrăcau hainele de sărbătoare*”. Cel ce nu respectă legile și muncește își primește imediat răsplata. La întrebarea de ce nu e voie de exemplu, să coși duminica, răspunsul a fost următorul: „*Că te vede Dumnezeu, și-i păcat. Acie care cosește, biztoș că s-a împunje la jejet*”. Duminica erau interzise și alte delectări, de exemplu, tunsul părului, făcutul vrăjilor etc.

Cărticica **Viața Sfîntului Vasilie cel Nou** este cea mai populară dintre viețile de sfinți. A fost cunoscută de întreaga comunitate românească din Ungaria. Ea se găsește și azi în biserici, ce-i drept într-o ediție mai nouă, datată din anul 1930. Nu viața Sfîntului stîrnește curiozitate în cazul nostru, care nu se deosebește cu nimic de viața celorlalți sfinți care și-au mărturisit credința lor în Dumnezeu, ci partea a doua a cărții, unde se povestește despre ceea ce se

petrece dincolo de moarte, adică despre drumul spre rai. Aici se amintesc vămile cerești prin care trece sufletul muribundului. Această parte i-a asigurat textului o extraordinară circulație în masele populare. Pentru a înțelege raportul ei cu credințele populare, vom reda pe scurt conținutul acestei părți din Viața sfântului Vasilie.

Sfântul Vasilie cel Nou a fost un ascet care a avut darul de a vindeca pe cei în suferință. Dar într-o zi murise bătrâna care avea grijă de el iar ucenicul său, Grigore, vroia neapărat să afle unde s-a dus sufletul femeii atât de mult iubită. Deranjându-l mereu pe Sfânt cu întrebările lui, acesta îi promise că o să-i destăinuie taina. Nu peste mult, în vis, Grigore o întâlnește pe Theodora, fosta lor îngrijitoare, care îi povestește moartea sa. Astfel, în ceasul morții sale, s-au adunat în jurul său dracii ca să-i răpească sufletul. Dar la un moment dat, doi îngeri cu părul alb, au chemat moartea. Aceasta și veni. Ea apără în chipul unui schelet, cu coasă în mână îi dezlipi sufletul de trup și îl predă îngerilor. După ce îngerii au adunat toate faptele bune a răposatei și porniră cu sufletul său spre cer, trecând prin cele 24 de vămi.

Credința în vămile văzduhului la creștini își are sursa ei în Biblie. În urma viziunii din valea Damascului, Apostolul Pavel a fost răpit la al treilea cer și tot el povestește despre „*duhurile răutății răspândite în văzduhuri*”. Aceste texte biblice au fost dezvoltate de către scriitorii patristici cu elemente din credințele populare, astfel a luat naștere partea a doua a Vieții sfântului Vasilie cel Nou.

Credința în vămile văzduhului încă mai persistă la românii din Ungaria. Celui decedat i se pune în mână o luminare de ceară, pentru a-i lumina drumul întunecat, „bănuț de drum” pentru a avea cu ce plăti pentru vămile celuilalt tărîm, cu cruciuliță, pentru a-l înspăimînta duhurile necurate care vor să-i curme sufletul răposatului. Multe alte secvențe din ceremonialul funerar cum ar fi, de pildă, trecerea peste sicriu a colacilor sau a găinii, de preferință neagră, au menirea de a înspăimînta și de a îndepărta diavoli în drum spre vămi.

Din carte reiese că vămile văzduhului sînt despărțite prin ape mari. Tocmai de aceea românii din Ungaria mai numesc vămile și poduri. Dar nu numai răposatul trebuie să treacă podurile ci și

mireasa în anumite momente în cadrul spectacolului nunții. O analogie la podurile ce leagă vămile văzduhului, la românii din Bătănia, era obiceiul să se așterne o pînză albă în poarta mirului, ca peste aceea să treacă întîi mireasa apoi tot alaiul. Podul în acest caz servea ca o trecere a individului dintr-o stare socială într-alta.

Tot din partea aceasta aflăm că Dumnezeu trimite fiecărui om odată botezat, un înger păzitor care-l îndreaptă spre fapte bune și care le adună faptele acestea. Și acest fragment a lăsat urme în folclorul nostru. Se crede că fiecare om are un înger păzitor. În diferite situații ale vieții se pomenește despre acest înger. Se crede că adesea copiii mici își văd îngerul păzitor în vis, care, jucîndu-se cu ei, îi fac pe copii să rîdă. Ba mai mult, despre omul care rîde fără nici un rost, se zice că „*rîde de parcă și-ar vedea îngerul*”, în caz de cineva este fricos i se spune că este „*slab de înger*” iar despre cei care au de suferit o tragedie că „*i-au părăsit îngerii*”.

În **concluzie** punem spune că în folclorul românilor din Ungaria este întipărit profund fundalul acestor cărți ceea ce demonstrează că ei au venit în contact încă de timpuriu cu această literatură populară, apocrifă, atît prin contactul direct, adică prin forma lor de manuscris, ce a circulat din mîină-n mîină în zona Bihorului, servind în primul rînd ca amulete, cît și prin intermediul bisericii și al preoților, care mai tîrziu au adus aceste cărți în forma lor deja tipărită. Dacă prin Bihor erau foarte răspîndite încă din secolul al XVII-lea, putem să bănuim că și românii stabiliți în Ungaria le-au întîlnit cam tot pe atunci. Precum am putut constata din exemplele aduse, conținutul acestor texte au influențat folclorul nostru. Dar nu numai folclorul le poartă amprenta ci și limba vorbită de zi cu zi mai ales în anumite împrejurări. Aceasta se explică prin faptul că ele sînt scrise într-un limbaj apropiat de graiurile vorbite prin zona noastră. Cei ce luau cuvîntul în biserică sau se angajau să predice la serviciu divin al oastei domnului, se foloseau de un limbaj apropiat de limbajul acestor cărți sfinte, de limbajul Bibliei și a cărților de cîntări. La fel procedau și în cazul cînd scriau hora morților sau cîntecul miresei ș.a.m.d.

Românii din Ungaria, deși aparent trăiau izolați, în comune autarhice, țineau o oarecare legătură în primul rînd cu românii de

peste granița Ungariei ceea ce a dus la acceptarea și asimilarea noilor curente. Aceasta se explică prin faptul că vorbeau cu mai mare ușurință limba română, unii chiar nu vorbeau deloc altă limbă și prin apartenența lor la biserica ortodoxă. Această asimilare demonstrează și faptul că era puternică conștiința de apartenență la etnicul românesc.

BIBLIOGRAFIE

- Nicolae Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, Vol. II, Editura Enciclopedică Română, București, 1974.
- Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1940.
- Erdélyi Zsuzsanna, *Boldogasszony ága, Tanulmányok a népi vallásosság köréből*, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 1991.
- Florian Dudaș, *Manuscrisele românești din Bisericile Bihorului*, Partea a II-a, Literatura medievală și catalogul manuscriselor, Oradea, 1986.
- Cele 24 vămi și viața Sfântului Vasilie cel Nou*, Cultura românească, S.A.R. Institut de editură, arte grafice și confecțiuni de hîrtie, București, 1930.
- Epistolie Domnului Nostru Iisus Christos*, fără date editoriale, pusă în comerț de Biserica Ortodoxă Română.
- Visul Maicii Domnului, Rugăciune către Prea Sfînta Născătoare de Dumnezeu*, ediție fără date editoriale, pusă în comerț de Vicariatul Ortodox Român din Ungaria.
- Manuscrisul Epistoliei Domnului Nostru Iisus Christos*, Maria Marc, n. 1908 la Micherechi, în posesia Muzeului Erkel Ferenc, din Gyula.
- Emilia Martin Nagy, *Date etnografice despre românii din Ungaria*, Publicație a Secției pentru naționalități și minorități etnice din Institutul Maghiar de Cultură, Giula, 1995.

- Emilia Martin, *Curățirea, spălatul și călcatul hainelor*, Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, 1989, nr. 2.
- Alexandru Hoțopan, *Înmormântarea la românii din Bătania*, Izvorul, Revistă de etnografie și folclor, Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, 1982, nr. 2.
- Maria Botea, *Corpul omului, Credințe și superstiții*, Izvorul, Publicația Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria, Giula, 1983, nr. 1.
- Maria Petrușan, *Obiceiuri și credințe legate de naștere la Micherechi*, Izvorul, Publicația Institutului de Cercetări al Românilor din Ungaria, Editată de Editura NOI, Giula, 1997, nr. 18.

Emilia Martin

Funcția imprecăției în societatea tradițională

Magia cuvîntului are la bază credința că toate dorințele exprimate prin cuvintele rostite se vor împlini, astfel textele pronunțate cu diferite scopuri în cadrul anumitor obiceiuri, practici, pot avea efecte pozitive sau negative. Credința în puterea magică a cuvîntului întretese multe dintre domeniile vieții din comunitățile tradiționale.

Sensul pozitiv al cuvintelor îl întâlnim de exemplu în descîntecele de boli, în care formulele au rol de purificare, se concentrează la trimiterea, izgonirea, nimicirea bolii sau a pricinuitoarelor acestora. Trebuie să remarcăm, însă, că textele de imprecăție din descîntece sînt pozitive numai din punctul de vedere al bolnavului, fiind însă negative formele de exprimare referitoare la boli și la ființele malefice.

Printre textele cu sens pozitiv se enumeră diversele urări din creațiile populare, rostite în versuri sau în proză în cadrul obiceiurilor, ca de exemplu urările de Anul Nou, textele colindelor și ale jocurilor dramatice menite să asigure fecunditate, formulele rostite în scopul influențării spre bine a anumitor activități, munci gospodărești, expresiile cu rol preventiv din cadrul credințelor legate de nou-născuți sau cele rostite pentru asigurarea măritişului, etc.

În schimb *cuvintele rostite cu scop negativ* pomenesc în variate chipuri sărăcia, mizeria, răul persoanelor, animalelor, obiectelor vizate. Atît textele de sens negativ cît și cele pozitive își au efectul doar dacă ele sînt întărite de celelalte elemente – mișcări, gesturi, acțiuni, piese întrebuițate – aparținătoare procedului.

Imprecățiile bazate pe credința în puterea magică a cuvîntului apar în diferite creații populare, în basme, balade, cîntece, strigături, povestiri despre ființe mitice, texte rostite cu prilejul practicilor magice, bineînțeles în forma caracteristică genurilor de folclor. Această însă, în urma unor sentimente intensificate, cum sînt ura,

supărarea, mînia, sînt utilizate în viața zilnică a comunităților, avînd ca scop avertizarea, amenințarea, dezaprecierea, satirizarea, provocarea unor fapte neplăcute și dăunătoare, intenția de a determina nenorocire asupra acelor persoane cărora le sînt adresate.

În lucrarea de față doresc să vă prezint repertoriul imprecățiilor propriu-zise adunate la Micherechi, unde aceste producții existente în forme variate se moștensesc de la o generație la alta, chiar dacă unele motive ale lor și-au pierdut semnificația și funcția originară. Sînt rostite aproape în exclusivitate în limba română și în cadrul discursurilor în limba maghiară.

Publicațiile referitoare la această temă sînt foarte puține la număr, probabil din motivul că acestea conțin multe elemente dure, vulgare, obscene, forme directe, plastice în scabrozitate. Subiectul poate fi prelucrat sub diverse aspecte, ținînd seamă de particularitățile celor circa 200 de blesteme și înjurături („*blăstămuri și sudalme*”) notate în cadrul anchetei executate în cercul românilor din Micherechi.

Felurile imprecății pot fi prezentate din mai multe puncte de vedere, ca de exemplu: a) noțiunea blestemului și a înjurăturii în concepția comunității, b) credința în eficacitatea blestemului, consecințele imprecățiilor, c) mentalitatea comunității, părerile despre oamenii care utilizează aceste mijloace de expresie, d) jurămîntul ca un fel de „autoblestem”, e) funcția imprecățiilor, transformarea semnificațiilor formelor de imprecăție, f) simbolurile, g) lexicul, formele semantice și structurile gramaticale specifice blestemurilor și înjurăturilor, etc.

Delimitarea noțiunii de blestem și înjurătură este dificilă, fiindcă aceasta depinde printre altele și de funcția, cauza, modul și situația întrebuintării. Trebuie să menționăm, însă, că nu cele mai vulgare formule conțin blestemele cele mai grave. Comunitatea consideră *blesteme* acele expresii, care se referă în mod direct la nimicirea fizică și morală, la provocarea bolilor grozave, și la degradarea economică a persoanei vizate. Ura, dușmănia blestemătorului se exprimă prin batjocorirea, dezaprecierea maximă a adversarului, blestemîndu-l cu tot ce poate fi mai umilitor pentru om, cu scopul de a-l umili, a-l înjosi, a-l rușina, a-l degrada. Tocmai pentru aceas-

ta, motivele principale ale blestemelor sînt moartea, sănătatea și mersul gospodăriei.

În imprecățiile în care se exprimă dorința ca persoana blestemată să fie nenorocită, să ajungă într-o stare mizerabilă, într-o situație înjositoare suferind fizic și moral, sînt frecvente atît motivele mitice cît și cele creștine. Formulele de imprecăție care conțin denumirile astrelor și ale fenomenelor naturale – deci simbolurile arhaice fundamentale și întruchipările fertilității – sînt considerate ca cele mai grozave blesteme. (*Trăzni-te-ar Dumnezo; Bată-te cel dă sus; Bată-te Dumnezo; Tune-te Dumnezo, Pomnească-te Dumnezo; Doamne bate-l; F...-te Dumnezo; Mînce-te dracu; Băga-te-ar dracu-n mă-ta; F...-te Sîntetru; F...-l cruce; Mînce-te zôircolacii; Mînce-te buhele; Mînce-te lupii; F...-te luna; F...-te norii, F...-te stelele, Bată-te ploaie.*)

Victima asupra căreia să se abată răul poate să fie persoană prezentă, dar blestemul se poate referi și la o persoană care nu e de față. În general textele scurte conțin diverse verbe folosite în general la modul imperativ, care deseori se și repetă cu scopul întăririi efectului (*Mînce-te cîinii și te mînînce*).

Marea majoritate a blestemelor sînt cunoscute – dar nu și utilizate – de aproape toți membrii comunității. Conform credinței de odinioară, dorințele pronunțate în formă de blestem într-adevăr își au efectul asupra persoanei vizate. Deseori spuneau despre omul nenorocit că: „*Vez, că rău l-o bătut Dumnezo; L-o globit Dumnezo; S-o prins blăstămu pă iel*”. Pentru prevenirea consecințelor cauzate de blestem, dacă în prezența copiilor vorbeau despre boli grave, pronunțau forma preventivă a magiei cuvîntului zicînd: „*Dăparte fie dă iel*”. Pe omul care blestema îl avertizau cu: „*Nu blăstăma, că s-a prinde*”; „*Dumnezo te-aude iel ț-a plăti*”.

Ca dovadă a *împlinirii celor exprimate în blestem* localnicii cunosc diverse întâmplări. (O femeie și-a blestemat rudele spunînd: „*Ieie-vă Dumnezo ce aveți mai drag*”. În urma blestemului a decedat singura fată din familie; O altă femeie și-a înjurat soțul ani de-a rîndul cu „*Lovască-te Dumnezo tă dă pămînt*”. Blestemul s-a împlinit, fiindcă pe acest bărbat l-au găsit mort în curtea casei; Un bărbat a hoinărit mult, soția l-a blestemat cu „*Rupă-ț dracu picioarele*”, ca urmare la 75 de ani i-au amputat piciorul.)

Povestiri asemănătoare există și în legătură cu credința că blestemul se poate împlini asupra blestemătorului. Conform credinței, dacă cineva atunci rostește blestemul când îngerii în cer spun Amin, premoniția exprimată îi revine lui însuși. (Un bărbat suferă de hemoragie cerebrală din cauza că în toată viața lui a blestemat cu „Lovască-l vîntu”; O altă persoană care a înjurat totdeauna cu „Viniț-ar hiru” a murit departe de satul natal în împrejurări neclare.)

Întîmplările de acest fel deseori sînt considerate ca dovadă că blestemul poate să provoace nenorociri. Generația mai tînără însă explică acest fenomen prin faptul că dacă de cîteva ori se împlinesc dorința exprimată în blestem, comunitatea este predispusă să-i asigure o importanță deosebită. În ultimii ani a început să slăbească din ce în ce mai tare credința în efectul blestemelor. Multe forme de imprecăție au încetat să aibă semnificația originară devenind simple expresii injurioase. Unele cuvinte, expresii ale formelor vechi și-au pierdut sensul sau au primit cu totul alt sens, prin urmare au cauzat transformarea semnificației și funcției blestemelor.

Un important punct de vedere este *judecarea din partea comunității* a oamenilor care încalcă normele de comportament. Pe de o parte, blestemul se folosea pentru pedepsirea oamenilor care au încălcat normele nescrise ale vieții comunității, pe de altă parte însă, era judecată și persoana care blestema, fiind considerată dăunătoare pentru că ofensează interesele comunității sau al indivizilor.

În acest context, trebuie amintit și *jurămîntul* (ca un fel de „autoblestem”), al cărui scop nu este influențarea negativă, ci se întrebuintează pentru dovedirea adevărului. În caz că cel care se jură nu spune adevărul, el va putea fi pedepsit de către ființe cu putere supranaturală prin împlinirea evenimentelor înjosoare pentru el. Jurămîntul fals, deci, poate să cauzeze împlinirea blestemului („*Dacă te jori pe strîmb, atunci poț păți*”). Conținutul jurămîntului depindea întotdeauna de situația în care era rostit, cuprinzînd în sine de cele mai multe ori și cauza jurămîntului. („*Cure-m uătii dacă...; Rupă-m Dumnezo brîncile...; Și nu-m vād cale...; Și nu-m vād nepoț...; Trăznească-mă Dumnezo...; Doamne ie-m sănătate.*)

Diferențierea blestemului de înjurătură nu este totdeauna posibilă, după cum s-a exprimat o femeie din localitate: „Blăstămu și

sudalma tă cam sore-s aște". În privința formei și conținutului, *înjurăturile* caracteristice situațiilor și discursurilor violente pot fi considerate specii ale blestemului, care au multe asemănări și cu proverbele și zicătorile. În ceea ce privește însă funcția pe care o îndeplinesc, acestea nu au scopul împlinirii celor exprimate, sînt doar forme de texte stereotipe. Sudălmile folosite pentru exprimarea urii și a mîniei și-au pierdut semnificația magică, devenind formule goale, uneori mostre de vulgaritate. Substratul magic s-a diminuat treptat, întărindu-se rolul injurios față de cel magic. Pe lângă variantele înjurăturilor vulgare care reprezintă o culminație a scabrozității, unele variante conțin elemente comice, caraghioase, satirice, iar altele prezintă formule familiare, de amabilitate sau respect.

Înjurăturile pot să cuprindă și improvizații, în funcție de situație. Persoanele mînioase se înjură reciproc în variate înjurături dure, vulgare, pomenind familia, rudele celui alt, numele lui Dumnezeu și ale Sfinților. Familiile și persoanele care aveau obiceiul de a înjura groaznic – mai cu seamă femeile – erau cunoscute și judecate de către comunitate. Modul înjurării și formele de imprecăție utilizate de obicei sînt în raport cu gradul de inteligență a persoanelor. Cei de pe treapta de jos a ierarhiei sociale foloseau cele mai dure expresii. Comunitatea ține în evidență unele forme private, sudălmi specifice anumitor persoane. Înjurătura ca mod de exprimare a nervozității era caracteristică mai cu seamă bărbaților: Despre femeile care înjurau se spunea că: „*re gură are; îi țîgană la gură; îi tăietă su limbă*”.

De obicei se înjurau bărbații între ei, dar se înjurau reciproc și bărbații cu nevestele. Blestemele nu se adresau niciodată copiilor, pentru muștrarea, dojenirea lor utilizau mai cu seamă formulele de amabilitate sau înjurăturile cu sens magic dispărut. Rareori se întîmpla că și copiii să-și înjure părinții, fiindcă aceștia se izbeau de judecata severă a comunității. Nu înseamnă însă că aceștia nu au însușit formele de înjurare, dimpotrivă, cunosc și folosesc între ei multe variante ale sudălmilor.

Pentru oamenii religioși nu era caracteristică înjurătura în caz de nevoie ei foloseau variantele cele mai blînde. Ca o formă des utilizată de către bapțiștii din localitate este amintită înjurătura „*Bată-te*

deguțu" (din cuvîntul maghiar *dög*). La fel ca și sudălmile adresate copiilor, și aceasta este lipsită de sens, cuprinzînd în sine o formulă a imposibilului. Bineînțeles unele înjurături sînt mai frecventate, altele mai rar folosite. În general cele mai blînde sînt considerate sudălmi femeiești, iar cele mai dure erau rostite de bărbați.

În ceea ce privește *conținutul imprecățiilor* putem afirma că cel mai frecventat subiect al acestora este *moartea*, ca o punte de trecere din viața pămîntească spre cea eternă. Moartea în blesteme desemnează sfîrșitul a ceva pozitiv, trecerea într-o altă formă de existență necunoscută, înfricoșătoare. Cuvîntul moarte apare rar în blesteme (de exemplu: „*Mînce-te moarte*"; „*Mînce-te moarte ce curată*"), el este exprimat prin diverse eufemisme. Sînt unele variante de exemplu, în care blestemătorul își exprimă dorința de a nici nu să fi născut persoana la care se referă blestemul. („*Vu-tu-ț-o-vu peri foaita*; *Fi-ua-r mătă fată și tată-to ficior*; *Băga-te-ai d-înde-ai ieșit*".)

Expresia „*Peri-u-ai tu și tătă felegăzie ta*" se referă la stingerea din viață a întregului neam (felegăzie – felekezet – confesiune) a persoanei. Formele „*Mînce-te focu*" și „*Mînce-te jaru*" sînt adresate împreună cu explicația lor îndeosebi animalelor („*Mînce-te focu, da dîr ce ț-ai băgat flitu aci*"). Aceste două imprecății nu sînt de aceeași gravitate, jarul desemnînd o stare încheiată, irevocabilă. Evitarea cuvîntului moarte se observă și în imprecățiile „*Mînce-te pustușagu*" (de la verbul maghiar *pusztulj*), „*Mînce-te pămîntu*" sau „*Mînce-o putrădu acolo inde-i*", cel din urmă referindu-se la o persoană decedată, care în viață a cauzat rău blestemătorului. În unele imprecății moartea este exprimată printr-un mod degradant al decedării. Femeile își înjurau deseori bărbații bețivi rostind blestemele „*Vini-ț-ar hiru*" (în sensul să mori în depărtare), „*Mînce-te cioarăle*" (să nu ai cine să te îngroape), „*Izidi-u-ai*" (să mori ca un animal). Bărbații vagabonzi sînt înjurați cu „*Mere-ai cu picioarele-nante*", imprecăție care nu este considerată foarte gravă, deși are sensul explicit, referindu-se la modul în care este scos mortul din casă. Blestemul „*Bată-te musca-n lipideu*", sau „*Facă-te Dumnezo stan dă teatră*" evocă trupul rece, nemișcat, nesimțitor al decedatului, iar expresia „*Bată-te noapte*" original s-a referit la întunericul etern. Printre înjurăturile, care în ceea ce privește sensul lor se referă la moarte, sînt și

unele umoristice („*Ave-u-ai zîle cîte ureti; Mînce-u-ai ce pă urmă*”). Imprecațiile „*Trăi-u-ai pînă a fi o cioară neagră*”; sau „*Dumnezo te trăiască pînă a fi on bulgăr*”, se folosesc atît în sensul pozitiv, cît și pentru exprimarea dorinței de a nu se putea elibera de suferințe, de a nu avea renaștere. Acest motiv de fapt este prezent și în credințele legate de ființele malefice, de strigoi.

Specia de blesteme cea mai răspîndită și frecventată este aceea, în care **bolile** sînt invocate să-l atace, să-l contagieze pe cel blestemat. („*Bată-te muscuța; Bătă-l muștele; Rupe-ț-ar dracu brîncile; Scutura-te-ar frigurile; Tremura-u-ai pînă-i asuda; Pica-ț-ar uătii; Cure-ț uătii; Bătă-te nevoie; Bătă-te atomu; Calce-te zetoru; Calce-te roata; Crepa-u-ai dă ciudă; Surzî-u-ai; Surzască-te Dumnezo; Dracu spargă-ț mațale; Doamne, rupe-i picioarele; Orbască-te Dumnezo; Sări-ț-ar uătii; Arde-țar tălpile; Facă-țî-să buboi pă cur; Lovască-te vîntu; Mînce-te freanța; Mînce-te beteșigu; Prindă-te boala ce re; Mînce-te boluța ce re; Lovi-te-ar calu; Mînce-te colera; Mînce-te scleptele; Scuture-te boala ce re tă roată după casă; Mînce-te ciuma; Lovască-te sîta; Mînce-te fene; Mînce-te racu.*”)

Blestemele cu subiectul bolilor prezintă forme variate adresate persoanelor, animalelor sau obiectelor. În acestea sînt amintite cele mai cumplite boli, ca: fene (lépfene – boală molipsitoare care atacă splina), freanța (francia kor – sifilis), scleptele (criză de plîns care produce moarte), colera (holera), beteșigu (betegség – boală), racu (rák – cancer), ciuma, boluța ce re (convulsie), boala ce re (cea mai cumplită boală nedefinită).

În această specie sînt utilizate cele mai diverse forme ale verbelor, pentru a întări sau chiar a reduce gravitatea cuvintelor rostite. Caracteristica acestor imprecății este că acestea cuprind cele mai multe cuvinte împrumutate din lexicul maghiar. Blestemele care pe vremuri erau considerate cele mai grave, în marea majoritate și-au pierdut semnificația, în zilele noastre funcția acestora depinde mai cu seamă de situația în care sînt folosite. („*Mînce-te beteșigu, că tare te-ai îmbătat; Ce te faci cu fire, pomni-u-ai dă ciudă; Nu te tă stofoca aci, scutura-te-ar frigurile; Lovite-ar calu, nu mă tă piscăli; Mînce colera ghinele aște că tă su picior îs; Mînce-te ciuma pruncuțu mneu, d-apu iară ai căpătat punt negru?; Inde m-aț pus pipa, calce-vă nevoie; Rupă-ț dracu brîncile da dîce-ai meșterit dacă nu te-nțelej; Bătă-te nevoie,*

da nu fii așe hămisîță; Noa, da iară-ai băut, dracu spargă-ț mațale; Văzut-ai tu pă dracu, orbască-te Dumnezo; Sară-ț uătii, da n-ai văzut?; Mînce-te freanța, da dî ce te tă baj aci?)

A treia categorie a repertoriului blestemelor este cea menită să provoace sărăcie, mizerie. Dintre imprecățiile în care se exprimă dorințe, porunci referitoare la *starea economică* a persoanei blestemată prezintă doar cîteva exemple: „*Muri-i-ar calu dîn ham*” (calul simbolizînd averea), „*Mînca-ț-ar puii pita*” (în sens că numai atîta pîine să ai), „*Umple-ț-ar piru ograda*” (se spune către omul leneș în sensul să aibă multă muncă), „*Arde-ț-ar casa*” (către omul cu multe bunuri materiale, care este totuși invidios), „*Bată-te postu*” (cu două semnificații, să nu ai de mîncare sau să se țină post după tine), „*Nu-i deie Dumnezo moale-n gură*” (să nu aibă de mîncare), „*Mînce-te rîie*” (boala semnalizînd sărăcia, necurățenia), „*Umplă-te păduti*” (se folosește în cazul oamenilor leneși, să aibă suferințe rușinoase), „*Mînce-te pustie*” (se exprimă dorința de a deveni sărac și a rămîne singur), etc.

Merită să fie amintite și formulele înjurioase *care exprimă regret*, și care sînt utilizate în caz de necaz sau atunci cînd cineva a comis o greșeală neintenționat, din nebagare de seamă, cîteva dintre acestea fiind folosite chiar și la singular persoana întîi. („*Bat-o vina ii; Bătă-te focu tău; Doamne aibe-l; Alduiască-te Dumnezo; Doamne ai știre dă iel; Bătă-te norocu; Bătă-mă focu mneiu; Bătă-mă norocu*”.)

Localnicii cunosc multe înjurături *prin care se exprimă bucurie, surpriză, amabilitate*, și care conțin unele elemente umoristice. Acestea se pronunță mai cu seamă în familie, fiind adresate de cele mai multe ori copiilor. („*Mînce-te broscii; Mînce-te pepe; Lovască-te pîrța; Lovască-te cufureala; Mînca-ț-ar gura plăcintă; Mînce-te binele; Mînce-te purecii; Mînce-te cîinii; Bătă-te pita; Strîca-ț-î-s-ar befötturile; Pica-u-ai în cur; Bătă-te țîți; Crește-ț-ar nasu cît vasu; Deie dracu d-a dura cu tine; Ducă-te Dumnezo la tîrg la Pil; Mînce-te curu ca pă mîță*”; etc.). Dacă aceste cuvinte se refereau la comportarea persoanei rostindu-se cu scop de mustrare, de rușinare, se foloseau formele de ocară. („*Mînce-te ocară; Nu ăț-î rușine la fața obrazului; Arde-ț-ar fața obrazului*”.)

Sudălmile dure, vulgare, scabroase se puteau rosti oricînd, în orice situație, neavînd o semnificație deosebită. În aceste mijloace

de exprimare lipsite de orice eficiență pe lângă verbele de mare varietate figurează cel mai frecvent cuvintele următoare: *tată-to, mă-ta, cine te-o făcut, sora, mătușe-ta, ioie* (desemnînd persoana întîia și a treia, deci eu și ea), *Dumnezeo, Zoatya* (de la cuvîntul unguresc Tatăl cu articol hotărît – az Atya), *dracu, mnențîi, cînii, iepurii, boii, țucuru, scloii, pichetu, bleascu, norocu*, etc.

Materialul prezentat dovedește că imprecățiile sînt elemente de circulație vie întrebuițate în limba română, care cuprind multe curiozități privind funcția, conținutul, semnificația și forma lor. Marea majoritate a imprecățiilor și-a pierdut semnificația, nemaiavînd la bază credința în magia cuvintelor, servește doar la descărcarea animozității. Cu toate că substratul magic nu își mai are rolul original, unele elemente ale credinței populare s-au păstrat pînă în zilele noastre, precum nu s-a schimbat nici mentalitatea oamenilor față de diversele forme ale imprecățiilor și față de persoanele care le întrebuițează. Pe lângă vechile blesteme și înjurături apar variante noi, în care sînt implicate în număr mai mare expresiile, cuvintele împrumutate din limba maghiară.

În cadrul acestei lucrări nu este posibilă analiza din toate aspectele a formelor de imprecăție ale românilor din comuna Micherechi. Ar merita o deosebită atenție analiza simbolurilor prezente în blesteme și înjurături, precum și prelucrarea din punct de vedere lingvistic a acestora, fiindcă ele conțin multe forme arhaice privind nuanțele semantice, lexicul și structurile gramaticale.

Anexă

„Sudălmi și blăstămuri” **(Micherechi)**

Alduiască-te Dumnezeu!

„Să zîce și dîn părere dă bine și dîn supărare. Alduiască-l Dumnezeu pă pruncu aista, că okos îi, uă Alduiască-te Dumnezeu, da iară ai spart on păhar!”

Arde-ț-ar casa!

„Blăstăm. Și-n față da și-n spate să zîce. Dacă m-o făcut uarecine rău, uă are mai multe decît mine, și tă să laudă, pedig nu cu sudoare lui și-o făcut casa.”

Arde-ț-ar tălpile!

„Îi arde tălpile însamnă că-i năastîmpărat. Tăt ar mere. Îi ard tălpile. Așe-i blăstămu. Și fii năastîmpărat, și n-ai liniște.”

Ave-u-ai zîle cîte ureți!

„Mai rar să zîce. Pă la spate. Numa doauă zîle și mai trăiească.”

Bată dracu p..a-n tine!

„Asta dăloc îi pă limbă. În familiile mai rămasă, inde tă să sfădesc, zîc așe oamenii cătă muieri.”

Bată-l muștele!

„Și n-aibă hodină. Așe-l vorovește pă la spate. Și fie beteag și să prindă muștele dă iel, și nu să poată apăra dă iele.”

Bată-l noapte!

„Asta-nsamnă și n-ai vedere, uă și mori. Nu tare zîc amu. Mai inkább pă uariceva lucru: Oa, bată-l noapte scauănu-acela, da nu-l vez?”

Bată-mă focu mneu!

„Dacă am zmintit uarice fără vrere. O curs zama cînd am fert. Oa, bată-mă focu mneu, că n-am băgat dă samă!”

Bată-mă norocu!

„Și asta atunci dacă am zmintit. Oa, bată-mă norocu că rău am pățit!”

Bată-te atomu!

„Aiște mai tînări zăc așe. Și să potrocească. Asta-nsamnă.”

Bată-te bată, ce roșie și crepată!

„Numa on uom din Micherechi u-o zîs, a Ciochii. Tăt așe zîce din glumă. N-o vrut băsamă și zîcă urît.”

Bată-te boala ce re!

„Boala ce re îi ce mai gre boală. Aista-i blăstăm mare”

Bată-te cel dă sus!

„Zicei dacă ț-o părut rău pă uarecine. Blăstăm dă Dumnezo, da nu-l spune pă nume, că așe nu-i așe tare blăstămu.”

Bată-te deguțu!

„Nu-i așe tare sudalmă. Mai ales pocăițîi o zîceu. Deguțu, acela-i iosag mort, nu te poate bate.”

Bată-te dracu în p...ă la mă-ta!

„Asta numa așe-i, dă cufire, zîceu oamenii. Nici că nu u-o vu fi zîsă. Nu-i blăstăm, numa sudalmă urîtă.”

Bată-te Dumnezo!

„Nu știi dî ce le-o plăcu la oameni și suduiască tă dă Dumnezo. Asta cu Dumnezo zîceu tădauna. Și uoamenii da și muierile țîgane la gură.”

Bată-te focu tău!

„Cînd îi nănorocit uarecine. O pățît uarice rău. Ne șinălem dă iel. Oa, bată-te focu-to, că rău ai pățît!”

Bată-te musca-n lipideu!

„Uarecînd însăamna și mori. Cînd îi astupat mortu, atunci îi în lipideu. Musca să pune pă mort.”

Bată-te musca!

„Dacă îț poștește boală, atunci zîce. Da, amu nu-i așe mare blăstăm.”

Bată-te nevoie!

„Cătă cel care-i ideges să zîce că-i cunevoie. Cînd îț faci dă cap, te faci dă rîs, te hîrjești cînd jelești, atunci zîc: Bătă-te nevoie da nu îi așe dă lud.”

Bată-te noapte!

„Amu numa așe o zîce, da uarecînd însăamna moarte.”

„Bătă-te norocu!

„Dacă ai făcut uarice rău la altu fără vrere, uă ai pățît uarice rău.”

Bată-te pita!

„Tăt în părere dă rău zîcei, dacă n-ai vrut și-l ocărăști tare.”

Bată-te ploaie!

„Nu-i on lucru tare rău. Tă cam așe îi și aista, că nu vrei și pățască rău, da tăt îț pare rău.”

Bată-te postu!

„Mai dămult iera că să țineau zile pă uom și-l strîce. Ține post pă iel. Asta-nsămna că și să prindă postu cel ce s-o ținut pă iel. Da poate-nsămna și și n-ai ce mînca. Și trăbuiască tă și postești. Că acile mîncăruri, cile dă post tă n-or fost așe dă cu saț.”

Bată-te țîți!

„Cătă prunci zîcem. Cînd ne ierau draj. Țîți acie mîț ar însămna. Nu-i rău, că nu bate mîța pă nime. Să pute zîce și în părere dă rău. Cînd vrei și-l ocărăști, da nu vrei și-l sudui.”

Bată-te, uște-te!

„Care ierau tăiete su limbă, le plăce și blastăme. Dacă nu ieram acole. Bătă-te, uște-te, șe și șe...”

Bată-te vina ta!

„Dac-o făcut uarice rău și să-ntoarcă răuu pă cel ce l-o făcut. N-o bată Dumnezo, ce vina ii. Da zîcem și cînd ne bănuiem dă ie c-o umblat rău, i-o murit uomu, uă așe.”

Bate-l Doamne!

„Și dacă ne bănuiem: Bate-l Doamne că iute-o murit! Da și dacă o fost harnic, uă o avut noroc: Bate-l Doamne că bine-o umblat!”

Băga-te-ai d-înde-ai ieșit!

„Zice oumu cătă pruncu lui, cînd nu mai vre și-l vadă, așe-i pare dă rău. Să satură dă iel. Însamnă că n-ai mai fi altu.”

Băga-te-ar dracu-n mă-ta!

„Asta bărbațîi o zîc unu cătă altu. Îi tare spurcată sudalmă. Sărăcie i-o făcut pă uoameni și suduiască.”

C..e-să dracu pă cap la tine!

„În părere dă rău zîceu, mai ales în familie cînd să sfădeu. Tumna pă cap.”

C..u-mă pă iel!

„Fetele zîceu dacă nu le-o plăcut dă ficior. Da și dacă te-ai sfădit cu uoarecine, și nu mai vrei și vorovești cu iel.”

Calce-te nevoie!

„Nu-i mare blăstăm, da c-oace cătă prunci niciodată nu zîceu așe.”

Calce-te roata!

„N-ar fi bine și te calce roata dî la cocie. Da nu-i așe grozavă. Nu-i cu Dumnezo, nu-i cu boli...”

Calce-te zetoru!

„Asta-i mai noauă. Mai dăm mult zîceu cu roata, astăz zîc cu zetoru. Tă dă cufire o zîci.”

Crepa-u-ai dă ciudă!

„Dacă ai uarice mîndru, apu vez că-i irigy. Atunci gîndești și crepe dă ciudă.”

Crește-ț-ar nasu cît vasu!

„Asta numa așe dîn ciufele o zîce.”

Cure-ț uătii!

„Uă, Doamne feri. Aista-i blăstăm mare.”

Deie dracu d-a dura cu tine!

„Pă prunci. Cînd ț-îs în cale. Fac uarice rău. Însamnă că dracu și te durgălească. Uă dacă uarecine prinde gura cu tine: Oa, deie dracu d-a dura cu tine, da taci amu!”

Doamne aibe-l!

„Dîcîț și suduiesc mai bine zîc că: Doamne aibe-l, iecoa cîț dă cufire să face! Să strofoacă.”

Doamne ai știre dă iel!

„Și cînd iești cătrănit o zîci voarba asta, și cînd face ce nu-ț place.”

Doamne bate-l!

„Asta tare des să zîce dacă-ț pare rău pă uarecine.”

Doamne ie-i sănătate!

„Asta-i tare urîță. Mare blăstăm. Aște-s tare grele voarbe.”

Doamne rupe-i picioarele!

„Și asta-i blăstăm mare. Muierile zîceu cătă uoameni dacă mereu la crîjmă.”

Doamne trăznește-l!

„Cînd iești tare cufire zîci. Și-l trăznească Dumnezo.”

Dracu mînce-ț mațale!

„Cătă băutori zîc și-ț mînce dracu mațale, și nu mai poată be.”

Dracu spargă-ț mațale!

„Și asta tă cam așe-i. Dă cufire zîceu muierile, da nu le-o gîndit tumna așe. Doamne feri și să spargă mațale.”

Ducă-te dracu la tîrg la Pil!

„Dacă te așteaptă uarecine, da tu tă nu vii. Uomu mneu zîce așe, dacă merem uarindeva, apu iera cunevoie că nu mai vin. Așe știu că la Pil n-o fost tîrg dă cînd îi.”

Dumnezo te trăiască pînă a fi on bulgăr!

„Păsulaș zîce așe cînd vine la borbil. Trăiești Toadere, Dumnezo te trăiască pîn-a fi on bulgăr, și p-acela tu și stai! Băsamă dî ce bulgăr tăt a fi.”

Du-te naibii!

„Dacă uarecine tă te-ncîlcește cînd faci uarice. Du-te naibii, lasă-mă-n pace.”

Facă-te Dumnezo stan dă teatră!

„Și aciiie poate fi că și-ncremenești. Și fii țapăn ca mortu.”

Facă-țî-să buboi pă cur!

„Asta numa așe dîn glumă o zîcem, pedig n-ar fi fost bine și să-mplinească, că buboiu-i tare rău.”

Fie-ț rușine la fața obrazului!

„La care spune uarice minciună. Pă acela îi ocărem așe.”

Fi-u-ai a dracului!

„Zîc cătă cel ce nu să poartă bine.”

Fi-u-ar mă-ta fată și tată-to ficior!

„Nu zîci și moară, ce și nu să fi născut. Cătă pruncu tău zîcei, dacă te făce cufire.”

F..ă dracu pă sora mătușe-ta!

„Dacă n-ai vrut și pominești pă mă-sa. Că sora mătușe-sa îi mă-sa. Io așe zîcem dîn glumă cătă fetele mele.”

F..ă-l cruce!

„O fost on uom care așe suduie. Bace Mihai a Sfătului. Dîn ură zîce.

F..ă-l dracu!

„În părere dă rău zîcei. Nici așe nu să poate întîmpla asta.”

F..ă-te boii!

„Cătă prunci zîcei din dragoste.”

F..ă-te broscorii

„Ieste că numa meri și-l mîngîi pă prunc și zîci: Oa, f..ă-te broscorii, că mare-ai crescut.”

F..ă-te cîinii!

„Și asta tă cătă prunci. Dac-o făcut uarice, uă și numa așe zîcei. Că ț-o fost drag.”

F..ă-te cine te-o făcut!

„Nu vrei și zîci că mă-ta, tată-to, părințîi, ce cine te-o făcut. Așe barem îi pominești pă amîndoi. N-or fost aște așe mare blăstămuri. Le zîcei numa așe. Asta-i la mulț uoameni pă limbă. Nici că nu u-ai zîce.”

F..ă-te Dumnezo!

„Dumnezo tă pă limbă le iera la uoameni cînd să făceau cufire. Da și muierile țigane la gură suduieu așe.”

F..ă-te iepurii!

„Iepurii, cîinii, broscorii, boii, tă cătă prunci să zîceu, că știei că nu s-a pune pă ii blăstămu. Că nu să poate întîmpla și-l f..ă iepurii.”

F..ă-te ioie în tătă joie!

„Dîn glumă. Nu știu ce-i ioie, numa poate însămna io și ie.”

F..ă-te luna!

„Aici la Micherechi cii mei rămași uoameni suduieu cu lună și cu soare. Aște-s mare voarbe.”

F..ă-te mă-ta!

„Noa asta să zîce mai des. Sudalma dă mamă te doare mai tare.”

F..ă-te mnențîi!

„Și asta numa cătă prunci zîci. Tăt așe ca cile cu iepurii și cu broscorii.”

F..ă-te norii!

„Nu-i așe dă mare ca ce cu luna.”

F..ă-te pichetu!

„Să zîce. Pichetu cotune-nsamnă. Multe cotune. Doamne feri.”

F..ă-te scioii!

„Cătă prunci zîcem cu drag. Scioii nu-s buni, că-s rece.”

F..ă-te Sîntetru!

„Să zîce acărcînd și asta cu Sîntetru, da nu așe des ca ce cu Dumnezo.”

F..ă-te stelele!

„Spusu-ț-am, aște-s tare grozave, cu luna și cu stelele.”

F..ă-te tată-to!

„Oa, asta în tătă zî o auzei, nu-i așe mare ca sudalma dă mamă.”

F..ă-te țucuru!

„Hortacii zîceu întră ii: Ț-ai luat outău nou, f..ă-te țucuru, și nu m-ai spus! Asta numa cu f..ă-te ieste, bată-te țucuru nu să zîce.”

F..ă-te Zoatya!

„Mai nou zîc. Dă Dumnezo. Ungurește.”

F..u-i bleascu lui!

„Mai dămult zîceu așe. Da nu știu ce-i acela: bleasc. Dacă ț-î s-ontîmplat uarice. Numa așe ție ț-ai zîs, nu cătă altu: F..u-i bleascu lui, că tare m-am închinat.”

F..u-i norocu lui!

„Am avut io on văr. Bace Locuțî. La care tăt a doauăle voarbă iera: oa, f..u-i norocu lui că frig îi! F..u-i norocu lui că bine m-am îmbătat asară, zîce.”

F..u-ț ghințî!

„Iera care zîce dîn părere dă rău, dacă iera tare-tare cunevoie. Urîte voarbe!”

Ieie-te dracu pă p..a lui!

„Asta-i tare urîță, da nu-nsamnă nimica. Nu-i blăstăm mare. Că dracu nu poate face așe.”

Ieie-ț dracu hazna!

„Și nu-ț ieie nime hazna. La care-i uom dă nimică, nu lucră. Cătă acela zîceu: Ieie-ț dracu hazna, că nu iești bun dă nimică!”

Izidi-u-ai!

„Iosagu izidește, uomu moare. Ca ș-on animal și mori. Cînd îț pare tare rău pă uom uă pă animal.”

Lovască-te boala ce re!

„Aista-i blăstăm. Boala ce re aciie-i mare.”

Lovască-te cufureala!

„Dacă-i așe rău, năastîmpărat pruncu. Nu dîn inimă dorești.”

Lovască-te dracu tă dă pămînt!

„Sînt uoameni, care dacă-s cufire tare, țîpă taljeru dă pămînt. Pă tine dacă te-ar lovi așe cum ai făcut tu. Uă dacă lovești on cîne: Nu-l lovi, lovască-te dracu tă dă pămînt și te lovască!”

Lovască-te pîrța!

„Cînd să face cufire. Așe-i asta numa ca Doamne-alduiește.”

Lovască-te roata!

„Nu-i tumna așe. Nu le gîndește uomu așe și să-ntîmple, da cătă prunci nu să zîce.”

Lovască-te sclepțele!

„Cînd ierau pruncii cii mici, îi love on plîns. Pîna nu mureu nu-i lăsa. Aciie iera sclepțele. Mure dîn plînsu acela. Nu tare o mai zîc asta.”

Lovască-te sîta!

„Și te lovască sîta ai moarte, nănorocire mare. Cînd suduiești nu gîndești că-i așe mare. Îi numa așe pă vîrvu limbii.”

Lovască-te trăznetu!

„Nu tare des să zîce. Nu-i așe mare ca: Trăznească-te Dumnezo!”

Lovască-te vîntu!

„Greu blăstăm. Tăt așe o blăstămat on uom dîn Micherechi. Iel o păfît, s-o-ntors blăstămu pă iel. Dacă s-o-ntîmplat dînt o sută dă uări odată, zîceu că o prins blăstămu.”

Lovi-te-ar calu!

„Calu lovește așe că poț și și mori. Oa, lovi-te-ar calu, da ce tă mă bîzîiești aci!”

Mere-ai cu picioarele-nante!

„Și mori, că cu picioarele-nante te duc în temeteu. N-o gîndește cel care zîce voarba asta, că asta însamnă moarte. Dacă tă mere, ciovărgălește uarecine: Mere-ai cu picioare-nante, da inde tă meri?”

Mîncă-u-ai ce pă urmă!

„Cîn mîncă mult, n-are răbdare, mîncă iute, uă nu-i alegheadit, uă îi mai trabă. Atunci să zîce.”

Mînce-o focu Salontă!

„On uom o mărs la țîrgu dîn Salonta. Ș-o vîndut vaca, și banii tăț i-o teltuit. Nevasta tăț așe zîce cătă iel cînd ș-o adus aminte: Mînce-o focu Salontă. Asta apoi o zîceu în sat cînd o avut uarecine pagubă mare.”

Mînca-te-ar beșina!

„Cătă pruncași cînd ți-îs draj.”

Mînca-te-ar buhele!

„Să zîce cătă cel care-i place noapte și umble, și ciovărgălească.”

Mînca-ț-ar gura plăcintă!

„Dacă uarecine tăt ar mînca, tăt ar rumăga. Da și cătă prunci: Uă, că dragu-mi iești, mînca-ț-ar gura plăcintă!”

Mînca-ț-ar puii pita!

„Și n-aibă pită. Dacă-ț pot mînca puii pita, însamnă că iești sărac, că numa atăta pită ai. Zici cînd plînje uarecine: Noa, da dîr ce plînji, doară ț-o mîncat puii pita?”

Mînca-le colera ghinele aște!

„Numa cătă ghine, colera îi o boală.”

Mînca-l sărăcie!

„Dacă ț-o făcut ție rău, îi vrei și tu rău. Sărăcie-i re. Și fie sărac. Numa mînca-te, bată-te sărăcie nu ieste.”

Mînca-te beteșigu!

„Asta-i sudalma muierilor. Beteșigu-i boală, betegség. Oa, mînca-te beteșigu, că tare te-ai îmbătat.”

Mînca-te binele!

„Dă părere dă bine: Mînca-te binele, că bine coț afară! Mînca-te binele că dămult nu te-am văzut!”

Mînca-te boala ce re!

„Însamnă și fii tare, tare, tare beteag. Ce mai re boală. Să zîce în tăt tipu: mînca-te, bată-te, lovască-te, prindă-te...”

Mînca-te boluța ce re!

„Pă pruncii cii mici, cînd să scutură, zîceu că-i prinde boluța ce re. Da asta le trece la prunci. Nu-i așe mare blăstăm ca cel cu boala ce re.”

Mînca-te broscii!

„Mai mult cătă prunci. Cătă fete nu. C-oace să zîce, că știi că asta nu să poate. Nu-i așe mare sudalmă. Mai zîci și f..ă-te, ducă-te broscii. Broscii nu-nsamnă moarte.”

Mînca-te cîinii!

„Nu-i blăstăm, că doară n-o mîncat cînele pă nime. În părere dă rău, cătă prunci zîcem. Și știe că-m pare rău.”

Mînce-te curu ca pă mîță!

„Cătă acile fete zîceu, care nu să purtau bine.”

Mînce-te cioarăle!

„Doamne feri și-l mînce cioarăle, că-nsamnă că i-or mînca carne. N-a fi îngropat. Și n-ai pă cine și te-ngroape. Da astăz să spune acărcînd.”

Mînce-te ciuma!

„Uarecînd asta o fost gre boală. Astăz să zîce numa așe cătă prunci. Îi ocărești olecuță.”

Mînce-te dilazu!

„Asta-i ca fene și naiba. Cătă lucruri. Dacă cot uarice: Oa, mînce-l dilazu d-ande l-am pus?”

Mînce-te dracu!

„Asta o zîci desuț. Numai mînce-te. Bată-te dracu nu pre.”

Mînce-te fene!

„Numa așei. Și l-ai blăstăma, și nu. Nu-i nimica dînt-asta. Și io tă u-am zîs.”

Mînce-te focu!

„Aista-i blăstăm. Mai ales pă animale.”

Mînce-te freanța!

„Dacă uarecine te tă zovorlește, te-mpedecă în lucru: Mînce-te freanța, da dî ce te-ai băgat aci, că ia amu am gătat dă murluit.”

Mînce-te jaru!

„Mai mare blăstăm dîcît focu. Focu să poate astînje. Cînd îi jar, acela-i gata.”

Mînce-te lupii!

„Cătă prunci. C-aici nu ierau lupi, așe că nici așe nu să pute întîmpla. Ca și mînce-te cîinii.”

Mînce-te moarte!

„Pă vreme cînd am fost noi prunci, tare-njurau și mamele. Mîncal-ar moarte pă pruncu aista. Cînd o făcu rău. Iera greu și ai prunci mulț. Le păre bine la mulț cînd cîte unu mure d-întră ii. Astăz nu să zîce.”

Mînce-te moarte ce curată!

„Și mori dă moarte curată. Și nu te lovască nimica, și nu te-aspînzuri.”

Mînce-te nevoie!

„Mînce-te nevoie, uă calce-te nevoie, tăt una-i.”

Mînce-te ocară!

„Dacă te-o vorovit dă rău uarecine. Îl rușinez: Cum zîci tu asta, mînce-te ocară!”

Mînce-te pădutii!

„Și ai năcaz mare dă care nu poț scăpa. Să mai zîce și: Umplă-te pădutii.”

Mînce-te pămîntu!

„Și mori. Mînce-te moarte-i mai greu dîcît mînce-te pămîntu. Pămîntu te-a mîncea odată. Mînce-te moarte însamnă și mori amu.”

Mînce-te pepe!

„Moarte însamnă, da dîrt-ace n-ai vre și moară. Zîc cătă pruncii cii mici. Cătă a tăi. Uarecînd zîcem că: Mai bine m-ar duce amu pepe. Adecă aș vre și mor.”

Mînce-te purecii!

„Cătă pruncaș mai ales. Uarecînd ii grîjeu dă iosag. Nu-i lucru grozav, da tă nu-i bine și ai pureci.”

Mînce-te pustie!

„Și fii sîngur, și n-ai pă nime. Zîcem și că: Du-te-n pustie d-aci!

Mînce-te pustușagu!

„Însamnă și mori. Pusztulj!. Mai ales cătă animale, cîne, mîță.”

Mînce-te rîie!

„Boală. Te mîncă. Uarecînd ierau care aveu rîie. Și te mînce, și n-ai hodină, și nu poț durmi. Mai rei dîcît ce cu purecii.”

Mînce-te scleptele!

„Tă ca lovască-te scleptele-i. Să zîce și șe și șe.”

Mînce-te zvîrcolacii!

„Pă soare, pă lună ieste ațe că să mistuiesc. Apu zîce că zvârcolacii le mîncă. Asta-o fost, da astăz n-o mai zîce nime.”

Mînce-o putrădu acolo inde-i!

„Dac-o fo re cînd o trăit ce ce-o murit amu. Atunci zîcem. Nu-i așe mare lucru, că mortu tă putrăzește.”

Muri-i-ar calu dîn ham!

„Uarecînd uoamenii ierau săraci. Calu o fost avere mare. Aista blăstăm însamnă că și n-aibă cu ce și-și crească cilediu.”

Nu-i deie Dumnezeu moale-n gură!

„Și n-aibă nimica dă mîncat.”

Orbască-te Dumnezeu!

„Dacă te faci că n-ai văzut. Uă dacă: te-am văzut cu ciie. Văzut-ai tu pă dracu, orbască-te Dumnezeu!”

Pățî-u-ai ce-o pățî topanca me!

„Asta-i tare urîță. Cătă fete. Și fie trasă cum s-o tras topanca.”

Peri-u-ai tu și tătă felegăziie ta!

„Și moară tătă foaita, tăt neamu.”

Pica-ț-ar uătii!

„Asta-i blăstăm urîț. Blăstămi așe dacă-ț pare rău tare. Doamne feri.”

Pica-u-ai în cur!

„Dacă mere pe iute, să sîlește uă vre și te-ntreacă. Atunci zîci. Uă cătă pruncaș cînd pică. Da zîci și cînd te mniri. Așe-i dă mîndru acolo, că numa pici în cur. Uă: Pica-u-ai în cur dac-ai vide ce împroșcătură îi la ie.”

Pomnească-te Dumnezeu!

„Cînd vez că cu care vorovești îi cunevoie. Vrei și-l idegeșitlești. Îl mai încarci. Pomnească-te Dumnezeu!”

Pomni-u-ai dă ciudă!

„Și asta tăt atunci, dacă-i cufire.”

Prinde-te-ar zgîrciu!

„Asta-i blăstăm. Tare rău. Și în spate și în față zîceu.”

Rupe-ț-ar dracu brîncile!

„Dac-o făcut uariceva rău cu brîncile. O strîcat. O meșterit și o strîcat. Nu că și-l tomnească. Să prinde, apu nu să-nțeleje.”

Rupe-țî-s-ar picioarele!

„Cătă uamenii bețai. Dăr ce mărg la crîjmă.”

Sări-ț-ar uătii!

„Sară-ț uătii îi blăstăm, da tă nu-i așe mare ca: Orbască-te Dumnezeu! Oa, sare-ț uătii, da ce-ai făcut? N-ai văzut? Dacă omburdat uarice.”

Scutura-te-ar frigurile!

„Dacă să scutură dîr acărce. Dacă-i cufire. Îi dîndămînă și zîci: Scutura-te-ar frigurile!”

Strîca-ți-s-ar befötturile!

„Asta mai nou u-am auzît la on focimeccs. Băsamă și lucrî-n zadar.”

Surzască-te Dumnezo!

„Dacă să face că nu te aude, apu tu știi că te aude. Uă dacă ai auzăt c-o zîs c-o auzît de tine uariceva. Voarbe rele.”

Trăi-u-ai pînă a fi o cioară neagră!

„Și trăiești mult ai. Cioară neagră tăt a fi și cioară trăiește mult. Însamnă și nu poată muri, și n-aibă hodină.”

Trăznească-te Dumnezo!

„Nu-i așe dă mare ca Pomnească-te Dumnezo!”

Tremura-u-ai pînă-i asuda!

„Uă și tremure dă beteag, uă dă cufire. Cînd ii frig, uă cînd îi cufire atunce zîci.”

Tune-te Dumnezo!

„Ș-asta-o zîc dă cufire. Tăt acie-nsamnă.”

Umple-ț-ar piru ograda!

„Și ai mult, mult dă lucru. Că piru numa așe ptere, dacă-l scoț dîn rădăcini. Cătă uomu leneș. Care nu lucră nimic. Și cătă care să laudă că lucră, apu nu lucră: Ai ști ce-i lucru! Umple-ț-ar piru ograda!”

Vini-ț-ar hiru!

„Dîn bătaie o vinit hiru, dac-o murit uomu. Șiț- vină hiru c-ai murit. Blăstămau nevestele pă bărbațîi băutori. În părere dă rău. Și să potrocească. Și moară. Și nu știe nime inde și cum o murit, numa o fo și nu-i.”

Vu-tu-ț-o vu peri foaita!

„Dîn supărare. Dacă să face cufire Toader zîcem io Vu-tu-ț-o-vu peri foaita, și nu te fi cunoscut. A noști n-o suduit așe ca a lor.”

Ana Borbély

Menținerea limbii române la Micherechi

În comunicarea mea voi aborda schițat ansamblul procedeelelor cu ajutorul cărora se poate descrie limba română vorbită în localitatea Micherechi, și voi fixa factorul social care, în prezent, influențează cel mai puternic *menținerea limbii române* în această comunitate de limbă. Cercetarea s-a făcut pe baza anchetelor efectuate în Micherechi în anii 1984, 1994 și 1997. Locutorii au fost în număr de 45, cărora, cu această ocazie, doresc să le mulțumesc pentru sprijinul acordat. În timpul anchetei am folosit atât metoda de cercetare dialectologică, cât și cea sociolingvistică. Pe teren (1) am efectuat o conversație dirijată, cuprinzând întrebări despre viața socială și culturală din trecut și prezent, (2) am cules material onomastic și toponimic, (3) am folosit un chestionar, cuprinzând întrebări în legătură cu folosirea limbii române și a celei maghiare în localitate, atitudinea față de limbă a locutorilor etc. (4) la sfârșit am aplicat și un test lexical conținând 100 de cuvinte. Întregul material a fost înregistrat pe casete. Am aplicat, pe lângă aceasta, observația directă a participanților, metodă de cercetare de teren din antropologie. Deoarece chestionarul nu surprinde toate variațiile de limbă ale locutorului, se recomandă și observația directă.

Din datele culese în localitatea Micherechi voi prezenta pe acelea legate de conversația dirijată, materialul obținut prin aplicarea chestionarului și observațiilor directe. Ca apoi, și celelalte date lingvistice din satul anchetat să fie prelucrate într-un studiu mai cuprinzător.

Dar pentru înțelegerea fenomenului de menținere a limbii române la Micherechi este necesară o prezentare succintă a localității și a limbii române vorbite aici.

În trecut, localitatea a aparținut comitatului Bihor (Fényes 1851/III: 79), iar în prezent face parte din județul Bichiș. În documente,

numele localității apare pentru prima dată în 1359 (Jakó 1940: 300). Numele satului Méhkerék – după lingvistul Kiss Lajos – este compus din cuvântul *méh* (albină) și *kerek* ('pădure [sub formă de cerc]'). Probabil că această denumire se referă la un sat care s-a format pe locul unei păduri distruse, unde locuitorii s-au ocupat cu apicultură. Denumirea românească Micherechi s-a realizat din forma maghiară (Györffy 1942: 302; Jakó 1940: 300 Kiss 1980: 416). După opinia unor săteni, localitatea a fost înființată de către șapte familii, care au venit din satul și împrejurimea Inandului (Inand azi este situat în România, județul Bihor).

După recensământul din 1990, în Micherechi trăiesc 2290 de locuitori, dintre care 1848 români, 430 unguri, 7 romi, 4 slovaci și o persoană nedefinită (categoria a fost denumită „restul”). O statistică efectuată în localitate în ultimele patru decenii arată în procente, câți locuitori s-au declarat de naționalitate română:

1960	1970	1980	1990
94,5%	-	90,6%	80,6%

și câți locuitori s-au declarat cu limba maternă – limba română:

1960	1970	1980	1990
95,3%	95,5%	90,5%	83,5%

După cum rezultă din datele recensământului, localitatea a rămas românească, iar limba română este limba maternă a celor mai mulți locuitori.

Limba vorbită aici are două variante: *graiul arhaic local* (*graiul micherechean*) și *variantea suprapusă locală* (*variantea literară din Micherechi*). Dar, pe lângă acestea de la o situație formală pînă la una informală, se pot stabili mai multe stiluri de vorbire. Aceasta înseamnă că limba română vorbită în localitate nu este omogenă, ea variază de la o situație la alta și, într-o anumită măsură, de la un vorbitor la altul.

Graiul micherechean (GM) este vorbit de toți românii din localitate, în aproape toate sferile de comunicare ale satului. Domeniile

de folosire ale graiului sînt: familia, locul de muncă, vecinătatea – prietenia, cumpărăturile, casa satului (în anumită măsură, alături de limba maghiară, de ex.: cununie), școala (în anumită măsură, alături de varianta literară.) GM variază relativ puțin de la un vorbitor la altul. Această diferențiere este influențată mai cu seamă de variabilele vorbitorilor, cum ar fi: vîrsta, sexul, instrucția școlară.

Particularitățile graiului din Micherechi pot fi puse în evidență dacă acesta este comparat cu (1) limba română standard, sau/ și cu (2) alte graiuri românești din Ungaria.

GM poate fi considerat ca o **subdiviziune a subdialectului crișean**, iar față de limba română standard prezintă anumite similitudini, dar și diferențieri fonetice/fonologice, morfologice, lexicale, diferențe în modul de comunicare etc.

Graiul micherechean în comparație cu limba română standard (LRS)

Dintre *diferențele fonetice/fonologice* amintim: rostirea fonemului *e*, ca *ă*: dă (de), *dăscuț* (descuț); rostirea lui *î* pentru *i*: *dîn* (din), *gășit* (găsit), *zîle* (zile). Sistemul vocalic mai cuprinde și vocalele: *e*, *ɛ*, *ø/ö* și *ü/ú*. Vocala *e* și diftongul *ea*, uneori, sînt rostite *e* (deschis): *durere* (durere), *leşniele* (lemnele); *a me* (a mea), *re* (rea), *vre* (vrea). Diftongului *oa* se pronunță *ɔ* (deschis): *coje* (coajă), *moră* (moară). Vocalele maghiare *ö* și *ü* precum și perechea lor lungă (*ő* și *ű*) sînt adaptate diferit *Ö/ő* a devenit *i*, *eü* sau *ăy*: KÖBÖL –k'ibeleş, HŰTŐ – hűteş; LEPEDŐ – lipid'eş, ÉLESZTŐ – ilistăş; *ü* se pronunță *e*: (ÖSSZE)KERÜLNI –k'ereti. În unele cuvinte însă aceste sunete maghiare au rămas neschimbate: ISMÉTLŐS – işmetleş, HŰTŐ – hűteş. Iar în toponimul maghiar VÉSZTŐ *ő* final dispăre: *Vest*.

Și sistemul consonantic al graiului s-a întregit cu sunete noi, prin palatalizarea dentalelor *t*, *d*, *n* la *t'*, *d'*, *n'*: *tăt'e* (toate), *ad'ică* (adică), *nîmică* (nimic), iar africata *g* se pronunță *j*: *întăleje* (înțelege), *împunje* (împunge) *traje* (trage).

Dintre diferențele morfologice între graiul local și limba română standard amintim formarea pluralului substantivelor, în cuvinte ca: *căs*, *glăs*, *holduri*, *sore*, față de *case*, *clase*, *holde*, *surori*. Verbul *sunt*

predicativ și copulativ la indicativ prezent se rostește *îs*: *nu le țin cînd îs a noșt'e, le țin cînd îs a ungurilor*. Se schimbă accentul la verbele de la indicativ prezent, persoana 1 plural: *coțém, făcém, merém*. *Conjunctivul* se construiește cu conjuncția *și* în loc de *să* din limba standard: *cum și ferbem*. În lexicul local apar numeroase regionalisme: *crestată, dos, motroșcă, strămuta*, dar și multe împrumuturi din limba maghiară: *căuač, haba, zețore, zibzar* etc.

Cea mai importantă diferență în modul de comunicare între cele două idiomuri este fenomenul lingvistic, frecvent în situație de bilingvism, și anume schimbarea de cod, care „desemnează capacitatea individului de a trece de la o limbă, un dialect sau un stil la altele, în cursul interacțiunii verbale” (Ionescu-Ruxăndoiu – Chițoran 1975: 290). Un exemplu pentru trecerea de la limba română la limba maghiară: *Și ȳ-o da' în arîndă, HASZONBÉRBE*.

Graiul micherechean în comparație cu graiurile românești din Ungaria (Chitighaz)¹

Dintre graiurile românești vorbite în Ungaria, graiul românesc din județul Hajdú-Bihar (din Apateu, Bedeu, Săcal etc.) este cel mai asemănător graiului vorbit în Micherechi. Dintre trăsăturile comune voi aminti: *conjunctivul* construit cu *și*, folosirea formei arhaice a verbului *tau* (tai). Graiul din Micherechi diferă mai mult de graiurile românești vorbite în județul Bichiș (Aletea, Chitighaz, Otlaca-Pustă, Bătania etc.) și Csongrád (Cenadul-Unguresc).

Vom prezenta, în continuare, diferențele fonetice/fonologice, morfologice, lexicale și de comunicare între graiul din Micherechi (M) și Chitighaz (C).

Diferențe fonetice/fonologice:

→ feț'ele (M) – feț'ilē (C) – fetele (LRS)

¹ Tratarea fenomenului s-a făcut mai pe larg în cartea Ana Borbély: *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta, 1990.

- cruscă (M) – cuscră (C) – cuscră (LRS)
- preved' (M) – privet' / prived' (C) – priveghi (LRS)
- g'inț (M) – d'inț (C) – dinți (LRS)

Diferențe morfologice:

- holduri (M) – hold'e (C) – holde („iugăre”) (LRS)
- și făcém (M) – să făcém (C) – să făcem (LRS)

Diferențe lexicale:

- voroveș (M) – vorbeș (C) – vorbeau (LRS)
- ȧarba șorelui (M) – ruje (C) – floarea soarelui (LRS)
- rúip (M) – popor (C) – popor (LRS)
- înt'ipuieșt' (M) – pingăleșt' (C) – a face poză, fotografie (LRS)
- dăscătat (M) – dăspărțit (C) – despărțit („separat”, „divorțat”) (LRS)

Diferențe în modul de comunicare:

- note de discurs:
- beń (M) – bińe (C) – bine (LRS)
- ȧecș (M) – uȧtit'e (C) – vez (LRS)
- unele sunete nu se rostesc:
- fo (M) – fost (C) – fost (LRS)
- díc' noȧ (M) – dícit noȧ (C) – decit noi (LRS)
- ń-am cota' unu pă altu (M) – cotat (C) – căutat („ales”) (LRS)

Varianta literară din Micherechi (VLM)

Alături de graiul local, în Micherechi este folosită și o variantă literară locală românească. Această variantă spre deosebire de limba română standard, are și anumite particularități dialectale; este folosită în școală, în biserică, la întâlnirile cu românii din România (într-o mai mare măsură decât graiul local). În interviurile dirijate la fața locului, locutorii, în cazul anumitelor teme de conversație, schimbă codul, adică trec de la vorbirea în grai la varianta literară. Ca temă de conversație a fost aleasă religia, dar și o discuție cu nepotul interlocutorului născut în anii '80, care folosea limba litera-

ră la școală: *Școlă românește, iacă că vorbește mai prefect românește.*

Varianta literară diferă de la un vorbitor la altul. Aceste diferențe apar în funcție de vârsta, instrucția școlară sau/și ocupația vorbitorilor. Altfel folosește varianta literară românească un pastor baptist sau un predicator la oastea domnului, un profesor de limba română sau de matematică, sau un profesor tânăr față de unul mai în vârstă. Diferențele lingvistice care apar la acest tip de vorbitori sînt în funcție de numărul elementelor dialectale folosite în vorbire.

Vom ilustra această variabilitate lingvistică cu cîteva exemple înregistrate în timpul interviului.

→ Evitarea regionalismelor:

pă străz (VLM) – *pă uliță* (GM) – *pe străzi* (LRS)
frumșă (VLM) – *fajină* (GM) – *frumoasă* (LRS)

→ Evitarea palatalizării dentalelor:

ne vindecă (VLM), *ne vind'ecă* (GM) – *ne vindecă* (LRS)

→ Folosirea formelor hipercorecte:

tote (VLM) – *tăt'e* (GM) – *toate* (LRS)

La cei mai în vîrstă predomină graiul local și numai rareori ei recurg la termeni din limba standard: *Cînd nu-s bolnavă – cum zîce.* „Cum zîce” este sintagma (marca) pe care o folosește locutorul mai în vîrstă cînd în locul cuvîntului din grai *bet'ag* folosește termenul literar „bolnav”. Trebuie să adaugăm aici și un alt element, cel de *corectare*. După ce vorbitorul își dă seama că a folosit un element dialectal, se corectează și pronunță varianta literară: *țucur – zahăr*. Adeseori, se corectează chiar unul pe altul. Un bărbat, născut în 1929, și-a corectat soția astfel: *Nu rămîneșt'e êi ro-mâ-neș-te*, iar soția reacționează în felul următor: *Nø beń*. De aici rezultă că localnicii își păstrează destul de bine graiul pe care îl folosesc în cele mai multe împrejurări și numai arareori recurg la unii termeni din limba română standard.

Menținerea limbii române la Micherechi

De-a lungul secolelor, comunitatea românească din Micherechi a fost monolingvă, adică se vorbea numai românește. Această comunitate monolingvă, în decursul ultimelor decenii, a devenit bilingvă. Competența vorbitorilor în cele două limbi, română și maghiară, prezintă grade diferite: unii le stăpînesc în egală măsură, alții folosesc, în mod curent, o limbă și o cunosc numai superficial pe cealaltă. Într-o comunitate de limbă, bilingvismul poate fi stabil sau de tranziție. Aceste două tipuri de bilingvism se realizează sub influența unor factor legați de schimbările sociale, economice, demografice etc. Bilingvismul românilor din Ungaria, în general, pare a fi un bilingvism de tranziție. Opinia publică a românilor din Ungaria este că la Micherechi s-a păstrat mai bine limba minoritară, limba română. Cercetările de teren confirmă pe deplin această opinie. Limba română este vorbită de cea mai mare parte a comunității. Care sînt factorii care au contribuit la menținerea limbii române la Micherechi?

Factorii care favorizează menținerea limbii, în general, nu sînt constanți, deoarece pot avea efecte diferite în diversele comunități de limbă sau în diferitele perioade de timp.

Factorii care au contribuit la menținerea limbii române în Micherechi au fost:

- (1) proporția de 100% a locuitorilor români din Micherechi;
- (2) societatea închisă: în care oamenii lucrau pămîntul, creșteau animale, mergeau la biserica românească, se căsătoreau numai cu români din sat (endogamie);
- (3) situația laterală geografică a satului.

Factorul nou care condiționează menținerea limbii române la Micherechi este ocupația nouă a locuitorilor (4) *grădinăritul* în sere. Acesta a adus satului bogăție și, concomitent cu aceasta, un prestigiu pentru localnici. Această faimă este recunoscută și de către cei din localitățile vecine. Prin grădinărit, localitatea și-a găsit o stabilitate socială, iar tinerii din sat, lucrînd cu părinții la sere, nu mai sînt nevoiți să plece la oraș! Trăind împreună, în sat, generația mai tînără

nu a fost influențată de limba orașului, ci numai de limba părinților, adică de limba română. Astfel, comunitatea românească a devenit solidă. Chiar și o parte a păturii intelectuale, avînd locul de muncă într-un alt sat sau oraș învecinat, lucrează în sere separat de părinți sau împreună cu ei. Ca atare, limba pîinii a rămas limba română. Limba română se menține în Micherechi pentru că și copiii născuți în familii mixte vorbesc românește (situație care nu se întîlnește în alte comunități românești din Ungaria). Menținerea limbii într-o comunitate se poate realiza și prin educarea copiilor în spiritul de a păstra limba maternă, atît în familie, cît și în întreaga comunitate. Prin observații directe am cules următoarele date: în magazin vînzătoarea, care are vreo **douăzeci** de ani, vorbește cu o fetiță de vreo șase ani, care face cumpărături. Vînzătoarea a întrebato românește iar fetița i-a răspuns ungurește. Vînzătoarea reacționează în felul următor: *Dă ce vorbeșt' ungureșt'e nu ieșt' tu unguroje*. O altă observație directă. Mama și copilul circulă pe stradă cu bicicleta. Copilul de vreo opt ani a vorbit ungurește, mama îl educă în felul următor: *Răspund' em rămâneșt'e doră rămân ieșt'*.

Creșterea prestigiului micherechenilor poate fi sesizat și prin comportamentul schimbat al „străinilor”, adică al oamenilor care au o oarecare relație cu cei din Micherechi, deci nu s-au născut în sat. În trecut, căsătorii cu tinerii din Șercad, cînd micherechenii erau săraci, nu prea s-au făcut. Ungurii din Șercad îi priveau cu dispreț pe românii din Micherechi. Azi, astfel de probleme nu mai apar. Chiar cînd eram în sat (în 1997) s-a căsătorit o fată din Micherechi cu un băiat din Șercad. Un astfel de eveniment e tot mai frecvent în sat. Ba chiar, prin observație directă, pe stradă, am auzit un fecior ungur vorbind unei fete din Micherechi, la telefon, în felul următor: *Te iubesc! HALLOD ROMÁNUL MONDTAM: Te iubesc!*

Semnalez, în acest sens, și faptul că prestigiul graiului local este puternic și pentru românii veniți din România să lucreze în serele din Micherechi, deoarece ei nu-i corectează pe localnici dimpotrivă folosesc și ei particularități ale graiului. Această situație este un exemplu excelent pentru a dovedi că **statutul participanților influențează uzul limbii**. Voi aminti aici că unii informatori mi-au mărturisit cît le este de greu să se-nțealgă cu rudele din România:

informatorul 1 (i1): *Că nu né-nțelejém cu români. Nu né-nțelejém dacă vin dî la Rămâniie. Nu-nțălej. C-açi la fata meț tă vin dî la Rămâniie. Pu mult'e cuvint'e nană. Nană ce-î asta spuine-n-o ungureșt'e c-așe n-om înțăleje, da ce spuî dumneta nu-nțelejém. Apu s-o supărat. Puuu haba că t'e superi, nu șt'im. Întrebam că feț'ele ce aăă servici au, uă ce ișcolî. Nu né-nțălejém. Ab-îe nu n-o șt'îie spuine întramint'e. Nô d-ap-atunê vorovim d-alt'icîle. Amu dă pildă noî merem la bold. Nu zîcem că merem la coparativă, merem la bold. Apu zîce că-î ungureșt'e și că-î rămâneșt'e: bold – bold. [Rîd]. Apu mă duc, mă duc la bold și în ieu țucur, nu zîc că dă-m zăhâr – dă-m țucur. AKÁR ROMÁN AKÁR MAGYAR. Nu zîc uă drojd'î nu zîc că dă-m drojd'î, c-am-açela-î AZ ÉLESZTŐ. Dă-m ilistău. Nô ș-ap-atunçe și ungureșt'e CSAK EGYREMEGY. Apu cătă uloî dă lampă nu zîcem că fotografiie – dă-m uloî dă lampă.*

Informatorul 2 (i2): *Fotoghin zîc.*

i1: *Da' cătă porodică cum să zîce?*

Ceilalți în cor: *R-o-ș-i-î.*

În încheiere, doresc să precizez că factorii care condiționează menținerea limbii nu sînt constanți. Și la Micherechi odată cu schimbarea vieții sociale se vor schimba și acești factori. Schimbările se arată deja. Menținerea limbii române în localitate este amenințată de mentalitatea negativă a unor vorbitori față de limba lor maternă, de graiul local. După părerea lor, graiul este un „corc, corcitură”, un idiom intermediar între limba română și limba maghiară. Este regretabil faptul că în afară de școală și biserică prin intermediul cărora pătrunde limba română standard în graiul local, alte mijloace și căi de pătrundere nu există. Cei din sat urmăresc foarte rar emisiunile de la radio și televiziune transmise în România (cu excepția unor programe religioase și de cîntece populare) și, de asemenea, călătoresc foarte rar în România, situație despre care locutorii au ținut să precizeze: *n-am fost amu dăm mult*. Odată cu creșterea numărului familiilor mixte și dată fiind posibilitatea tinerilor de a urmări emisiunile în limba maghiară, treptat, această limbă cîștigă teren pe zi ce trece. În familiile mixte, spre exemplu, copilul cel mare vorbește mai mult/bine românește decît cel/cei mic/mici, iar soțiile mai tinere de naționalitate maghiară, cunosc mai puțin

limba română sau nu o vorbesc deloc. Aș putea spune că pînă și formulele de salut, care pînă în urmă cu zece ani erau exclusiv în limba română (chiar și copiii foloseau formula de Bună ziua!), sînt astăzi înlocuite cu cele din limba maghiară (CSÓKOLOM! sau SZIA!).

Bibliografie

- Borbély, Ana, 1997. *Cercetări asupra graiurilor românești din Ungaria (Chitighaz, Micherechi, Otlaca-Pustă)*, Budapesta: Tankönyvkiadó.
- DEX, Dicționarul explicativ al limbii române 1996. Ediția a II-a. București: Editura univers enciclopedic.
- Fényes Elek, 1851. *Magyarország geographiai szótára*. Mellyben minden város, falu és puszta, betűrendben körülményesen leíratik. I–VI. kötet, Pesten, Nyomatott Kozma Vazulnál.
- Györffy István, 1942. *Magyar nép – magyar föld*. Budapest.
- Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana-Chițoran, Dumitru (ed.) 1975. *Sociolingvistică*. București: Editura didactică și pedagogică.
- Jakó Zsigmond, 1940. *Bihar megye a török pusztítás előtt*. Budapest.
- Kiss Lajos, 1980. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Stella Nicula

Supranume la românii din Chitighaz

Onomastica este o ramură a științei care se ocupă de studierea numelor proprii. Ea are două subdiviziuni:

- **toponomastica** și
- **antroponomastica**.

Prima studiază toponimele, adică numele de așezări omenești și de forme de relief, care sînt produsele unor comunități date cu scopul de a se orienta mai bine în mediu. A doua se ocupă de studierea numelor de persoană și ale animalelor. Cele două ramuri ale onomasticii stau desigur în strînsă legătură.

Numele a apărut odată cu necesitatea de a identifica persoane, locuri, pentru a desemna obiecte. Orice nume propriu provine dintr-unul comun, de care după regulile ortografiei se deosebește prin faptul de a fi scris cu majuscule. Fiecare nume de persoană și fiecare toponim cîndva a avut un sens, care însă avînd o vechime de mai multe milenii sau secole, cu timpul devenise indescifrabil.

Unele forme ale antroponimelor – numele de familie – însă sînt de o proveniență mai tînă, astfel ca o parte a acestora poate fi mai ușor înțeleasă, cealaltă însă poate fi descifrată numai de specialiști, deoarece acestea provin din expresii dialectale sau cuvinte dispărute, desemnînd ocupații vechi, obiecte sau denumiri ale unor popoare demult dispărute. Numeroase sunt însă și cele împrumutate din alte limbi.

În cazul nostru obiectul studiului de față îl face cercetarea unei ramuri ale antroponimelor, adică a numelor de persoană. Antroponimele, a căror istorie este strîns legată de evoluția societății, pot fi grupate în 8 categorii:

- nume de botez (adică nume mic sau prenume),
- nume de familie (adică nume de grup sau cognomen),
- porecle,
- supranume,

- colective
- feminine,
- pseudonime
- antroponime literare (adică nume de personaje literare).

Pentru a ne familiariza mai bine cu tema propusă în titlu vom efectua o mică călătorie în lumea antroponimelor, pentru a face cunoștință cu acestea.

Numele de botez

Numele de botez a apărut odată cu necesitatea de a identifica persoanele. Acestea desigur au avut câte un înțeles, deoarece erau alese după unele criterii prin care acestea desemnau caracteristicile fizice sau psihice ale purtătorului, obiceiuri sau ocupații ale acestuia etc. Înțelesul acestor nume cu timpul a fost dat uitării și numai sensul a puținelor dintre ele mai poate fi perceput.

ex.: **Floare (care provine din numele zeiței florilor și a primăverii), Gheorghe (adică țaran).**¹

Aceste formule de denominație vechi, păgâne, odată cu biruința creștinismului fuseseră înlocuite de prenume de origine creștină, găsite în Biblie.

ex.: **Avram (adică părintele mulțimii), Maria (sens indescifrat).**²

Prenumele era și este dat copilului de părinți, bunici sau nași, moștenindu-se deseori de la tată la fiu, de la mamă la fată. În trecut unele familii mai înstărite apelau chiar și la folosirea unor formule duble de denominație, obicei atît de îndrăgît de familii și în ultimii ani.

ex.: **Ana Maria, Gheorghe Liviu** etc.

În familii deseori erau întrebuițate și forme diminutive ale acestor nume de botez, care cu timpul deveniseră bazele unor nume de familie.

ex.: **Petrișor**, de la **Petru**,

sau **hipocorisme**, adică formule de denominație provenite din trunchierea formei diminutive a numelui de botez.

ex.: **Nuțu**, de la **Ionuț**, adică **Ion**.

Fan'ę, de la **Fanuț**, adică **Ștefan**.

Cele mai multe prenume sunt de origine latină, greacă, ebraică sau slavă. În ultima perioadă însă putem observa o înnoire a gamei numelor de botez prin împrumuturi luate și din sistemul numelor de botez al altor limbi – în cazul românilor din Ungaria cu împrumuturi luate din cel al limbii maghiare.

La românii din Ungaria majoritatea numelor de botez sunt de proveniență creștină. Cele mai des întrebuințate sunt:

- în cazul bărbaților: **Gheorghe, Ion, Iosif, Mihai, Ștefan, Vasile,**
- în cazul femeilor: **Ana, Ecaterina, Maria.**

De menționat este faptul că utilizarea numelor de botez se face prin forma lor articulată.

ex.: **Ana** și nu **Ană**.

Avînd în vedere originea numelor de botez, acestea s-au format din nume comune care puteau desemna:

- parte a corpului uman sau a unui animal,
- caracteristicile exterioare sau psihice ale unui om,
- defecte corporale sau unele obiceiuri ale acestuia,
- nume de plante, de animale, de minere,
- expresii ale unor evenimente, întâmplări,
- sexul sau gradul de rudenie,
- denumirile unor ranguri,
- denumirile unor ocupații sau a obiectelor și uneltelor acestora,
- nume de popoare,
- nume religioase etc...

Numele de familie

Apariția și generalizarea numelor de familie sunt strîns legate de organizarea vieții publice. Răspîndirea lor este caracteristică evului mediu. Prima oară au apărut în Italia în secolul al XI-lea de unde s-au răspîndit mai departe.³

Necesitatea utilizării lor a apărut odată cu necesitatea identificării precise în cazul unor moșteniri, cumpărări sau vânzări de terenuri și moșii a persoanelor implicate. Oamenii în aceste cazuri se

identificau prin așezarea lângă numele de botez a unei porecle, a numelui tatălui sau a denumirii localității de proveniență etc. Aceste nume la început nu se moșteneau, ci din contră, aproape că se schimbau de la un act oficial la altul.

Majoritatea numelor de familie sunt prenume, devenite nume de familie fără nici o modificare sau prin adăugarea unui sufix. Numeroase sunt și așa zisele porecle transformate în nume de familie.

Sistemul antroponimic românesc este caracterizat de un **sistem bipartit**, format din praenomen și cognomen,

ex.: **Ion Gheorghe (adică Ion al lui Gheorghe),**

ceea ce îl face diferit de sistemul tripartit al romanilor

ex.: **Caius Iulius Caesar.**

În acest sistem tripartit utilizat la români primul membru al denumirii (praenomen) este echivalentul numelui de botez de astăzi. El aparține unui singur membru al familiei. Al doilea element era numele gintei cărui îi aparținea (nomen gentilicium), comun tuturor membrilor și descendenților acestora din ginta respectivă. Al treilea element (cognomen) aparținea familiei și corespundea poreclor din cazul numelor românești.⁴

Acest sistem tripartit nu s-a moștenit în provinciile fostului Imperiu Roman, deoarece aici au venit doar militari și funcționari romani, care și ei foloseau o formulă de denotație bipartită formată din prenume și nume de familie (praenomen+nomen), acesta din urmă fiind tot un fel de prenume.

ex.: **Iulius Claudius.**

Cu timpul posibilitățile de a identifica o persoană și de a evita posibilele confuzii, care puteau avea consecințe serioase, s-au sporit. Mijloacele de îmbogățire a sistemului de denotație au fost:

– **împrumuturi din limbi străine** (în cazul românilor din limba slavă),

– **procedee lingvistice** (derivări cu sufixe).

La greci s-a generalizat utilizarea unui sistem format dintr-un prenume – de obicei creștin, luat din Biblie – și un nume de familie, care se moșteneau din tată în fiu, altora putându-se da numai prin căsătorie, adoptare sau consimțământ. Bazele formării acestor nume de familie au fost **determinantele locale** (adică toponimele) sau **determinantele personale** (adică antroponimele).⁵

Alegerea determinantelor locale deseori avea un caracter aristocratic, prin faptul că acestea proveneau de la numele moșiiilor sau locului de naștere a persoanei respective, pînă ce alegerea determinantelor personale avea o motivație obiectivă.

Baza celor mai multe formule de denotație era totuși numele tatălui, care era de fapt „capul familiei”. Numele mamei îl putea înlocui doar în anumite cazuri:

- cînd copilul se năștea fără ca tatăl lui să-l fi cunoscut (era „copil din flori”),
- cînd mama rămînea singură după un divorț sau după decesul tatălui,
- în cazul în care bărbații lucrau timp îndelungat departe de casă și mama devenea șeful familiei,
- cînd tatăl se muta în casa socrilor, devenind astfel „jinere-n tindă”.

ex: **Părasca**.

Numeroase nume de familie provin din porecle care cu timpul au devenit nume autentice. Acestea la rîndul lor exprimau particularități psihice sau fizice ale purtătorilor, puteau aminti și de diverse trăsături ale animalelor sau ale plantelor etc.

Numele românești de familie apar chiar din primele documente din secolul al XV-lea și cel al XVI-lea. Actul oficial de impunere a alegerii unui nume de familie îl constituie documentul semnat de domnitorul Șerban Cantacuzino la data de 29 noiembrie 1680⁶, pînă ce în Ungaria abia la sfîrșitul secolului al XVIII-lea se va semna un astfel de act de către Iosif al II-lea deși documente conținătoare ale unor nume de familie au fost găsite din secolul al XVI-lea.⁷

La început numele de familie putea fi decis la liberă alegere, numai după ce a devenit moștenibil se necesita o aprobare a regelui pentru schimbarea acestuia, cît și pentru folosirea numelui de familie al tatălui în cazul căsătoriei fetei, pentru ca să nu dispară familia.

Desemnarea oficială a femeilor căsătorite de fapt se făcea prin formula: **praenomen+nume de familie a soțului**, rareori păstrînd întregul nume de fată.

Porecle și supranume

Cu timpul formulele de denominație amintite pînă acum nu mai satisfăceau cerințele de a identifica cu siguranță o persoană, mai ales în cazul localităților mai mici, unde populația opera cu un număr mai mic de nume. Astfel după un timp se impune un nou sistem al poreclelor și al supranumelor, sistem care și pînă acum a alcătuit baza formulelor de denominație tripartite și bipartite. Aceste formule uneori se legau de o singură persoană, îndeplinind funcția de identificare, alteori, prin moștenire, se refereau la un întreg grup.

Porecla sau supranumele putea înlocui chiar și întregul nume al individului, de cele mai multe ori însă doar îl completeau. Porecele erau date de către o comunitate individului, deseori contra voinței acestuia, supărîndu-se chiar uneori. Ele deveneau supranume însă numai odată cu transmiterea formulei și altor generații, desemnînd astfel familii.

Porecle au existat de la bun început, găsim unele chiar și în Biblie:

ex.: **Ioan Botezătorul.**

Porecle primeau însă și regii, nu numai oamenii de rînd.

ex.: **Ștefan cel Mare,**

Richard Inimă de Leu.

Cel mai frecvent s-au găsit și se mai găsesc încă și azi prin sate, unde din cauza utilizării a unui număr mai mic de nume, mulți oameni pot avea nume identice. Acest fenomen este numit **omoniemie antroponimică**, pentru ocolirea căruia sătenii au inventat noile porecle identificatoare. Nu trebuie însă să uităm nici de faptul că sătenii sînt mult mai „ciufulitori” decît locuitorii orașelor.

A. Candrea a definit porecla ca un nume cu caracter afectiv, care este legat totdeauna de o anumită realitate, pînă ce supranumele are un rol de desemnare.⁸

Orice poreclă poate deveni supranume, ba chiar foarte puține nu funcționează ca supranume, lucru caracteristic și pentru românii din Ungaria, respectiv pentru cei din Chitighaz.

Rodica Bogza Irimie face și o comparație a celor două categorii:

Porecla

- are un sens motivat,
- este de durată limitată,
- este o funcție afectivă,
- este o denumire directă,

Supranumele

- are un sens nemotivat,
- este transmisibil urmașilor,
- are o funcție de identificare,
- este o denumire indirectă.⁹

Studiind originea cognomenelor (poreclelor) lingvistul columbian Siervo Custodio Mora Monroy găsește următoarele clase (adică tipuri de nume care provin de la denumiri și expresii din)¹⁰:

- **faună**: nume de animale, părți ale corpului animalelor, locuri unde trăiesc animalele,

ex.: **Cioară**,

- **floră**: nume de plante, părți ale plantelor, caracteristici ale fructelor, caracteristici ale plantelor, colectivități ale plantelor,

ex.: **Ghimpos**,

- **regnul mineralier**: minerale diverse, locul unde se extrag ele, apa sub diversele ei forme naturale sau create de om spre a putea fi utilizată,

ex.: **Aurariu**,

- **termeni geografici**: termeni geografici, topografia, fiziografia, populația,

ex.: **Ardeleanu**,

- **aștri și fenomene atmosferice**: câțiva aștri, unele stele și comete,

ex.: **Luna**,

- **timpul**: anotimpuri, luni și zile,

ex.: **Iarnă**,

- **forme geometrice**: pătrate, mari, groase, lungi, rotunde etc.,

ex.: **Rotundu**,

- **culori**: culorile care alcătuiesc spectrul solar, alb, negru, auriu, castaniu ș.a.m.d.,

ex.: **Negru**,

- **omul, relațiile lui și operele lui**: părțile corpului omenesc, defecte fizice, morale și temperamentale, calități, relații de rudenie, stări de spirit, iubire și bunătate, maniere bune, origine etnică și locală, termeni aparținând artei războiului, termeni economici,

titluri și ierarhie socială, slujbe, ocupații, îmbrăcăminte, alimentație, obiecte de uz casnic, ustensile diverse, religie, credință, aspectul fizic și moral,

ex.: **Frățica, Bunu.**

Bazându-mă pe cercetările efectuate în cercul românilor din Chitighaz, cât și pe cele ale cercetătorilor care s-au ocupat de studierea supranumelor la românii din Ungaria, categoriile enumerate mai sus pot fi îmbogățite prin alte, provenite din:

- automaghiarizarea numelor: Cure, Covătoi,
- nume biblice, numele zilelor sfinte: Avram, respectiv Crăciun,
- mitolonime: Bălauru,
- supranume compuse: Lume Albă, Pîs Moaisă, Petri cei Mari,
- supranume duble (formate cu scopul de a identifica mai ușor diferitele ramuri ale unei familii): Albu-Cărășcădău, Chicin-Ciubăraru,

– expresii luate din limba maghiară: Șandor, Jiros, Chișolai (adică Sándor, Zsáros, Kis Oláj),

cît și prin categoria celor neidentificate: Biregla, Bozlaț.

Desigur în localitate circulă și un număr considerabil de supranume ale locuitorilor de altă etnie, cum ar fi de exemplu și cele ale unei femei evreie:

ex.: Colțata sau Hărăcolt (denumire care provine de la dinții neobișnuit de mari ai acesteia).

Sînt însă cunoscute și supranume ale locuitorilor de origine maghiară din comună.

Categoriile prezentate mai sus, la rîndul lor pot fi împărțite în noi și noi subdiviziuni. De exemplu supranumele provenite din nume de persoane pot fi după originea lor patronime sau matronime, adică nume de familie sau de botez ale tatălui sau ale mamei. Ceea ce privește gruparea acestora pe baza formării lor, ele pot fi:

– forme diminutive (ale numelui),

ex.: **Mocăn'elu de la Mocan, Mitruțu de la Dumitru, Uret'uțu de la Uret'e,**

– forme augmentative,

ex.: **D'ord'oc de la D'ord'e, Clisoï de la Clisa, Tod'eroi de la Toad'er,**

– forme de hipocoristic,

ex.: **Nuțu de la Ion.**

Formele augmentative și diminutive erau utilizate și în scopul de a identifica tatăl și copilul în cazul în care aceștia purtau același nume:

ex.: **tatăl se numea Hănțocu, iar copilul Hanți,**

eventual pentru a deosebi unul de altul pe doi frați dintr-o familie:

ex.: **Grosu (numele primului născut) și Grosuțu (numele celui mic), Grecu și Grečuțu, D'urca și D'urcuțu.**

Orice nume poate fi transformat într-un supranume prin formulele:

– nume de botez + „(a) lu” + nume,

ex.: **Ștefan a lu Brîndașu,**

– nume de botez + nume + „-i”,

ex.: **Ileana Gudmi.**

La formarea supranumelor ne stau la dispoziție diferite părți de vorbire ca: adjectivul, interjecția, numeralul, verbul, substantivul sau onomatopeea, cât și sufixe de tipul:

– an, -e, -ea, -escu,

ex.: **Fan'e, Fume, Conce, Mise, Pripe,**

– oi, -oc,

ex.: **D'urcoi, D'ord'oc, Tod'eroi, Străjoi,**

– uț, -uța,

ex.: **Bumbuț, Găinuța, Pipărcuța, Ș'efănuț,**

– aș,

ex.: **D'bocaș, Gligoraș, Ițicaș, Dejaș,**

– că,

ex.: **Pășăruică, D'urca, Popirca, Sfirțanca,**

– ița,

ex.: **Vărșendăn'ița, Ilonchița, Gurița, Jendărița, ș.a.m.d.**

Poreclele cel mai viu trăiesc în memoria vîrstnicilor, ei fiind totodată și cei mai buni informatori, care poate cu decenii în urmă fuseseră înșăși „nașii” unor denumiri, provenite din punctul de vedere

din care ei au privit omul, acordînd porecla după înfățișare (a lu Albu), defecte fizice (a lu Șt'iopu), obiceiuri (a lu Vrei), ocupații (a lu Mormîntaru), cuvinte repetate (a lu Męgu), locul de proveniență (a lu Lipovanu) etc. Din păcate originea la doar foarte puține dintre cele peste 300 de supranume (a celor 95 de familii) găsite la Chitighaz a putut fi descifrată. Printre altele:

I. „Pă bace Mihai, Bătrînu așe-l numeu că „**N'emeșu**”, că dară o fost căpătată ceva rang, da nu șt'iu pontoșan că dă care. Apu, „n'emeș” în ungureșt'e însamnă că-i dă rang.”¹¹

II. „**Leșen'eșt'ii** d-a colo ș-or primit numile că s-or mutat în sat din „Leș”, apu Leșu o fost p-aci, p-aproape dă sat. Apu așe le-o zis apoi că-s Leșen'ești.”¹²

III. „Așe să zice că moșu nost o fost dară tare alb la păr, așe dă alb ca lebeda. Apu, oamiñi așe n'-or numit dîpă iel că „**a lu Albu**”. Da' io-s d-a lu „**Albu-Cărășcădăuu**”. Că din familie lu tata mn'eu or fost mai mulți, apu, că să-i dăst'ilin'ească, că amu oare care care-i, le-o pus cît'e on nume. Apu, noi sînt'em ceie d-a lu Cărășcădăuu, că moșu o fost dară căărășcădău, adicate „kereskedő”, cum zîce unguru.”¹³

IV. „Na, numa nu numa noi am avut două nume, că și ceie, a lu Chicin să mai numeu și a lu **Ciubăraru**, că moșu lor o fost dară ciubărar dă meserie.”¹⁴

V. „Apu, așe am auzit că pă „**a lu Conțe**” d-aceie i-o numit așe că mama lor o avut on concii, adică pup, așe dîn păr făcut, în vîrnu capului. Apu, la prunci l-i s-o zis că-s d-ă lu Conțe, dară. Tătă lume așe i-o șt'iut dîpă aceie, haba i-o t'emat pă ii Moroșanu.”¹⁵

VI. „Da, șt'ii dî ce s-o numit **Tongăloi** Tongăloi? D-apu d-aceie, că moșu-so o fost ciurdari. Apu, la grumazu vacilor să pun'e țangală, ca să să audă cînd trece ciurda și să nu să t'ardă pă vreme dă n'egură.”¹⁶

VII. „Pă **Lebenciu** îl t'amă așe dî la „lebencs”, ungureșt'e. Că tare îi place să mînce zamă d-asta! Apu, d-atunce tăt așe lor ciufulit, că „Lebenciu.”¹⁷

VIII. „Apu, aieșt'e a lu **Șodu** ș-or căpătat numile dî pă om moș d-a lor, la care tare îi plăceu glumile. Apu, bătrînu tă rîde și glume cu tătă lume. Iară a lu **Bolundu**, era on uom tare zăpăcit. El dîrt-acea o fost numit așe din „bolond”, cum zîc ungurii. A lu Bolundu, dară.”¹⁸

IX. „Pă **Vărșendanu** și pă **Lipovanu** i-or numit dîpă satu din care or vin'it. Că Borbilen'i ieste mai mulți la noi și d-a lu Tăriianu. Apu, așe barem, i-o putut dăst'ilin'i unu dă altu.”¹⁹

X. „...Pruncii, dară , cînd or fost mai mici tă s-or jucat unu cu altu. Apu, mai mereu și să serepelească cîte o dată. Apu, pă unu, d-a lu Stan s-or numit ii, lor pus să joace pă împăratu. Dă atunci o și rămas pă iel numile că d-a lu **Împăratu**.”²⁰

XI. „La a lu Kassai i să mai zîce și a lu **Cure**, da numile iesta nu-i ciuf! Numa ii s-or ungurezat numile în Kassai, pedig or fost a lu Cure. Da, nu numa ii s-or ungurezat, ci mai mult'e familii. Care dăcare...”²¹

XII. „Iește la noi în sat și așe familii care au doauă nume, doauă ciufuri. Da, nu știu pontoșan dî ce. D-apu pă a lu **Cocoșu** îl mai numeșu și **Cucurigu**, ... iară lu **Costan** îi mai ziceșu și Lont'e... Iș, și la Grăvila îi ziceu **Clopoi...** , iară lu **Fărina**, a lu **Tod'erica...** Pă Șimonca iară l-o ciufulit Fărina , că o făcut ceva prinsoare, apu o trăbuit să plătească cu fărină.”²²

În afara celor patru tipuri ale formulelor de denotație amintite mai sus, trebuie să amintim încă și următoarele categorii:

Colectivele

Colectivele sînt substantive proprii cu formă de plural, găsite în cadrul numelor de familie și al supranumelor care desemnează un grup.

Colectivele sînt formate prin adăugarea unor sufixe „-ești(i)”, „-eni(i)”.

ex.: **Albuleștii**, **Niculeștii**, **Ard'elen'ii**.

Femeninele

Femeninele sînt categorii de substantive proprii formate de la forma masculină a formulelor de denotație.

Alcătuirea lor este bazată pe adăugarea unor sufixe ca „-oaie”, „-leasă”, „-ița” la numele de familie și la supranume.

ex.: **Trucoaie**, **Leșen'ița**, **Turculeasă**.

Pseudonimele

Pseudonimele sînt acele „nume false”, alegerea cărora este independentă de sistemul oficial de denotație, numele putînd fi abandonat oricînd, iar oficializarea lui necesitînd o legalizare prin documente.

Aceste nume sînt utilizate de politicieni, artiști, scriitori etc.

ex.: **Mihai Eminescu** (în loc de **Eminovici**), **Lenin**, **Gorkij**.

Antroponimele literare

Numele personajelor literare s-au format datorită imaginației scriitorilor și a poetilor. Aceste nume caracterizează personajele pe care le denumesc prin muzicalitatea și sensurile lor.

ex.: **Elefteriu Popescu** (**Lefter** = fără bani)

Din acest punct de vedere în literatura maghiară printre cei mai productivi scriitori îl putem enumera pe Vörösmarty, care a alcătuit mai multe nume:

ex.: **Csilla**, **Tünde**, **Hajnal**, **Dalma**.

Sisteme de denotație

Cercetînd mai atent formulele de denotație cu ajutorul cărora s-a ajuns la identificarea indivizilor, putem distinge două tipuri de sisteme de denotație.

Primul este un **sistem oficial**, care a fost impus de necesitățile juridice și s-a menținut pînă azi în codul civil. Acest sistem în cazul românilor din Ungaria este binominal, bipartit. El este compus dintr-un nume de botez și un nume de familie. La nevoie i se mai poate alătura și un supranume, ca o unitate de același rang cu numele de familie.

ex.: **Stella Nicula a lu Albu.**

Al doilea este un **sistem popular**, care cuprinde formulele de denotație uzuale. Acesta este compus din nume de botez – deseori diminutivat sau forma hipocoristică – și un supranume care desemnează o familie.

ex.: **Vasile lu Grosu.**

Trebuie să menționăm faptul că pînă ce în cazul căsătoriei numele de familie se poate modifica, supranumele din sistemul popular poate fi păstrat și după aceasta. În cazul românilor din Ungaria cele două sisteme diferă și prin modul că sistemul oficial utilizează formule de denotație în limba maghiară, pînă ce sistemul popular, cel uzual utilizează unul în limba română.

ex.: **Szelezsán Péter este identic cu Petru Selejan a lu Lica.**

Despre ordinea numelor trebuie să amintim că în cazul limbilor de proveniență indo-europeană prenumele totdeauna precedă numele de familie, lucru care diferă de formula utilizată în cazul limbii maghiare – nume de familie + prenume –, care este de origine fino-ugrică.

În loc de încheiere

Onomastica este o ramură a științei, un domeniu de interferență între sociologie-istorie-lingvistică, cu ajutorul căruia avem posibilitatea de a percepe mai bine raporturile dintre oameni. Ea contribuie la adîncirea cunoștințelor noastre atît prin reconstituirea unor

forme și tipuri dispărute din vorbirea curentă, cât și prin conservarea unor fapte lingvistice, sociologice petrecute în diferite perioade ale dezvoltării societății, prin desemnarea și conservarea unor ocupații, unelte vechi, expresii arhaice sau dialectale, a numelor unor popoare dispărute. Cu ajutorul ei putem parcurge și diferitele etape de alegere a unei formule de denotație, care diferea de la o epocă la alta, de la un popor la altul, cât și depindea de credințele și superstițiile legate de acestea (vezi magii legate de alegerea numelui, cât și nume tabu, adică cele ocolite, ca de exemplu în cazul unor popoare latine a numelor **Jesus, Maria**).

Numele a fost inventat cu scopul de a identifica o persoană, de a o deosebi de o altă persoană. Nu trebuie însă să uităm nici de faptul că numele nu este doar o modalitate de a ne separa pe unii de alții, ci și o modalitate de a uni – prin numele de familie – grupul cel mai mic, dar totodată și cel mai important al societății: familia. Poate uni însă și un popor prin faptul că fiecare membru al unei națiuni își alege un nume caracteristic etniei sale.

LISTA NUMELOR DE FAMILIE ȘI SUPRANUMELE ACESTORA

A

- **Abrudan**(Abrudan)/Abrudán (Obrudan) (provenind de la toponimul „Abrud,, + sufixul „-an”):
 - Logodi, Meșu.
 - **Alb** (Alb)/ Alb (Olb) (provenind din expresia „alb”):
 - D’uri Popii.
 - **Aletean** (Alet’anu) / Aletyán (Olet’an) (provenind de la toponimul Aletea /Elek + sufixul „- an”):
 - Clipu, Con’haș.
 - **Ambrus** (Ambrus)/Ambrus (Ombrus) (provenind de la numele de „Ambrosius” din limba maghiară):
 - N’in’eratu.
 - **Ardelean** (Ard’elea)/ Árgyelán (Ard’elan) (provenind de la toponimul „Ardeal” + sufixul „-ean”):
 - Bălu, Bud’ac, Căropic, D’ibocaș, Găinuța, Grosocu, Leșanu,

Macu, Parli, Pipărcuța, Pocan, Pomuț, Pițurca, Soldașu, Tod'erică, Uanca, Zvlaicu.

– **Arsinte** (Arsit'e) / Ársintye (Arsint'e) (provine de la numele „Arsinte”):

– Herțegu.

– **Avramuț** (Avramuț) / Avramuc(z) (Ovromuț) (provenind din forma diminutivată cu sufixul „-uț” a numelui biblic „Avram”):

– Bicocu, Boscîrț, Tod'eroi.

B

– **Bălaj** (Balaj) / Balázs (Bolaj) (provenind din numele maghiar „Balázs”):

– Hinar, Lupu.

– **Balint** (Balint) / Bálint (Bálint) (provenind din numele maghiar „Bálint”):

– Bălînțor, Bet'ar, Concu, Fan'e, Moistica.

– **Bandula** (Bandula) / Bandula (Bondulo) (proveniență neidentificată):

– Dida, Haicu, Herman, Păzuroi.

– **Bătrîn** (Batrîn) / Bătrîn (Botrîn) („vîrstnic”):

– N'emeșu.

– **Borbil** (Borbil) / Borbély (Borbei) (provenind din expresia maghiară „borbély” = „bărbier”):

– Bobe, Lungu, Vărșendănu.

– **Bota** (Bota) / Botta (Botto) („bota, bita”):

– Nod'os.

– **Botaș** (Botaș) / Botás (Botas) (persoana care face sau vinde bîte, botar + sufixul „-aș”):

– Bobicu.

– **Brad** (Brad) / Brád (Brad) („brad”):

– Brădocu, Sandu.

– **Brindaș** (Brindaș) / Brindás (Brindaș) (provine din forma veche a expresiei „brinza”, adică „brîndă”):

– Nuticu.

– **Bucur** (Bucur) / Bukor (Bucor) (proveniență albaneză și înseamnă „frumos”):

– Turcanu.

– **Bujigan** (Bujigan)/ Buzsigán (Bujigan) (proveniență neidentificată):

– Hosu.

C

– **Casintin** (Casintin)/ Kaszintin (Cosintin) (proveniență neidentificată):

– Cașu.

– **Cigh'ir** (Cig'ir)/ Csigir (Cig'ir) („tocătură făcută din ficat, plămîni și mațe de miel”):

– Băranca.

– **Cioban** (Coban)/ Csobán (Coban) („cioban”):

– Bostan, Crețu, Dăriga, Doamna, Domnu, Huciu, Perușca, T'ișcu.

– **Cioca** (Coca)/ Csóka (Coco) (provine ori dintr-o variantă a denumirii ciocului, ori din denumirea unei specii de ciori – „cœuca”):

– Cœie, Pișpiloc.

– **Ciumpila** (Cumpila)/ Csumpilla (Cumpilo) (proveniență neidentificată):

– Bulbuc, Cœutri, Simon, Ţigănocu.

– **Copoœean** (Copoœan)/ Kapocsán (Copoœan) (provine de la toponimul „Copăceni” + sufixul „-an”):

– Bubulicu.

– **Crișan** (Crișan) / Krisán (Crișan) („din zona Crișului”):

– Bălauru, Bulbuc, Buzăron'e, Cătana, Crăciun, Monu, Ușa.

– **Curtuț** (Curtuț) / Kurtuc(z) (Curtuț) (provine de la forma diminutivată a expresiei „curte”):

– Pascu.

D

– **Decan** (Decan)/ Dékány (Decan') (expresie din limba maghiară cu sens bisericesc „dékány”):

– Purcârașu.

– **Dehelean** (Dehelean)/ Dehelán (Dehelan) („bătăuș”):

– Roșu.

– **Drăgan** (Drăgan)/ Dragán (Drogan) (provine din numele de origine slavă „Drăgan”):

– Cut’icu, Julanu.

– **Dragoș** (Dragoș)/Drágos (Dragoș) (provine din numele de origine slavă „Dragoș”):

– Iloncu.

G

– **Gance** (Gance)/ Gáncse (Gançe) (provine din numele de origine bulgară „Ganca”):

– Gîle.

– **Grăvilaș** (Gravilaș)/Gravilás (Grovilas) (provine din forma diminutivată a numelui biblic „Gavril”):

– Toma.

– **Gros** (Gros/ Grósz (Gros) („gros”):

– Bolundu, Bozlat, D’icu, Grosu, Grosuțu, Hinar, Lupa, Maieru, Marta, Murgu, Olga, Părăscoi, Puscău.

– **Guiăș** (Guiăș)/ Gulyás (Guiăș) (provine din numele bulgar „Gujo”, sau din expresia maghiară „gulyás”):

– Otrog, Totoicu.

H

– **Haiduc** (Haiduc)/Hajduk (Hoiduc) („haiduc”):

– Sandu.

– **Hodăjeu** (Hodăjeu)/ Hodozsó (Hodojo) („hodăjeu”):

– Ițicaș, Miloș, Ursu.

I

– **Iepure** (Iepure)/Jepure (Iepure) („iepure”):

– Filimon, Mișe, Trifu.

– **Iova** (Iova)/ Jova (Iovo) (provine din numele de origine bulgară „Jova”):

– Raicu, Răcanu, Reșt’e.

– **Istin** (Istin)/ Isztin (Istin) (provine din forma masculină a numelui „Justina”):

– Biregla, Farcu, Istăn’escu, Mitruțu, Pelce, Șuta, Urețe, Urețutu.

J

- **Jurcan** (Jurcan)/ Zsurka (Jurco) (provine din numele maghiar „Gyurka” sau din numele de origine bulgara „Dzurka”):
 - Brodici, Megu, Toaina.

K

- **Kassai** (Coșoi) (nume de origine maghiară provenit din maghiarizarea numelui român „Cure” „Kassa” + sufixul „-i”):
 - Cure.
- **Kereși** (K’eresi) (proveniență de origine maghiară „keres” + sufixul „-i”):
 - Covătoi.
- **Kocsis** (Cociș) (din expresia maghiară „kocsis”):
 - Tent’uțu.

L

- **Lasc** (Lasc)/ Lászk (Lasc) (provine de la numele de origine maghiară „László”, sau de la numele de origine bulgară „Lasko”):
 - Piclais.
- **Lengyel** (Lend’el) (din expresia maghiară „lengyel”):
 - Feru.
- **Lupa** (Lupa) / Lupa(Lupo) (provine de la forma feminină a expresiei „lup”):
 - Vele.
- **Lupaș** (Lupaș) / Lupás (Lupas) (provine de la forma feminină a expresiei „lup” + sufixul „-aș”):
 - Fildu.

M

- **Misarăș** (Misarăș)/ Mészáros (Mesaroš) (provine din expresia maghiară „mészáros”):
 - Stutar, Truca.
- **Miscuța** (Miscuța)/ Miskuc(z)a (Mișcuțo) (provine de la forma hipocoristică a numelui „Mihai” + sufixul „-uța”):
 - Hamfau.

– **Mocan** (Mocan)/ Mokán (Mocan) (provine de la denumirea locuitorului unei zone muntoase din Transilvania):

– Gligoraș, Pădut'ile, Păsului, Șoncău, Vręi.

– **Moga** (Moga)/ Moga (Mogo) (nume derivat din expresia maghiară „magos”):

– Zbrend'e.

– **Moldovan** (Moldovan)/ Moldován (Moldovan) (provine din toponimul „Moldova” + sufixul „-an”):

– Boncău.

– **Morar** (Morar) / Morár (morar) („morar”):

– Pizle.

– **Mornăilă** (Mornaila)/Mornaila (Mornoilo) („om care vorbește nedeslușit”):

„Vladu”.

– **Moș** (Moș)/ Móc(z) (Moș) („român din munții apuseni”):

– Cupit'i, Pripe.

– **Muntean** (Munt'an)/ Munt'yán (Munt'an) („locuitor în zona muntoasă„ sau „din Muntenia”):

– Băican, Clopoi, Cocaie, Dan'ila, Gîrbu, Gravila, Gurița, Lume Alba, Nucu, Savu.

– nota clopoi = gravila

– **Marușan** (Marușan)/Marusán (Morușan), Moroșan (Moroșan)/ Morosán (Moroșan) Mureșan (Mureșan) /Muresán (Mureșan) (provine din toponimul „Maramureș” + sufixul „- an”):

– Conțe, Lilișcu, Mormîntaru.

N

– **Nagy** (Nod') (provine din expresia „nagy” a limbii maghiare):

– Sînza.

– **Nicula** (Nicula)/Nikula (Niculo) (provine din numele de origine bulgară „Nikula”):

– Albu, Cărășcădău, Lebenčiu, Tongaloi, Tule.

– **Olar** (Olar) / Ollár (Olar) („olar”):

– Bumbuțu, Căbec, Guiu, Hoțu, Scamaș, Ștefănuț.

– **Otlăcan** (Otlăcan)/Ottlakán (Otlacan) (provine din toponimul „Otlaca”):

– Cocoșu, Comaçu, Costan, Coscon'e, Cucurigu, D'urcuța, Grăunța, Lămpău, Lont'e, N'icoara, Pant'e, Petri cei Mari, Pilanu, Pipaș, Počan, Raicu, Tortaș, Turcu, Ursu.

vezi cucurigu = cocoșu și lonte = costan

P

– **Părasca** (Părasca)/Parászka (Porasco) (provine din forma populară a numelui „Paraschiva”):

– Feluțu.

– **Petrișor** (Petrișor)/Petrisor (Petrisor) provine din forma diminutivată cu sufixul „-șor” a numelui „Petru”):

– Ceapa.

– **Pilan** (Pilan)/Pilán (Pilan) (provine din toponimul „Pil(u)” + sufixul „-an”):

– Firtic, Ronțu.

– **Pop(a)** (Pop(a)/ Popa (Popo) („popa”):

– Birăuășu, Fume, Pirant, Pîs Moisa, Precob, Șodu.

– **Puțurca** (Puțurca)/Pucurka (Puturco) (provine din expresia „puțar” = „fîntînar” + sufixul „-ca”):

– Tod'erica.

R

– **Rotar** (Rotar)/Rotár (Rotar) („rotar”):

– K'isolai, D'urca, Jiros, Natu, Șt'opu.

– **Rot'iș** (Rot'iș)/ Rotyis (Rot'iș) (provine din expresia „roată,, + sufixul „-iș”):

– K'ečk'elet', Cocosțirgu, Curu, D'ord'oc, D'ibocu, Filip, Gligor, Grecu, Greuțu, Hodriș, Popirca, Todora.

– **Rus** (Rus)/Rusz (Rus) („rus”):

– Clisa.

S

– **Sabău** (Sabău)/Szabó (Sobo) (provine din expresia maghiară „szabó”, adică „croitor”):

– Blagu, Hăbuc, Jendărița, Străjoi, Sándor, Truca.

– **Samfira** (Samfira)/Számfira (Samfiro) (provine din expresia de origine slavă „samfir”):

- Boală Petre, Bicaçu, Blagu, Bud'elarășu, Buricu, Căcăvela, Jama.
- **Santău** (Santău)/ Szántó (Santo) (provine din expresia maghiara „szántó”):
 - Broscoi, Căcăvela, K'icin, Căbăraru, Dejaș, Floștoc, Lica, Moașe, Paguba, Ploțu, Sușigu, Șusorca, Tănășiie.
 - **Sarca** (Sarca)/Szarka (Sorco) (provine ori din numele grecesc „Sarka(s)” ori din expresia maghiară „szarka”):
 - Beșe, Granču, Truțan, Tutuloi.
 - **Sárosi** (Șaroși) („Sáros /sáros,, + sufixul „-i”):
 - Soane.
 - **Secan** (Secan)/Szekán (Secan) (provine din toponimul „Seaca” + sufixul „-an”):
 - Golomboș, Grigu, Gugu.
 - **Sălăjan** (Sălăjan) – Selejan (Selejan)/Szelezsán (Selejan) (provine din toponimul „Sălaj” + sufixul „-an”):
 - Bolundu, Bud'ac, Bușe, Filip, Filipoc, Fluturu, Lica, Perușca, Petruca, Pipăruș, Uăn'îța, Vasa.
 - **Sîrbuț** (Sîrbuț) / Szirbuc(z) (Sirbuț) (provine din forma diminutivată cu sufixul „-uț” a expresiei „sîrb”):
 - Bogdanu, Mie, Sîrbu.
 - **Stan** (Stan)/Sztán (Stan) (provine din numele slav „Stan”):
 - Coconașu, D'urcoi, Gomoii, Împăratu, Podariu, Tompa.
 - **Stejan** (Stejan)/Sztezsán (Stejan) (provine din toponimul maramureșan „Stejară,, + sufixul „-an”):
 - Avram, Clisoi, Tutulenu, Veljanu.

SZ

- **Szretykó** (Sret'co) (proveniență neidentificată):
 - Jovra.
- **Szúcs** (Súc) („szúcs”):
 - Suču.

Ș

- **Șaitoș** (Șoitoș)/Sajtos (Șoitoș) (provine din expresia maghiară „sajtos”):
 - Bircuțu, Căoie, Dromboș, Peicu.

– **Șimonca** (Șimonca)/Simonka (Șimonco) (provine din forma feminină a numelui „Simon” din limba maghiară):

– Fărina, Hanți, Hănțocu, Moisoc, Pecuțu, Scovarda, Tod’erica. vezi fărina = toderica.

– **Șipoș** (Șipoș)/Sipos (Sipos) (provine din expresia maghiară „sipos”):

– Gudman, Hoaspa, Sferle.

T

– **Tarianu** (Tariianu)/Traján (Torian) (provine din toponimul „Tarian”):

– Lipovanu.

– **Tóth** (Tot) (provine din expresia maghiara „tót”):

– Namu.

– **Tripón** (Tripón)/Tripón (Tripón) (provine din numele grecesc „Tripos” sau Tripa):

– Bircu.

– **Truț** (Truț)/Truc(z) (Truț) (hipocoristic de la numele „Dumitru”):

– Bincu.

– **Tulcan** (Tulcan)/ Tulkán (Tulcan) (provine de la toponimul din Ardeal „Truca”):

– Calu, Dărăbuț, Luna, Mihăița, Norescu, Nuțucaș, Truca.

– **Toldan** (Țoldan)/Coldán (Țoldan) (provine de la numele italian „Zoldan”):

– Mitu.

U

– **Urcan** (Urcan)/Urkán (Urcan) (?provine din toponimul bănețean „Urcu” + sufixul „-an”):

– Popoi.

V

– **Vereș** (Veres) (provine din expresia maghiară „veres”):

– Fanu.

– **Vidican** (Vid’ican) /Vigyikán (Vid’ican) (provine de la forma diminutivată a numelui bulgăresc „Vida” sau „Vidu”):

- Milacu.
 - **Vlaj** (Vlaj)/Vlázš (Vlaj) (?provine de la expresia „vlajar”, adica „tînăr înalt și zdravăn”):
 - Curicu.
 - **Vrabieș** (Vrabieș)/ Vrabias (Vrobias) („vrabie” + sufixul „-ieș”):
 - Șt’ubei.
- Supranume a căror corespondente în cadrul numelor de familie nu a fost încă identificate:
- Băbălău, Bărburișcu, Boala, Bocicor, Brăn’oi, Ciotalău, Drugău, Feluțu, Fire, Hodriș, Iacob, Igrit, Lăzărenciu, Lozuța, Mămăliga, Mărcuș, Măscărangu, Mircuțu, Noaje, Păsăruica, Pătra, Poțoc, Put’pulut’, Roanca, Sfirțanca, Șodu, Tule.

PROVENIENȚA SUPRANUMELOR

Fauna

Românești: Băranca, Bărăncuța, Broscoi, Calu, Cocostîrgu, Cocoșu, Cioie, Ciut’icu, Fluturu, Găinuța, Jovra, Lupa, Lupu, Mitu, Murgu, Pădutile, Păsăruica, Turcanu, Ursu.

Maghiare: Bicocu, Bircu, Bircuțu, Checichelet’i, Farcu, Golomboș, Poțoc.

Interjecții

Românești: Cucurigu.

Flora

Românești: Bobe, Bobicu, Bostan, Brădocu, Coscon’e, Ceapa, Grăunta, Hoaspa, Huciu, Macu, Nucu, Păsuloi, Păzuroi, Pomuț, Șusorcă, Tent’u.

Maghiare: Hinar, Pipărcuța.

Geografie

Românești: Brodici.

Astri, fenomene ale naturii

Românești: Luna, Norescu, / Fume, Răceanu.

Minereu, forme ale apei

Românești: Feru, / Bulbuc.

Toponime

Românești: Băican, Beșe, Bicaciu, Bulbuc, Fildu, Julanu, Leșanu, Lipovanu, Pilanu, Pocian, Răceanu, Vărșendanu, Veljeanu.

Maghiare: Maieru.

Culori

Românești: Alb, Roșu.

Patronime

Românești: Bărburișcu, Dăn'ila, D'icu, D'ord'oc, Fan'e, Fanu, Filimon, Filip, Filipoc, Fire, Gligor, Gligoraș, Grăvila, Haicu, Lica, Lozuța, Meșu, Mihăiță, Mișe, Mitruțu, Mîrcuțu, Moisica, Moisoc, Monu, Nuțucaș, N'icoară, Pătra, Petruca, Sandu, Soan'e, Șt'efănuț, Tănăsiie, T'icăroi, Tod'erica, Tod'eroi, Truca, Truțan, Vasa, Vlad, Zvlaicu.

Maghiare: Balint, D'urca, D'urcoi, D'urcuța, Hodriș, Mărcuș, Șandor, Șimon.

Germane: Hanți, Hănțocu, Herman, Ițicaș.

Matronime

Românești: Fire, Marta, Olga, Părăscoi, Sînza, Todora, Uănița, Uoanca.

Maghiare: Iloncu, Ilonchița, Perușca, Roanca.

Nume biblice

Românești: Avram, Iacob, Lăzărenciu, Mărcuș, Toma.

Ocupații

Românești: Ciubăraru, Hoțu, Jendărița, Măscărangu, Moașe, Mormîntaru, Podariu, Popoi, Purcărașu, Străjoi.

Maghiare: Bet'ar, Birăuașu, Cărășcădău, Cătana, Pecuțu, Soldașu, Suciu.

Unelte

Românești: Bud'aci, Cocaie, Covătoi, Ciuricu, Drugău, Lămpău, Scamaș, Sferle, Șt'iubei, Tongăloi.

Maghiare: Bud'elarășu, Dejaș, Dromboș, Pipaș, Pipăruș, Popirca.

Corp

Românești: Buricu, Buzaron'e, Cure, Curu, Gurița, Pelce, Uret'e, Uret'uțu.

Sănătate

Românești: Boala, Bubulicu, Cioncu, Gîrbu, Șt'iopu.

Caracteristici ale omului, comportament, obiceiuri

Românești: Băbălău, Bălu, Beșe, Bușe, Căcăvela, Clipu, Conce, Crețu, Floștoc, Grosu, Grosuțu, Hăbuc, Jama, Jovra, Logodi, Lont'e, Lungu, N'in'eratu, Paguba, Pripe, Ronțu, Sfirțanca, Șodu, Șutu, Toaina, Zbrend'e.

Maghiare: Bînciu, Bolundu, Comaciu, Con'haș, Chicin, Dărăbuțu, Dăriga, Gomoii, Hosu, Nod'os, Poton, Puțurca, Rește, Sușigu, Șuta, Tompa.

Îmbrăcămintă

Românești: Bumbuțu, Clopoi.

Maghiare: Bocicor.

Mîncăruri

Românești: Cașu, Clisa, Clisoi, Fărina, Mămăliga, Scovarda.

Maghiare: Lebenciu, Tortaș, Jiros.

Moduri de exprimare

Românești: Mie, Namu, Vrei.

Maghiare: Megu.

Ranguri

Românești: Coconașu, Doamna, Domnu, Împăratu.

Maghiare: Herțegu, N'emeșu.

Nume de etnii

Românești: Cioropic, Grecu, Grecuțu, Sîrbu, Turcu, Țigănocu.

Maghiare: Totoicu.

Nume de sărbători

Românești: Crăciun, Precob.

Mitolonime

Românești: Bălauru.

Supranume de origine străină

Bulgărești: Blagu, Boncău, Costan, Dida, Granciu, Gugu, Guiu, Istăn'escu, Natu, Pant'e, Pascu, Peiacu, Precob, Raiciu, Savu, Trifu, Tule, Tutuloi, T'ișcu, Tule, Tutulenu.

Germane: Firțic.

Grecești: Natu, Pant'e, Tule, Tutulenu.

Slave: Bogdan, Brăn'oi, Milacu, Miloș.

Ucrainiene: Igrîț.

Neidentificate

Biregla, Boscîrț, Bozlat, Căbec, Cupit'i, Ciutri, D'ibocaș, D'ibocu, Felutu, Gile, Gudma, Hamfău, Lilișcu, Noaje, Otrog, Parli, Piclais, Piranț, Pișpilic, Pizle, Ploțu, Put'pulut'.

NOTE

1. LADÓ, János , op. cit. pag. 46. și 162.
2. LADÓ, János, op. cit. pag.78. și 122.
3. KÁLMÁN, Béla, op. cit. pag. 71.
4. CIOBĂNEL, Alina Ioana, op. cit. pag. 93–99. și IORDAN, Iorgu, op. cit. pag. 14.
5. IORDAN, Iorgu, op. cit. pag. 10.
6. BOGZA IRIMIE, Rodica, op. cit. pag. 18.
7. KÁLMÁN, Béla, op. cit. pag. 70.
8. BOGZA IRIMIE, Rodica, op. cit. pag. 20.
9. BOGZA IRIMIE, Rodica, op. cit. pag. 22.
10. IORDAN, Iorgu, op. cit. pag. 14.
11. Informator: Florica Tulcan
12. Informator: Florica Poptilican
13. Informator: Florica Poptilican
14. Informator: Florica Poptilican
15. Informator: Florica Tulcan
16. Informator: Gheorghe Nicula
17. Informator: Florica Tulcan
18. Informator: Florica Tulcan
19. Informator: Gheorghe Nicula
20. Informator: Florica Poptilican
21. Informator: Gheorghe Nicula
22. Informator: Ecaterina Ardelean

BIBLIOGRAFIE

1. ARDELEAN, Iosif-Ioan, *Monografia comunii Chitichaz*, Békéscsaba, 1986.
2. BOGZA IRIMIE, Rodica, *Sistemul supranumelor la românii din Ungaria*, Editura Didactică, Budapesta, 1979.
3. BORBÉLY, Ana, *Supranume la românii din Chitighaz*, în „Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria”, nr. 8., Editura Mikszáth, Salgótarján, 1993, pagina 50.
4. CIOBĂNEL, Alina Ioana, *Relația neam-familie (precizări etnologice)*, Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”, Editura Academiei Române, Tom 4. 1993. pag. 93–99.
5. IORDAN, Iorgu, *Dicționar al numelor de familie românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983.
6. KÁLMÁN, Béla, *A nevek világa*, Csokonai Kiadó, Debrecen, 1996.
7. LADÓ, János, *Magyar utónévkönyv*, Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1996.
8. MOLDOVÁN, Gergely, *A magyarországi románok*, Budapest, 1913.
9. MORVAY, Judith, *Asszonyok a nagycsaládban*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956.
10. SZABÓ, László, *A magyar rokonsági rendszer*, Debrecen, 1980.

LISTA INFORMATOILOR

Ecaterina Ardelean, născută Nicula (1933–1996)
 Sofia Muntean, născută Șimonca, (1914–)
 Iuliana Nicula, născută Redis, (1933–)
 Gheorghe Nicula (1927–)
 Zenobia Nicula, născută Redis, (1900–1985)
 Florica Poptilican, născută Nicula, (1922–)
 Ecaterina Sajtós, născută Rotar, (1908–)
 Florica Tulcan, născută Nicula, (1914–1993)

Aniversare

Gheorghe Dulău

Cincizeci de ani de la înființarea Ansamblului cultural din Micherechi

A trecut o jumătate de veac de la înființarea Ansamblului cultural din Micherechi, prima formație de acest fel din țară. Cu această ocazie aș vrea să dau o scurtă dare de seamă – ca fost membru fondator, organizator și conducător al formației – despre împrejurările formării și despre cele mai importante etape din activitatea echipei în decursul celor cincizeci de ani.

În ce condiții s-a format ansamblul?

...Din punct de vedere politic era pe atunci o situație gravă, fiindcă oamenii erau influențați de diferite partide politice. La noi în sat, cea mai mare influență o avea Partidul Țărănesc al Plugarilor (Nemzeti Parasztpárt – NPP). Sub steagul acestui partid ne-am organizat și am activat în rîndul tineretului, sub denumirea de NISZ (Népi Ifjúsági Szövetség).

La 20 octombrie 1947 ne-am adunat noi, cîțiva tineri însuflețiți, vreo 50–60 la număr, români–maghiari la școala românească de lîngă biserică. Acolo și atunci am hotărît să înființăm o echipă culturală. Momentul era potrivit, actual: tocmai atunci eram în pragul serbării centenarului Revoluției și Luptei de Eliberare din 1848–49. Prin sărbătorirea noastră am vrut să dovedim că noi, tinerii de atunci, sîntem mîndri de strămoșii noștri și dorim să cinstim amintirea lor, prin inaugurarea, respectiv sfînțirea unui steag tricolor. Tot la această consfătuire am mai hotărît ca: *pentru păstrarea tradițiilor locale (cum era Jocul – táncház), care erau în pericol și al căror viitor era nesigur, deci, pentru păstrarea și salvarea acestei moșteniri culturale să înființăm o echipă culturală*. Iar oricine dorește să participe în echipă, se poate prezenta. Tinerii, care au participat la această adunare, au luat cunoștință despre această hotărîre cu ovații și bucurie nemaipomenită.

Prin urmare, s-a format prima echipă de dansuri populare, cu următorii membri fondatori:

Organizatori: (din partea organizației NISZ): **Szekeres Sándor, Dulău Gheorghe.**

Dansatori:

Nistor Mihai

Gurzău Răfila

Ruja Vasile

Rocsin Valeria

Pap Vasile

Marc Ana

Netea Ioan

Trifa Ana

Muzicanți: **Covaci Ioan (bace Ianc) și Covaci Teodor (Delea).**

Coriști: **aproape 40 de tineri fete și feciori.**

Primul dirijor: **învățătorul Turcu Marius.**

După întemeiere, imediat au început repetițiile de dansuri populare și ale corului, ceva mai târziu au început și repetițiile pentru o piesă de teatru (în limba maghiară).

Prima prezentare, adică debutul a avut loc la 8 martie 1948, și nu la 15 martie, cum am fi vrut noi. Iar, pentru că pe atunci încă nu era cămin cultural, serbarea s-a ținut în curtea școlii de stat. La program a participat întregul sat, cu mic și mare.

Programul zilei de 8 martie 1948 a fost următorul:

Dimineața: deșteptarea cu muzica fanfarei din Sarkad.

Ora 9: sfințirea drapelului echipei, în biserica ortodoxă din comună.

Ora 10: defilare – de la biserică în curtea școlii.

Program cultural festiv: dansuri populare, muzică corală, recitări.

Seara: spectacol cu piesa Majd helyre hozza a köszörű, urmată de bal.

Astfel, această zi festivă de 8 martie 1948 a însemnat începutul oficial al activității Ansamblului cultural din Micherechi.

După acest debut, la numai două săptămîni mai târziu, ansamblul a fost invitat la Giula. Prin urmare, la 21 martie 1948, formația tînără din Micherechi și-a dat concursul – cu un succes grandios – la actul de întemeiere al Uniunii Culturale a Românilor din Ungaria.

Petru Cîmpian, ca delegat giulan al momentului înființării își amintește:

– Micherechenii au prezentat un program foarte bogat, care a cucerit inimile participanților. Ceea ce au prezentat ei, a fost pentru noi o lume necunoscută. Cred că și din acest motiv ne-a lăsat impresii atât de bine întipărite în amintire.

Această festivitate a avut loc la Primăria orașului (str. Városháza, unde acum e biblioteca orașenească).

Următoarea, cea de-a treia reprezentație a fost la Berettyóújfalu (care pe atunci era și reședința județului Bihor, căruia îi aparținea și Micherechiul), la 30 august 1948. După aceste spectacole au urmat și altele:

– *la Debrețin*, în luna mai 1949, la centenarul întâlnirii Bălcescu–Kossuth. Aici am participat chiar cu două echipe: ansamblul nostru și Echipa EPOSZ, care tocmai atunci se înființase, și

– *la Budapesta*, la 29 decembrie, 1949, când pe scena teatrului Magyar Színház s-a sărbătorit cea de-a doua aniversare a proclamării Republicii Populare Române.

Cîteva date importante din viața ansamblului:

La 1 ianuarie 1950, comuna Micherechi este anexată județului Bichiș.

În 1951, comuna primește noul Cămin cultural. Începînd cu acest an încep turneele culturale în toată țara. Ansamblul din Micherechi dă programe culturale pe toate scenele din comunele locuite și de români din Ungaria.

În 1952 se face reorganizarea ansamblului și se întreprind primele acțiuni de colecționare și prelucrare.

În 1953, la Budapesta, se înregistrează *Nunta la Micherechi și Turca*. Dar între timp, în 1953 soții Turcu sînt transferați din comună și vin soții Németh (deci, se schimbă conducerea Ansamblului).

În 1955, de *Ziua naționalităților*, spectacol de mare succes la Budepesta și defilare la serbarea centrală cu ocazia *Zilei de întîi Mai*.

Anul 1958 este deosebit de important: acum se sărbătorește un deceniu de la înființarea ansamblului. La o serată de prietenie ungaro-române au participat chiar și reprezentanți ai Ambasadei României la Budapesta.

*Tot în anul 1958 se desfășoară în hotarul din Micherechi lucrările de filmare a filmului *Contrabandiștii* (Csempészek). Autor: Szabó Pál, regizor: Máriássy Félix.*

Anul 1960: a însemnat participarea la primul Festival al naționalităților din Balatonfüred, unde echipa s-a prezentat cu un succes deosebit. Iar în anii următori, un șir de turnee și festivaluri a asigurat numeroase posibilități de evoluție a dansatorilor din Micherechi. Din păcate, cea de-a douăzecea aniversare a înființării ansamblului nu a fost sărbătorită, dar asta nu din vina noastră. În schimb, ansamblul a participat în 1968 la un program festiv, când s-au sărbătorit două decenii de la înființarea Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria. În același an, subsemnatul a pregătit echipa pentru ultima oară pentru un mare turneu de zece zile printr-un șir de localități românești din Ungaria. După terminarea turneului, Gheorghe Dulău a demisionat ca îndrumător cultural-artistic al ansamblului, ocupându-se în anii următori numai de formația veteranilor, a echipei de adulți. De dansatorii din echipa de școlari și tineret a început să se ocupe colegul **Ioan Ruja**. Dar și echipa adulților a continuat să participe la turnee, festivaluri, întâlniri și s-au făcut chiar și înregistrări la radio și televiziune. În această înșirare se poate evidenția:

– anul 1971, când ansamblul a participat la 19–21 august la cel de-al III-lea Festival folcloric al popoarelor dunărene, desfășurat la Baja–Kalocsa, iar

– în 1972, la 20 august, la gala finalei competiției *Zboară păunul* (*Röpülj páva*) echipa și-a prezentat programul pe scena Teatrului Erkel din Budapesta.

În anul 1973 s-a produs un însemnat salt calitativ în viața ansamblului, când în aprilie, la Békéscsaba micherechenii au participat la un concurs de calificare. În urma acestuia, ansamblul s-a calificat în categoria de aur în clasamentul formațiilor de *Păstrători de tradiție*. În același an, ansamblul a participat la Keszthely la aniversarea a XV. ani de la înființarea ansamblului *Georgikon*. Același an a adus și alte succese:

– 17 iunie 1973, la Micherechi: festivitatea jubiliară la un sfert de veac (25 de ani) de la înființarea ansamblului cultural-folcloric.

– 20 august: participare la cel de-al XI-lea Festival al naționalităților, la Békéscsaba.

Cîteva spectacole evidențiate din anul următor:

– 2–4 august 1974, *Giula*: Seri Bichișene, pe scena Teatrului Cetății.

septembrie: program jubiliar în orașul Békés (la 25 de ani de la înființarea Căminului cultural).

– 28 noiembrie, *la Kalocsa*: iarăși un program festiv în cinstea artiștilor de dansuri populare ale minorităților din țară. În continuare, anii următori au adus, la fel reprezentanții memorabile, succese evidențiate.

– 1975, 18–20 august: în orașul *Tata*, cel de-al XIII-lea. Festival folcloric al naționalităților din Ungaria.

– 6 octombrie, 1976: cel de-al VI-lea Festival al dansului popular de la *Nagykálló*.

– 30 octombrie, 1977: al XIV-lea Festival folcloric al naționalităților la *Szentendre*.

Anul 1978: Festivalul folcloric al naționalităților dunărene la *Mohacs*, unde micherechenii au participat cu mare succes împreună cu aletenii.

În anul 1979 la *Micherechi*: festivitatea închinată aniversării a 30 de ani de la înființarea ansamblului, după care, un timp funcționează numai echipa elevilor.

În anii următori, activitatea ansamblului stagnează și se limitează doar la evoluția pe diferitele scene din Ungaria și de peste hotare a **soților Nistor**. Dar în acești ani (1980–82) echipa pionierilor (a tineretului școlar) devine tot mai cunoscută și are multe invitații și spectacole.

În luna aprilie, 1982 echipa de la început (a veteranilor) evoluează pentru ultima oară la *Micherechi*, cu ocazia înregistrării discului *Muzică populară românească din Ungaria*. În realizarea discului conceput de **Ferenc Sebő** au participat dansatori și muzicanți (bătrâni), precum și taraful de muzică populară din *Micherechi*.

Ca o paranteză: în afară de dansatori și cîntăreți bătrâni am mai instruit și un grup de elevi, formația școlară *Fluierași*. Pe aceștia i-

am instruit și după ieșirea mea în pensie. La fel, am înființat și o orchestră de *Ceterași*. După un timp, constatînd indiferența dovedită față de această activitate, sincer să fiu, am obosit și am renunțat la această muncă obștească.

Cu ceva mai tîrziu, la începutul anilor optzeci s-a reorganizat echipa de dansuri populare a tineretului, instruită de **Gheorghe Netea**. Această echipă a participat la tot mai multe festivaluri, întâlniri, competiții, dintre care aș aminti:

– 16–25 martie 1984: Festivalul de primăvară, la Teatrul Radnóti din Budapesta.

– August, 1984: Cel de-al XX-lea Festival folcloric național, desfășurat la Bánk, cu participarea soților Nistor.

– 2–5 aprilie 1985: la Békéscsaba, cel de-al VI-lea Festival folcloric al pionierilor de naționalitate.

– 15–17 august 1986: Festivalul folcloric al naționalităților la Tata. Aici evoluează echipa reorganizată a tineretului, condusă de Gheorghe Netea, împreună cu soții Nistor. (La festival a participat și echipa de dansuri populare din Chitighaz).

Anul 1987 este un an de doliu pentru noi, cînd pierdem dintre rîndurile noastre:

la 30 august ne părăsește Gheorghe Nistor.

La 6 septembrie moare Teodor Covaci.

În anul 1988 încep pregătirile și fazele teritoriale (și județene) ale concursului de mare amploare *Cine ce știe?* În același an se pregătește festivitatea cinstind: *40 de ani de la înființarea ansamblului*. Cu acest prilej, ansamblul și cîțiva membri primesc distincția *Pentru Cultura Socialistă și diplome de merit*.

17 martie, 1990: Festivalul Primăvara popoarelor, la Budapesta

în luna iulie: participare la un Festival de dansuri populare din România (Bálványos).

După concursul *Cine ce știe?* Echipa tinerilor se reorganizează, noul conducător este **Vasile Pap**, care în anii aceștia era cel mai bun jucăuș și cîntăreț al echipei (a realizat și o casetă cu muzică din Micherechi).

În cele ce urmează, merită să mai amintim programele următoare:

Participarea la un festival folcloric din Vác, întreprinderea unor turnee și participarea la competiții folclorice în România și Iugoslavia.

După schimbarea conducătorilor (**Gheorghe Berényi, Zoltán Patyi**) și a noului coregraf, schimbarea regimului înseamnă și noi posibilități în dezvoltarea activității folclorice și artistice.

Tot în ultimii ani a luat ființă și o nouă mișcare de dans popular pentru tineret: **Perinița**, care participă de fiecare dată cu mult succes și echipa de dansuri populare a școlii din Micherechi.

În viața și activitatea Ansamblului,
anul 1995 s-a dovedit aproape cel mai rodnic (adică – an productiv).

Între 7–15 august 1995 ia parte la Festivalul mondial folcloric din Montoine (Franța).

Rezumare

– După atîția ani rodnici de activitate, cultura folclorică românească cît și comuna Micherechiu și ansamblul local au devenit tot mai vestiți nu-numai de-a lungul țării, ci și peste hotare, ba chiar și peste mări.

– Dansul și muzica populară azi este cunoscută în întreaga țară, în întreaga Europă și în America.

– *Mulțumită*: acestui popor, iubitor de folclor (sute de membri care au participat de-a lungul anilor aceasta cultură și au răspîndit (dans, cînt și muzică) de-a lungul anilor. (Gh. Nistor și T. Covaci) meșteri artiști ai culturii populare.

– Mulțumită acelor prieteni; româno–maghiari și specialiști la foruri oficiale – instituții culturale care ne-au dat mîna de ajutor, la această muncă nobilă pentru a răspîndi cultura noastră populară.

– Mulțumită celor răposați, – adică – decedați (peste 50) la număr (în frunte cu: Gh. Nistor și T. Covaci) zeci de ani participînd în această muncă. Fiindcă n-au avut noroc să ajungă acest moment, eveniment jubiliar și astădată cu stimă v-om zice: Dumnezeu pe toți vă ierte și vă odihnească!...

Eva Kozma

50 de ani de la înființarea Ansamblului românesc din Aletea

Aruncînd o privire oricît de sumară asupra culturii românilor din Ungaria, urmărind evoluția acesteia din ultimii 50 de ani, enumerînd elementele de bază, părțile constitutive, capitoarele esențiale ale culturii unice și indisolubile ale membrilor acestei comunități, vom putea remarca fără riscul prea mare de a greși că dansurile și muzica populară românească din Aletea și Micherechi au devenit cele mai cunoscute creații culturale românești din această țară. Mulțumită diferitelor împrejurări favorabile, de excepție pentru dezvoltarea și răspîndirea muzicii și dansului popular, această producție reprezintă o valoare greu de egalat cu alte creații spirituale. Poate că cercetările etnografilor, munca de pionerat a istoricilor, cărțile românești scoase din abundență de acești autori în ultimii 4–5 ani, se vor bucura – cu timpul – de un prestigiu asemănător dansurilor și muzicii din Aletea sau Micherechi.

Echipele folclorice din Aletea se angajează timp de decenii la păstrarea și reanimarea tradițiilor din bătrîni, dar și la o muncă educativă, răspîndind respectul pentru obiceiurile strămoșești, pentru valorile culturale ale înaintașilor.

Cu 50 de ani în urmă

Obiceiurile populare din Aletea cuprind elemente asemănătoare cu cele din Cîmpia Crișului Alb din România, situîndu-se la extremitatea dialectului coregrafic vestic al ariei geografice românești. Prin procesul de selecție și evoluție folclorul coregrafic aletean a căpătat noi valențe, manifestate printr-o mare varietate și diversitate tipologică și structurală. Riturile calendaristice prezintă aspecte aproape identice cu cele din toate ținuturile locuite de români.

Cu 50 de ani în urmă și la Aletea locul potrivit pentru dans a fost

jocul duminical. Jocul aletean se organiza la diferite case de fete și feciori în fiecare duminică după masă, cu excepția posturilor. Gazdele primitoare au fost *Ioan Turla*, *Ioan Țapos*, *Ioan Cure*, *Teodor Roșu*. Muzicanții de la joc erau *Moțu Bilă*, mai târziu *Gheorghe* și *Miska Dragoș*, *Imre Stanci*. Dintre feciori se alegea unul, care se numea „*tăblaș*”. El era responsabilul pentru adunarea taxei de participare, pentru reușita organizării și desfășurării jocului. Muzicanții se așezau pe un podium să fie văzuți de toți dansatorii. Când începea melodia dansului „*Lunga*”, feciorii se așezau în fața lor, alcătuiind un șir, unde primul dansator era unul dintre cei mai buni, numit „*jucăușu dinainte*”. După câteva figuri individuale executate numai de feciori, ei se aranjau din nou într-un șir, apoi îndemneau fetele alese cu strigătura:

„*Haida fată, că să gată, și s-apucă cielaltă!*”

Băieții învîrteau fata pe sub mîină și începea jocul. O „lungă” dura 15–20 de minute, după care urma „*Minînțălu*”, apoi „*Țîgăneasca*” și ultimul joc din ciclu era din nou o lungă, căreia aletenii îi spun „*Ardelenescu*” sau „*Dansul de dragoste*”. Ordinea dansurilor nu putea fi modificată. În timpul dansului se ziceau strigături satirice, ironice. Se mai dansau jocurile „*Hora mare*”, „*Sîrba*”, dar acestea nu făceau parte din ciclul de dansuri. Pentru a fi aprobat jocul românesc de autorități de fiecare dată se juca și „*Csárdás*”-ul unghuresc.

În urma schimbărilor economice și sociale de după 1945–46 începe o nouă istorie a muzicii și dansului popular. Încetează organizarea jocurilor de odinioară, iar dansatorii inițiază o nouă formă a păstrării integrității comunității românești. În iarna anului 1947 cîțiva tineri înființează ansamblul folcloric, ai cărui fondatori erau *Ioan Cure*, *Gheorghe Turla*, *Ioan Lucaci*.

Cronicarul activității echipei ani de-a rîndul a fost directorul casei de cultură din Aletea. *Gheorghe Nistor* mărturisea următoarele: „*Pînă în aceea memorabilă seară de Crăciun din 1947, în sala de dans a cîrciumei din tîrg din Aletea, niciodată mai devreme nu s-au întrunit atîțtea ca atunci, pentru a vedea primul program al echipei de dans din sat.*” *Uniunea Culturală a Românilor din Ungaria*, asociația formată și ea pe acele vremuri le-a dat un sprijin considerabil: a asigurat instructor autorizat, pe *Dobra Lajos*, le-a împrumutat, apoi le-a cum-

părat costume populare. Totuși, cel mai mare ajutor a fost organizarea spectacolelor, turneelor prin satele locuite de români.

Repertoriul formației era compus din dansuri românești, dar se interpretau și piese maghiare, nemțești și slovace. Așadar, ansamblul folcloric din Aletea, acum 50 de ani a introdus ceva cu totul nou și neprobat mai devreme de dansatorii români din Ungaria, anume – prezentarea pe scenă a tradițiilor populare locale. Așa a ajuns pe scenă tradiționala nuntă din Aletea, cu toate momentele principale: *peșitul, mersul pă vedere, făcutul steagului, mersul după nănași și mnireasă, alaiul nunții, petrecerea, jocul mniresii*. Așa au procedat și cu obiceiul de Crăciun „*Umblatul cu turca*”.

Trei generații

În zilele noastre, în mod unic în viața culturală a comunităților românești din Ungaria, la Aletea activează trei formații foclorice: *echipa de dans popular a vîrstnicilor, formația „Gheorghe Turla” a tinerilor și echipa de dansuri a școlărilor*. Mulțumită talentului și devotamentului echipei veteranilor, dansurile aletene au devenit cunoscute pretutindeni în țară. Acești interpreți au format o adevărată școală, au devenit model pentru tineret. Figurile de joc ale lui *Petru Sabău* sînt preluate de tînărul *Ferenc Sarkadi*. Pe *Pavel Botaș* îl imită destul de bine copii din formația *Școlii Românești* din localitate. Tinerii *Nicolae Rusz* și *Ioan Bágy* și-au însușit binișor jocul lui *Gheorghe Gál* sau al lui *Gheorghe Turla*.

De menționat, că în acest spirit a crescut și juniorul *Vasile Gál*. Fiul dansatorului *Gheorghe Gál* a obținut mai multe distincții, iar azi este coregraful echipei tinerilor din localitate.

Frumusețea, originalitatea, ritmul sincopat și variat al dansurilor românești din Aletea era foarte atrăgător, interesant și pentru coregrafii maghiari: *Timár Sándor, Martin György, Vásárhelyi László* care au rămas încîntați de frumusețea acestor jocuri. Dansurile din Aletea au devenit cele mai dinamice piese din repertoriul ansamblurilor folclorice profesioniste din Ungaria. Dansatorii din Aletea sînt invitați în diferite părți ale țării să instruiască și pe alții jocurile din localitate. Țin să remarc un lucru deosebit de important, unic și

acesta, simbolic pentru spiritualitatea dansatorilor din Aletea: aletenii au învățat dansurile micherechenilor. Vestitele dansuri din Micherechi azi sînt interpretate cu o deosebită virtuozitate de tot atît de vestiții dansatori din Aletea.

O carte despre dansurile din Aletea

La festivitatea de aniversare din anul trecut aletenii au avut oaspeți din Arad, care le-au adus drept cadou participanților o carte despre dansurile din Aletea. Mulțumită *Consiliului Județan Arad, Inspectoratului pentru Cultură al Județului Arad* a apărut în România o carte frumoasă și deosebit de interesantă fără precedent în istoria contemporană a românilor din Ungaria. Autorul este *Viorel Nistor*. Lucrarea s-a realizat în colaborare cu *Centrul Județean al Creației Populare Arad și Autoguvernarea Românilor din Aletea*. Sponsor *Lucian Flueraș, S.C. Transilvania S.R.L.,* scoasă la *Editura Mirador*. Cartea are titlul: *Folclor coregrafic al românilor din Ungaria*. Este prima carte apărută în țara-mamă, țara- limbă în ultimii 70 de ani despre cultura noastră populară. Este prima carte a unui serial. Gestul în sine, dar și conținutul valoros al cărții merită atenție. Cartea și-a ales pentru debut un subiect de succes garantat – prezentarea folclorului coregrafic al românilor din Aletea.

A Magyarországi Románok Kutatóintézetének kiadványa

Felelős szerkesztő: Dr. Berényi Mária

A kötet 500 példányban, A/5 formátumban,

12,50 ív terjedelemben készült

Szedés, tördelés: Editura „NOI”, Gyula, Petőfi tér 2.

Igazgató: Kozma Mihály

Műszaki szerkesztő: Kovács Sándor

Szedés: Tripon Mária

Nyomtatás: Mozi Nyomda Bt., Békéscsaba

Felelős vezető: Garai György

SIMPOZION

COMUNICĂRILE CELUI DE AL VII-LEA SIMPOZION
AL CERCETĂTORILOR ROMÂNI DIN UNGARIA

GIULA, 1998